

894.342(082)
K-25
Kaz.93.

С. М. КӘРЖБАЕВ

ӘДЕБИЕТТІК
ОҚУ КҮТАБЫ

ОРТАЛАУ ОРТА
МЕКТЕПТЕРГЕ
АРНАЛҒАН

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТ БАСПАСЫ
АЛМА-АТА 1940.

894.342(082)

С. М. КӘРЖБАЕВ. К - 25

ӘДБИЕТТІК ОҚУ КҮТАБЫ

ОРТАЛАУ, ОРТА МЕКТЕПТЕРДІН,
5-КЛАСЫНА АРНАЛҒАН

Handwritten mark

Handwritten number: 17888

Қаз. ССР Оқу Қалқ
Комиссиясы,
бекіткен

Түзетілді, толықтырылды 2-нәсілі

ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ
КОНТРОЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТ БАСПАСЫ
АЛМА-АТА — 1940

ОБРАБОТАНО

Кни. № 1125-48
ОБЛ. ЯНСТ.

Қазақстан
Ұлттық кітапханасы

2 100116 960309

FOLKLOR TURALY UOŲM.

Ədəbiətmişdijni ylken bir taraub — auz ədəbiət. Auz ədəbiət qalqıtnı qacannan berj imtırı saqtar, auzdan-auzqa taratır, mıra qır kele çatqan ası qaznasınnı bir sanaladı. Auz ədəbiət qalqıtnı vassınan kecirgen tyrlı uaqıqaların, qalqıtnı nenj sıyr, nenj çek kergendijni, nenj arman qıyr, nenj kəksegenini, oıyn-sauıqın, tırms-çaiların birjredj.

Auz ədəbiət, qai qalqta volda da, çazva ədəbiəttini neğizj sanaladı. Yitkenj, irj aqındar, çazucılar özderjini sıqarmalar qalqqa çırdımdı, tysjnjktj volub ucni auz ədəbiətpen paidalanır otıradı. Misalı: Puckin, Gorki, Availar qalq çasaqan auz ədəbiətpen paidalanır otırdı. Byğinj vaqıtta otanımsızdnı daqıtnı çırsı çambıldın öleñderj ırdına auz ədəbiətpen ıctasır otıradı. Ol özjini öleñderjinde vykıl sovet qalqını vaqıtta ömjri, quanı sezjini çırladı, sondıqtan, qalqımsz on sıyr oqıdı.

Auz ədəbiəttini tyrlerj kör. Auz ədəbiətke çatındar: çım-vaq¹⁾, maqal²⁾, ertegj, vatırlar turalı çırlar, Çirence, Aldarköse,

1) Çımваq. Çımvaqtnı aıtıub cecilijne vailanıstı voladı. Çımvaqtan qalqtnı taprırdı, çımvaqtalqan nərsej qıstırdı, keljstjri aita vılucilj, oilauqa sıyrjktj kerginedj.

Barlıq nərselerdj, varlıq çan-çanırlardı, varlıq çaratıub qıvıstırdı, adamdı da çımvaqtar aıtıuqa voladı. Çımvaq volqan nərse asıq aıtılmaı, vykreleı, ekjncj maqnada, ekjncj bir nərsege meñzele, teñestjri aıtıladı. Çımvaqtnı soilem qırdımsz öleñ sıaqtı voladı. Çımvaqpen aıtılqan öleñ de voladı. Aqındardı da keide öleñdj çımvaqpen aıtıub voladı. Çımvaq ta qalqtnı qacannan berj saqtar kele çatqan asınınnı birj. Byğjnde de çanı tırmsızmda, misalı, aeroplan, traktor, poıyz çanında aıtıub çyrge çanı çımvaqtar sı emes.

2) Maqal. Maqaldı da söz ııqası, soilem qırdımsz öleñ sırdı. Biraq, maqal sözder — vas-aıaq çınaqı, qalptanqan, kör oıdı az sözpen birjredj, dəl aıtıub, aıtılqan tap vassı aıtıub sözder. Kölemj çaqılqan maqaldı ızaqtaub da, ıqsamı da voladı.

Maqal ılgjlı söz esevjnde taqraqtalır aıtıladı.

Ylgjlı çazucıardı, kösemderdj sözderj de maqal ornına çyretjnderj voladı. Misalı, Gorkidj: «Eger çau berjıme, onı qırtar volar»; Avıdın «Köñjısız qılaq oıqa olaq»; Leninnj: «Eñbek etpegen adamı icjı-çemeidj»; Stalinj: «Barlıq jstjı tetjgjnı kadr cecedj» degen sıaqtı.

Ҷоҳонасыг әңгјмелерј, өтјрк өлең җана қалқтың әдет-құғрына
вайланьсть toi vastar, җар-җар, vet acar t.v.

Auz әдеbiettј, basqaca aitqanda, folklor deimјz. Folklor — qalq
сығармасы, qalq җасаған сығарма degen сөз. Yitkenj, җоғарыда
айтылған auz әдеbiet tyrlerjn сығарған — qalq. Auz әдеbiet
сығармалағ җазылмай, auzca айтыр сығарылаандықтан сығару-
сыһыны, көвјnese, kјm ekenj (аты-җөнj) сақталмай ұмыт воһр,
ataдан — балаға, вјреуден — вјреуге, elden — elge auzca тара-
һр, тек qalq аузында сақталған. Olardyң јcјnen qalq өз vasy-
nan kecken tyrlj uaqıqalardy, җailardy җана nenj көкsegenjn
vјldјretјnderj men кейngj zamanqa ylgj volatyндarын qasыrlar
voһr ұмытрай сақтар kelgen.

Ғоғарыда айтылғанда, auz әдеbiet сығармалағ auzca айтыр
сығарыһр, вјреуден-вјреуге auzca тарағандықтан ұмытылаандары
ia җаңыһр айтылаандары volған. Ondai җерлерјне кейngj айтусы-
лардың ne qalqтың ыңғайына qарай, ne әкјmdjk құрған qan мен
vі, vai мен qoҗa-moldalardyң ыңғайына qарай, өз җанынан qo-
сыр айтусылар volған. Yitkenj, vүгүнды заманда өктем volған
vailar җана olardy җақтаусылар көрcјlјkke-qalqqa өзderjnjң
merejn ystem qылу ycјn auz әдеbiet арқыһр өзderjnjң degenjne
qalqты mіlandыһр, ynemj құлдықта ұstauға тығысан. Misaly: «Qul
җиһр vas volmas, qım җиһр tas volmas» degen vailardyң
kedeilderj kemdјkke moһndatu ycјn сығарған мағалы. Eңбекcј
qalq ta өзderjne vylk volған qan мен vailarqa qarsы keleke,
сығар retјnde:

«Vai qasыna varы,
Baqr¹⁾ volmasaң maqan kel.
Qan qasыna varы,
Basың җоқалmasa maqan kel».

«Qanqa vergјsјz qaraca²⁾ var,
Kјlemge vergјsјz alaca var».

«Auzы qisыq volsa da vaidың ұһр sөһesjn»
degen сығыды сөзderj сығарған. Syitјr, auz әдеbiette еңбек-
cјler мен vailardyң arasындақы түрмөs tartыһр, tap tartыһр, ai-
қың көrјnjң oтыradы.

Auz әдеbietj, җазva әдеbietpen qatar, bygјnde de var. Yit-
kenj, qalqымызды қазјrgj vaqыты түрмөsыны қуаныһр тасыған
көңге simai сығ volady. Misaly: көsemderjmјz туралы, kolhoz вен
Qызы Armia җаһнда el јcјnde айтыр сығарған өлең, сығ, тақрақ
siaқтылар az emes.

1) Вақыр — kedel, sorы мақнасында.

2) Қараса — қарлы, насар мақнасында.

Auz ədəbiətke qaraqanda, çazva ədəbiət ədeij arnalyr çazylr syqarylatyn ədəbiət. Sondyqtan, çazva ədəbiəttij syqaryslynyj kjm ekenj (atʹ-çenij), qasan syqarylqandyqʹ velgijj volady. Misaly: «Sыгыдауық сегіртке» Кғыловтјкј, «Алтын балық» Рuckин-дјкј, «Кыз» Аваидјкј deitјnjmјz siaqtʹ.

Çazva ədəbiət — kerkem ədəbiət dep te aitylady. Yitkenj, çazuslyqtʹ öner körjр, ədeij arnar çazqan soq, çazqanlynyj mazmünʹ qyzyqtʹ volumen qatar, çeke sözderj men səilemderj-nj de keljsjmdj, sulu, kerkem, sever volun közdeidj. Ol usjn çazusь kerkemdegjc sözderdj, basqaca aytqanda, epitet, teңeu, metafor siaqtʹ sözderdj qoldanady.

Misaly:

«Сыгыдауық сегіртке
Бгсър çyгјр әn salqan,
Kөгaldь quьp, gөләittar,
Qызыqpen çyгјр çazdy alqan...»

nemese:

«Asau Terek doldanьp, vьyгqanьp,
Taudь vүzyр çol salqan tastь çarьp.
Aгьstannьq çalyndai vүira tolqьn
Aidahardai vьktelјp çyz tolqanьp...»

degender qararaym sözven emes, kerkemdelјp aitylqan sözdeг,

ÇIRENCE CECEN ƏNGJMELERJ TURALB.

Qalq aituyna qaraqanda, Çirence qara lasıq yij var, ker colaq atı var kedei eken. Ol toptan ozqan cecen, tarqır, tımar volqan. Mıñbıyna qosa jrj aqılköi volqan. Sonbıymen ol ömjırdede kezdesken qaur-qaterlerdjñ vərjnen de qıtıyır sıqır otıradı. Çirencenjñ vasyña ııqı qaur-qater tuqızatın — qan. Ol Əz-Çənjvek qan desedj. Ərine, qanñyñ qacannan qalqqa vyljk volqandıq məljm. Qalq vjr çaq ta, qan vjr çaq. Qan qalqqa qasqırsa ııañ salqan. Qalq qanñyñ ııañña qarsı kyc te, söz de cımsaqan. Sol sıqııdı, Çirence əngjmelerj qalqtıñ qanqa qarsı söz cım-sar qarsılasqanyn, qandı qalqtıñ söz kycjmen masqaralaqanyn kərsetedj.

Qalqtıñ qanqa qarsı kyc te, söz de cımsaqan vızge tarixtan məljm. Mısalı: XIX-qasırđıñ 1-çarımında volqan Isatai koterjılsjnde, Isatai men Maqambet vasaqan qalq, patca ykmetjne syiengen Çəngjr qandı sarqan. Maqambet sol koterjılstjñ vascısnıñ vjrj volumen qatar, çalındı jrj aqın volqan, ol ana Çəngjr qanqa koterjılgen körtjñ sözj retjnde vııai degen eken:

Qan emessjn, qasqırsın	Qan emessjn, ııañsın,
Qara albastı vasqırsın!	Qara cıvar çııansın!
Dostarıñ keljr tabalar,	Qan emessjn, aıansın,
Dıcranıñ senj vasqa ırsın!	Aıır qıırq caıansın!

Bıl — koterjıls ystjnde aıtılqan söz volqandıqtan, qarulı qalqtıñ ıza kernegen kektj çyregjnen sıqqan aculı qarqırs esevjnde aıtıyır, qanñyñ kereksjzđjgn kərsetkendjk edj.

Al, Çirence əngjmelerj qan men qararı salıstır, qanñyñ qararıñ arıtıqıñ kərsetjr, qandı qararıñ çetujn xial etken kərçiljktjñ oın vjldjredj.

Çirence əngjmesjnde qalqtıñ, qacanda, əıeldj kem kormegendjg de kərsetjledj. Bıl rette qalqtıñ ylgjı əıel esevjnde kərsetetjnj — Qaracas. Mıñyñ! da aqılđıyq, danalıq, tarqırlyq Çirenceden kem emes. Qaita, Çirencenjñ özjne aqırs voladı, qaradan sıqqan Çirencege qaradan sıqqan əıel esevjnde aınmas dos, qaçmas serjk voladı. Qanñyñ dəuletj men səuletjne qızıqpaıdı, özjn verjk üstar, qalqtıñ oilaqan çerjnen sıqadı.

ÇIRENCE CECEN ƏNGJMELE RJ.

I.

Çirence cecen çol çurjç kele çatır, vjr auldıñ tüşna keljç. aul men ekj arada ezen volqan soñ, øtkeljn vjle almai sasır (buqanda, sudıñ ar çaqıñnan su aluqa vjr qız keledj. Çirence daustap:

— Bül øzennjñ øtkelj, qaida? — dep sūraıd. Qız:

— Anau çaqta vjr øtkel var — çaqıñ, çaqıñ volsa da aıls; anau çerde vjr øtkel var — aıls, aıls volsa da çaqıñ, — deıdj.

Mıñıñ ne söz ekenjn añqarmaı, Çirence «çaqıñ» degen øtkelge varır, çurjç ketjç edj, sudıñ orta çerjne varqanda, atı malıqır çıqıñır, ystj-vası vıloqanıñ, ezen-mæzer qatır çıqtı. Sonan soñ, «aıls volsa da çaqıñ» degen øtkelge varır, or-onaı øtjç, ar çaqtaq qızdıñ yjne keledj.

Yjne keljç otırqan soñ, Çirence qızqa qarar:

— Çаньт, қарньт асьр, алыстан келемьн, татамьдньн тэт-тисьн вер, — deıdj.

— Vjr tamaq var — асьр, асьр volsa da tətj. Vjr tamaq var — tıssı, tıssı volsa da асьр, — dedj qız.

— «Асьр volsa da tətj» degen tamaqıñdı keltjç, — dedj Çirence.

Qız tırır varır, vjr ıss tız aır, vjr aıaqa salır, Çirence-ññ aldına qoidı. Çirence mıñ kørjç:

— Çаньт, қір түздь қалаı çeimьн? — dedj. Sonda qız yndemeı, tız çoq qara көçe qıır berdj. Çirence øzı danıçран ақыды kjsj edj, oilar otırır, bül sözderge tysjndj. Çana yi iesjññ bergen mæzjññ kytpei, tətj tamaqıñdı ver dep sūraqanıña nıaldı. Sol jsterjnen qızdıñ estj qız ekenjn añqarır, ақығнда øzı sol qızdı aırtı, deıdj.

II.

Qızdıñ atı — Qaracas sulu. Bül — çürtqa belgijj, көркем, данıçран volqan soñ, zamañndaqı qan kynder, Çirencemen qas voladı.

Vjr kунj sol øieldj øzı almaqqa qanıñ көñlj auadı. Sol kунj asvasılar qanıñ aldına vjr qaz aır keljç qoıstı. Çirence qasında otır eken, qan oqan vııır:

— Bül qazdı øzıme, qanıñqa, ekj valama çana øzıne vol, vjreuge artıq çıvermeı, vjreuge kem çıvermeı teñ voljç ver! Eger vjrımjzge vjr mısqal artıq ne kem volsa, øzıñdj qattı çazalandıram! — deıdj. Çirence qoıña rısaq aır, øuelj qazdıñ vasıñ keşjç, qanqa berdj:

— Тақсыр, сјз вјздјң васьмьз едјңз, — деидј, — екјңсј, қан қаньмьсьз волмас, қаньм қансьз волмас, қүс моиьнсьз волмас, олаі волса, қаньм сјздјң моиьнъыз, — деп қаздың кеңјрдегјң оның алдына қоидь.

— Мынау екј балаңыз: сјздјң екј қанатыңыз, оларқа, мјне, қанат, — деп қаздың екј қанатын кесјр қоидь. «Мен, өзјм, тақсыр, вас та емес, аиақ та емес, ортаса қана адаммын, мына қүстүң орта денесј мақан лаиьқ», деп қаздың қалқан денесјң өз алдына қоидь, деидј.

III.

Қана вјраз кун өткен соң, қан аң аulai далақа сьқыр сүгјр, домалар вара қатқан вјр қаңбақты көгјр, Қиренцеге вүйгды:

— Барьр, қаңбақтың көсјр-қонатын, қaida варатын сәі-гар кел! Қауавьн дүгьс келтјрмесен, қасауьлдарға иуиқа вүйгатын! — dedj. Қиренце атын ворвайқа сальр сјвергјр, сауьр кеттј де қаңбақты қыр сөтјр, наизасьмен саныр тоқтатыр, вјраз түгды. Түгды да қайта қанға келјр айтть:

— Тақсыр, қан, вүйгданыңызды қаңбақтан сүрадьм. Қаңбақ айтть: «Сүрата сјверген қан tentek пе, сүрай келген сен tentek пе? Көсегјмдј сел вјледј, қонагьмды sai вјледј!» деп қауар қатты, — деидј.

IV.

Ослаіса әуре етјр, сүге-сүге қан Қиренценің ес вјр тұзаққа туспегендјгјне өсјгјр, endj есевјн тауьр өлтјр, әіелјн алуқа оиландь. Бұл ыңқайн тапықан соң Қиренце қайқыда воьр сүргенде, вјр кунј Қарасас сүлу Қиренцеден:

— Неге қамьқасьз? — деп сүрадь. Қиренце мәнјсјң айтть. Қарасас: «Досьм, қайқырма, вүқан вјр ақыл тавьлар! Екј куннен соң қан мен вилердј уиге қонаққа сақыгьңыз!» — dedj. Қиренце әлемнен озқан ала аиақ цепен волса да өзј кедел екен, деидј. Кеделгј турасында әлј кунге қалқ аузында қалқан вјр сөз вар қои: қаньң сәулеттј ordасында кунј воиь әдемј төсек устјнде отьгьр, кеке өзјнјң қара ласына кер, тулақ устјнде сатыр аитадь-мьс: «Аихаі, менің өз уйјм, кең сараідай воз уйјм!» — деп. Әіелјнјң әлгј айтқан сөзјң естјр Қиренце:

— Қан-қарань сақыгьр, қай сөрге отьрдызатыз қана немен сілаимьз? — деидј. Қарасас:

— Оның ақылы мақан қоиа беріңіз! — деидј. Екј кун өткен соң, Қиренце қандь қарандарьмен қонаққа сақыгды. Қан да, қасауьлдар да: «Қиренце вјздј немен сilar екен, көрелік?» деп кертј. Сіқань уиге кјрјр, симақань далақа тегјс отьгьр волқан соң, Қарасас сүлу өзј түгьр қаньң алдына вјр аиақсақа қүі-

qan syt qaimaqť keltjrjр qoidь. Qan сыпасаqьмен qana ау-
zьна салдь. Bül qaimaq — qannyң өmjrjнде qep көrmegen артыq-
са vjr tәттj dәм eken qana sol сыпасаqьменеп vjr-ekj аьр qe-
gende тоьр та qaldь. Qannan qalqanьп сапындаqь qaqьылағына
berjr, yі jсjнде qan vjtkennijң vәrj de «üu» tamaq eken dep
az-azdap dәмjn tatььpť.

Attanar uaqьtta qan Qaracas süludan:

— Sülu, bül bergen tamaqьң ne tamaq? Bjr көrmegen vjr
tәттj dәм eken, yiretseң, asvasьылағына әr daьm osьndaі tamaq
vüьraьп, qөnjп ait! — dedj. Sonda Qaracas aittь deidj:
«Taqььr, sjz vjzdjң qarьь ekenjmjzdz vjlesjz, erjm sjzdz qaqьь-
laғыңьzven qonaq etuge niet etken soң, ne tamaqpen silasam
volar dep oіqа qaldьm. Aqььnda, oiladьm: dьpnedegj tamaqьң
asьь adamnyң sytj volsa kerek, ne yсjп deseqjz: valam altь
qasqа kelgence qalqьz emcegjmnyң sytjmen kyn көrdj. Sonьң
ycjп sytjmdj sauьp, osь qaimaqť jstedjm», — dedj. Qan «ah!»
dep сапып vjr соqьp, yiden сыqа qөneldj. Oі zamannan vül za-
manqа belgijj, emcektijң sytjп bergen әiel cese esevjnde volьp
әieldjkke alu mymkjп emes. Qaracas qannan solaica qütььpť.

V.

Sol qan zamanьnda vjr adam: «Osь Çirencenj әrkjm maqtai-
дь, Çirence sөzden qөnjlmeidj qana süraqan sөzджң qauавьп
qьdam aitadь, — deidj. Toqta, men oqan vjr kynj varьp, sөz
sürap, әvden sjlesjп qürtaьп: qanca vjlgjc volsa da sөzjnjң
qauавьп aita almai daqdarar», — dep, oilар, vjr kynj Çirencege
varьp aittьpť:

— A, Çirence, sjzdz әrkjm vjr maqtaidь, cecen, vjlgjc dei-
dj. Qane, vjlgjc volsaң, tesjk tau qaida, aittь!? — deptj.

— Tesjk tau myна түrqan qьzьl төвecjktijң astьnda, — deptj
Çirence.

— Endj oі төвecjk münan аьь pa, qanca qer? — deptj son-
da vül kjsj.

— Qоq, аьь emes, tijp түr, qyr, yige kjreljk! — deptj Çiren-
ce. Yige kjrgen soң Çirence әieljne aittьpť: «Myна kjsjge as
ver!» dep. Sonan Çirencenjң әielj as qüьp әkeljr, әuelj Çiren-
cege, sonan soң әlgj qonaqqa berjrtj. Sonda Çirence qоьна
qüьp vergen airaьп ұstap отььp: «Bes түlparqа mjnedj, qьzьl
төвecjktijң astьndaqь tesjk taudan өtedj», — deptj. Әlgj adam
endj aңqарьpť:

— Ә, münьң «tesjktau» degenj — tesjk tamaq eken qoi.
Endj ec nәse süramaьп, sürasam, vjrdemege соqьrар, sjrә, tek
tүruьm qөп volar, — dep Çirencege qoc aittьp, qөnjne qaitьpť.

Ҷатъоқи.

1. Mazmūnъna laъqtар, әngjmenjә әr vәljmъne tijstj at qoibъdar.
2. Qoibъdan atqa qarai әr vәljmъnjә mazmūnъn aibъdar.
3. Ata-analargъnan ia vjletjnderden Ҷirencenjә vasqa әngjmelergjн sū-
fastъgъr vjldъder.

МАQAL.

Baqpen asqan patcadan
Mimen asqan qara artъq.
Saqalъn satqan kәrjden
Eъbegjн satqan vala artъq.

(Aval).

ҶUMBAQ.

Bar eken vjг asъ zat Ҷerden әngen,
Kezугe Ҷer-dynienj әzj kәngen.
Baqalъ, vūlъ qъmbat togъ Ҷorqadai
Baradъ ai dalada dәngelengen.

(Qanbaq).

ALDARKӘSE ӘNGJMELERJ TURALъ.

— Aldarkәse volqan adam emes. Aldarkәse әngjmelergj qalqtъn qandъ, vaidъ, vaqsъ-balgerlerdj, dјndj Ҷana әmjrdеgј tyrlj Ҷek-sūrъndъqtardъ sъqaq, keleke etjг aitqan әngjmelergjнjн Ҷinaqъ tәrјzдж. Ondai әngjmelerge Aldarkәse esjмjn ie qъlъr, soъ siaq-tъ әzge әngjmelerdj-de sonъn tәnregjne Ҷibstъgъr, kelemjn әsj-гјг, mazmūnъn molaita bergen. Syitjг, Aldarkәse әngjmelergj qalqda ūnamaqannъn vәrjn sъqaq arqъlъ masqaralaitъn kyc-qaru, amal sъqъldъ volqan. Aldarkәse әngjmelerгjнjн airъqca erekelj-gj: onъn soъ jske alqъsъz etjг masqaralaitъn sъqaq kycjnde. Misalъ: Aldarkәsenjн caitandardъ Ҷeңuj. Būl — aldamъс qoҶa-moldalarдъn caitandъ var qъlъr, onъ kәzge kәrjнvei, adamдъ viler alatъn kyc dep ūqъndъgъr, qalqtъ әzderjнjн degenjne kәn-dјгјг, dјnjne moibъdatъr qūl qъlmaq volqan әreketterjнjн jske alqъsъzdaі masqara volqanъn da, volatъnъn da kәrsetedj. Aldar-kәsenjн caitandardъ aldaub, savaub, Ҷeңuj, aqъgъnda caitandar-dъn qacub — caitannъn Ҷoq ekenjн, volmaqanъn, volmanъnъn kәrsetedj. Syitjг, qalqtъ terjske vūratъn Ҷaubъzdtъ Ҷeңetjн kyc — tek adam qana ekenjн vjldjredj. Aldarkәsenjн tazeanъ emdeuj, keruen vashъn aldaub — Ҷalsъnъn eъbegjmen vaibъdan vaidan, tinnan tūn paida qъlъr, qalqtъ syljktei sorqan sәudeger-lerdjн әtesjн alъr, qarмъcъn qaitarudъ kәrsetedj.

Aldarkәsenjн vaqsъlardъ Ҷeңuj, әlgen kemjrdj tјrјltuj — ca-mandъq dјnj kezjnde (odan keijngj kezdegj qoҶa-moldalar siaqtъ) qalqtъ aldar, «Ҷъn-perjнjн kycjmen js qъlqansъr, aldaqъnъ volҶa-

çansır, aıbrıqandı çazuqa em jstegensır, çürttı öurege salır
aldıqan vaqsı-balgerler men çeksürın mstandardı masqaralar
sıraq qılır, olardı kereksızdıjn kersetedj.

«Vai vaıbrıqan saıbn qaltıraıbrıq» degendei tamaqın da qara-
tı qoıbr jsetjn, özjnep vasqanı kormeitjn, yıjne adamdı tysjr-
meitjn, adamdıbrıqtı vılmeitjn, peilj tar, sarañ, sasıbr vailıqtan
Sıbr Vermes Sıbrıai vai atanqan vaidı masqaralau — Aldarkese
ñıgmelerjnıñ asa vjr erekse çerj. Sıbrıai vai vırınqıbr sasıbr vai-
da misal. Ondailar qalqqa öte çeksürın kørjnetjn. Sondıqtan,
qalq o sıbrıdıbrlardı özjnıñ ötkjr sıbrıaqımen jske alqıssız qılır,
onıñ syikjmsız çeksürındıbrın çürtqa äkerekleidi,

ALDARDIŃ ÖLGEN KEMPJRDJ EKJNCJ RET «ÖLTJRUJ».

... Val actıram dep kempjrdj öltjrp alqan vaıaqı qan ne
jsterjn vılmei, qazylar, vilerj volır çınalır, aqıl taıa almaı, sol
kynge deijn daqdarıbr otır eken desedj. Aqırında, vjr qazıssı:

— Aldar degen vjr sım var eken. Bөлence vaidıñ kyıeuıj
eken; tapsa, sol tavar! — dep qanqa qavar etedj. Daqdarıbr otır-
qan qan Aldardı aldıradı.

— Solai da solai... Sıraqtanıñdı al. Mıstan kempjrdjı çetj
valasınan qıtqar! — deidj.

— Çaraidı, vıraç, maqan ylken cenjıdj beresjn. Sonımen
vjrgе, kempjrgе vjr cen ver. Maqan vjr tyie ver. Aıtqanıñdı
jsteijn, — deidj Aldar.

Vjr tyie alır, ol tyiege özj mjnır, artına ölgen kempjrdj
mjngestjrp, Aldar çöneledj. Ädenese ailar çyrgennen keijn
kempjrdjı aulına keledj. Aulıa çaqındaqanda, kempjrdjı kele
çatqanı kørjр valalar çygjredj. Balalar çetjр kelgende, Aldar
tyiege vjr tıbrıbr aladı. Tyie atır keljр ketedj. Tyie atqanda,
kempjр de ücadı, Aldar da ücadı.

Aulıñ kørjр tırqan ylken adamdarı çygjredj. Çygjrp keljр
qarasa, kempjр öljр qalqan. Kempjrdj alır kelgen adam da öl-
gen. Öñjrne qarasa, ylken cenj var.

— Masqara völdıq! Qanıñ adamı öljр qalırtı. Kempjр
volsa, çasarı çasar volqan. Mınanıñ öluı vyljk volıbr mymkjn.
Özjnıñ cenj ylken eken, mıñ qan çoqtamai qoımaidı. Endj
ne jsteimjz? — desedj.

Kynımen, tynjmen keçesedj. Qanıñ qaharınan qıtılatın çol
taıa almaıdı. Syitjр, daqdarıbr otırqanda, Aldar «uh» dep dıvıss
beredj. Vjrazdan keijn kørjn acadı. Aqırında, esjn çıqan voladı.

— Aqıbrı aqıl aq völdı au deimjn, — dep oımaidı jcnep.
Aldardıñ tjrılgenjne çürt çatır tırır quanadı.

— Qudaia, sadaqamъz var!.. Tjlegenjmjzdzj qavyl qyldy!.. desedj. Silъq alъp, caran kijp, «qoc volъndar» dep Aldar da çoneidj.

Sonymen, Aldarqa ekj çaqъ da ыza volъsady. «Seldei volъp aqatъn çannan, qыqыппan qutqardъ», — dep alqъs aitъsady.

Kertjн alqъsъn alъp, vaidan encjsjn alъp, «esjн varda eljн tap» dep Aldar özjnн eljne көcedj.

Sırau.

1. Qan nege qorqatъ?

2. Çannan qorqqandardъ Aldarkөse qalai tьnъstandьrdъ?

Çattъoju.

1. Əngjmenj auzca mazmündar aitъndar.

ALDARDЫҢ СЫҚ BERMES СЫҚАИ ВАИҚА ҚОНАҚ BOLUБ.

Sol vaiqay erte zamanda, qııgъqъ kelte zamanda, Сық Bermes Сықай vai deitjn vai volъrtъ. Tөrt tyljgъ sai volъrtъ, көңlj çai volъrtъ. Sol Сық Bermes Сықай vai yijne ec kjmdj qondьrmaidъ eken, qondьrsa, dөm vermeidj eken. Zamanъnъn degen saraç vaiъ, özj toisa da көzj toimaitъn vai eken. Yijne kjsj kelse, onъn çauavy:

— Сық, әi! — eken. Osъdan çürt onъ Сықай vai atar ketken eken.

Сық Bermes Сықай vaidьn atъ estjlmegen el volmaidъ eken. Onъn «сық, әi» jn estjlmegen er volmaidъ eken.

Tas tylek volsa da dөmjн tatam degen talailardьn тауъ çaqьlqan eken.

«Aldar qu! Aldardьn aldamaйтъnъ, çalmamaйтъnъ, arvamaitъnъ çoq», — degen ataq ta el-elge çaiylady, el auzьndaqъ mөtelge ainalady.

— Әi, Aldarъn қанса qu volsa da Сық Bermes Сықай vaidъ aldai almas! — deidj eken çürt.

Osъ sөz Aldarqa çetedj. Сық Bermes Сықай vaidьn atъn Aldar da estidj eken.

— Сық Bermes Сықай vaidъ mъrza vaiqа ainaldьrmasam, Aldar degen atъm qııgъsъn! — dep Сықай vai atъn çoiuqа Aldar atanady. Kyn tyn çyгjр, Сық Bermes Сықай vaidьn eljн jzdep saraç segedj. Aqьgьnda, elden jrgesjn aulaq salqan, ai dalada çalqъz yі otьrqan Сықай vaidьn yijne keledj.

— Сық Bermes Сықай vai atъn çaman, çürt aitatъn sьgьn çaman. Ne jstep otьr eken qu? — dep atъnan vjlgъzvei tysjр, çavyqtan sьqalaidъ.

Сьқаласа, Сьқай вай қазь тїлїр отьр екен, вәївїсесї нан илєр отьр екен, тоқаль вазь уїтїр отьр екен, қьзь тьрнань қунїн қўлїр отьр екен.

— Осьдан дәм татпасам, Aldar атьм қўғьсын! — деп қьл-маң етїр:

— Кес қарьқ! — деп кїрїр варадь.

Бўлар да қьлдам екен, Aldar «кес» дегендї аїтьр воїданса, қолдарьндақь ас астарьна тьқьлїр, Сьқай вай таспань, вәївїсє ўр-сьқть, қьзь тїгїлїр қатқан кәїлектї, тоқаль кәсєудї қолдарьна аїтьр отьрьса қаладь. Тук вїлмегесїр, қолдарьндақь їспєн воїр отьрқансьр, елєусїз вола қаладь.

— Әї, әккї воїдан неме екєнсїндєр, тьзқьмьс қи екєнсїндєр, — деїдї Aldar їсїнен. Амандасқансьр, қол аїьсқансьр, вайқа суїкєне варьр, тєр. алдьна отьрр аладь.

— Аї, Кәсє екєнсїн: қўртть қўртқан қи ма екєнсїн? Қурїсїн қьлмаң екен, қьғьндь воїдан сўм ва екєнсїн? Қи воїсаң да, сўм воїсаң да менєн тук те тїмєс, — деїдї вай їсїнен.

— Qaidan қурғєн сўмсьн? Qaida варасьн? Ne estїgen-вїл-генїн вар? — деїдї вай Aldarқа. Aldar кәтєрїлє тьсїр, кылїмдєр қєлдїрте қәнєлєдї:

— Кәргєн-вїлгенїм кәр. Қолда кєлє қатьр улкєн сарь қьлєн кәрдїм, қуандьқь тар өзїнїнї астьндақь қазьдаї.

Артьқ кем қьр асьрмаї,
Сьн аїтқанда қасьрмаї,
Таспєн ўғьр қївєрїр
Кунь астьндақь вазьндаї.
Вьлс еттї илєнїр,
Вәївїсє астьндақь паньндаї.
Өтїрїк воїса, сақай қўлїньсын,
Қьз астьндақь тьрнадай.
Вәгїн дє осьлїн қәгїр кєлдїм,
Асьндь қьлсє ўғлмай.

Осьнь аїтқаннан кєїн вай:

— Соқ тьссїн тїлїңе! — деп астьндақь қазьсьн лақтьғьр тас-таїдь.

— Тїлїң тасқа воїсьн! — деп вәївїсє астьндақь паньн лақть-ғадь.

— Қақьңа қьлєн қўмьртқаласьн! — деп қьзь тьрнань лақть-ғадь.

— Қазаньндь аса вєг вәївїсє! — деїдї вай «amal-қайсь» дє-гєн рїсїнмєн.

Вәївїсє қазанқа ас саладь.

— Рїс, қазаньм, вєс аї! — деп саладь.

— Отырайып он аи! — деп Aldar etjgjn cecjр, laqтыгър, төгге отыгър аладь.

Qazan tynjmen qainaidь, vjraq, tysjrlmeidj. «Qainasaң qaina» деп вақырайып Aldar da отырадь. «Мына көрjг қасап қатады?» деп, ун қоғ, вай да отырадь. Ақығында, вай сьдamaидь:

— Әй, кемjг, сал төсектj! — deidj. Төсек салынадь, қатуға кjгjседj. «Қатсаң қат!» деп Aldar da қатады. Baidь көзj ұиқыға варды ау деген kezde, Aldar огынан түгър, qazandaqь ettj syzjр алыр, онығ огына тулақты турар салыр қоиады.

Bjг uaqьtta вай oiaпыр, вөивjcesjп oiatady:

— Мына it ұиqtady vjlem. Tysjр asьндь тез! Uaqьtьmen asьmьzды cegjzvedj qoi it! — deidj.

Bөивjce қалма-қан қараңдыда «асть» tysjredj. Вай pьcaqьт qol-qa алыр cьberjр:

— Қат, cьjgjtjм, қат! Sazaiьғ osь! — деп аузына вjг kesegjп салыр cьberse, tьsj өтpeidj. Olai qidalaidь, vьlai qidalaidь, volmaidь.

— Etjң ne volыр ketken, өңкей candьr! — деп вөивjcesjне pьrsady. Tyijlр qalyр, mai sьraidy.

Kemjгr keveceпj asьр, aiaqqa mai saladь. Әdeij osьпы аңдыр Aldar огынан түгър варыр, aiaqqa салынан maidь алыр қоиады. Онығ огына jrgeden sьrдығ voqьп алыр saladь.

Cьqai вай aiaqьт ala салыр выcьrap түрқан voqьт май деп аузына салыр cьberedj. Салыр cьberedj de laq etkjzjр qьsady.

— Qazь ogьna candьr verdjң, mai ogьna voq verdjң, al-сьqan!.. деп aiaqpen кемjгrjп вjг қоиады. Kemjгrjпjң vась қагьлыр, oivailар qalady.

Kemjгrdjң dausьnan oiaпqan volыр, Aldar sьrtqa cьqady. «Bьl sьmпығ ьzasy аз volmas, atьma вjrdene qьлыр, өcjп alar» деп atьна varady. Atьпығ qasьnda vaidьғ da atь түр eken. Öz atьпығ maңдайындаqь qasqasь volmasa, ekeujпjң ec вjг айырма-сьлығь cоq eken.

«Maqan oilaitьп zianь volsa, өзjне tisjп» деп өз atьпығ qasqasьп voq қақыр cоqaltady da вай atьпығ vасына vor қақыр, qasqa at qьлыр қоиады. Syitedj de ogьna keljр қатыр, ұиqtар qalady.

Ettj, maidь cөp qoiqan Aldar ekenjп, вьl cьрттан asqan вjг qu ekenjп вай vjledj de jcjп ьza kerner: «Tүра түр, вөlem!» deidj jcjnen. Aldar ұиqtady ау деген kezde, sьrtqa cьқыр, Aldar-дығ atьп қагьр tastaidь.

— Mjне, cьjgjtjм, sazaиьғ! — деп мадыqtаныр төsegjне keljр қатыр, ұиқыға ketedj.

Tөпerteң вай ogьнан түгър қатыр, Aldarqa aitady:

— Мына кемjгr: вjг qasqa at өljр қатыр, — deidj. Senjң

атың волу кerek қарғыр қалқан Сорлы атыңды вақраи, қазан ва-
қыр сүрген не қылқан адамсын! — деп қарқ-қарқ кyledj.

Aldar түргр:

— Қандай қасқа екен? Боқ қасқа вола, менікј, вор қасқа
вола, сенікј волар, — deidj.

Bai құдайды тұрғаньн вjledj de тұра сүгјredj. Сүгјrjr varsə
aitқандай екен: өljр қатқан вайдың вор қасқасы екен.

Bai куйр ketjr Aldarқа keljr:

— Соқалт қараңды, сүм! Мен сені endj көрмеіjn! — деп
кеіjr сьқыр ketedj. Сыртқа сьқысьмен вөіvјcesjne:

— Әлгј наньды бер. Мына ittjң қарасын көрмеіjn, тез сө-
nelt! — deidj.

Әіelј сег осақта рјsjр қатқан пандь ottan суьгыр vere қоіа-
ды. Мүнь көре салыр, Aldar сүгјrjr сьқадь:

— E, vai eke! Endj vüdan vьlai сөльқамьз ва, соқ ра? Ақ-
тыр get көгјsjр айғыьсалық! — деп вага вайды құсақтайды. Вайды
құсақтар, қьсьр, сјвермеіdj. Ottan қаңа сьққан нан вайдың кеu-
desjn кyіdjr ketedj.

— Au, қараидь endj! — degen сайн қьса тьsedj.

— Au, мына it сөгјrјndj it сесjn! Мə сөmtјgјndj! — деп
қоіньнан пандь laқтыгыр tastaidь.

— Bјsmjllahi рјskен as, аузьма keljr тьскен as, — деп Al-
deкең қақыр алady.

Bai endj кeteіjn dese, Aldar тақы сјвермеіdj.

— Au, сүм! Alатын наньды алдың, endj нең вар? — dese:

— Мынау etјgm сьгтыьр, сүлқауьт сьқыр сүг. Bјzјndj
верjr ket! — deidj. Вайдың бергјsj kelmeіdj. Aldar савьсьр сјвер-
meіdj. Ақыь, волмақан соң:

— Ә, alsаң алсь антұрған! Al da қараңды соқалтсь, көрj! —
deidj.

Aldar «ғарқmettј» сәудьrmalатыр, кyіjr қала вередj. Bai ketјsj-
мен вөіvјcege сүгјrjr keljr:

— Al, қьзыңды кјjndj! — deidj.

— E, ne ycјn?

— Baimen kelјsjr, қьзыңды alатын вольды!

— Соқал, әгј, сүртть салмақан! Сақан қьз веретјn ve edj
vai?! — deidj.

— Әіtpese, өз құлақыңмен estjr қал! — деп сыртқа сьқыр,
көр сөрге варьр қалқан вайдың артынан айқайлайды:

— Әі, vai! Bјzјndj vermeі қатыр вөіvјceң! — deidj.

— Әі, вөіvјce! Бер вјzdj! Соқалт sol көрјrdjң көзјn!.. деп
айқайлайды vai.

— Әне, estјdjң ve? — deidj Aldar қасында тұрған вөіvјcege

— Мына көрj it ацъдан ваөзj? Eидj қurtқан вjг qu аiaққа қъзъп берjр, қутърқан ва? — деп таң қаладь вөивjcesj.

Qатын-қаласқа воi берген Aldar ма? Анаu-мынау degenge көпвesten, çасауып вуьр, қъздь atqa мjngjzedj.

— Aldардың оиь osblai volады, — деп eljne tartьр отьрадь.

Sūrau.

1. Сықai vaidьң sasьқ, saraң vai ekenjн өңgjmenjн қai çerj көсетедj?

2. Aldarkөse Сықai vaidь masqарalau ycjн қандаi амалдар jstedj?

Çattьқи.

1. Өңgjmenj auzca mazmūндар айтьңдар.

ALDARDЫҢ ӨГJZ SEMJRTKENJ; ÇYZ ӨГJZDJ.BATPAQQA «BATЬRUB»; KERUEN BASЬNB EKJ ALDAUB.

Bjг kynj Aldar ylken qара çolmen sapar çyгjр kele çatьр, mal аidaқан ylken вjг керуенге kezdesedj. Aldar çанынан çor-тьр өtjр вара çatқанда, керуен васы:

— Әi, çjgjtjм! Bosқа çyргence mal tappaisьн ва? — deidj.

— Таваисьн, — deidj Aldar.

— Olai volsa, вjз сақан 100 өгjз берелjk. Sonь қасымызда çайьр аidaр отьр. Kecke қонқан çerjmjзде ottatьр отьр. Osьқаң көнесjн ве? — deidj

— Çақсы, көнеijn. Өгjздерjңdj айтқандарьңдай semjrtjр ве-рейjн, — deidj Aldar.

Syijтp, керуеннjң çyz өгjзjн çайуқа алady. Өгjздерjн керуенdj çанамалар аidaр, вjгнесе kyn çyгjр отьрадь.

— Būl çануарлардь азьрақ qattь аidaр, jcjн вosatpasa volmas, ауьрлар çyге алмай keledj, — деп вjг kynj өгjздерdj qattь аidaр quа çөнеledj. Sol quumen отьгьр, керуеннен вjгнесе kyндjk çer-ге озьр keledj de:

— Çьгьмдар берген maldь алқан Aldардь көрген ekensjн-der! — deidj de өгjздерdj ai daladaqь вjг qoraқа қамар tastар, варьрқырьңд қуиьрқтарьн kesjр алady. Al, қуиьрқтардь керуеннjң çyретjн çолындаqь вjг ylken batpaqqa әkeljр, әг қaisьсьн әг çerge cancaдь. Өzj batpaqтьн вjг çetjн қазуқа kjrjседj. Bjгнесе кynnen кейjн керуенçjлер keledj. Kelse, өгjздерj çоқ. Aldар-дың өzj batpaqть аinalдыгьр қазьр çatьр.

— Au, ne қьр çatьрсьн? Өгjздер qaida? — deidj керуен васы.

— Oi, ne қыласьн! Өгjздер тоиьньр, çynderj тyлер, сөйде-гennen воi бермеi мына batpaqқа keljр тьsjр ketkenj! Batpaq-тьн astь su emes pe! Sol суқа түмсьрқтарь çetjр, су jcjр сықрай

çatqan! Qandagъ keujp qalqan eken, tıptj cыqara almai qoi-
dım! — deidj.

— Qane, vatpaqta eгjz tygjl saitan da çoq qoi! — deidj
keruen vась.

— Ana qııgьqtarьn kormeisjn ve cocaıьp cыqьp tırqan?!
Eгjz volmasa, ol ne? — deidj Aldar.

— Al, eгjz volsьn, eзjn çerdj nege qazьp çatьrsьn?

— Eгjzдж aidar cыqа almaqan soң, мына vatpaqь qazьp,
vjr-vjrler aidar cыpraqсь edjm.

— Qoi, мынауьн eгjkkennjн ermegj! Sol vatpaqь qazьp
volqanca, vjz çoldan qalьp, çatamьz va?! — der tyse qalьp,
kycjne sengen vjr neme eken, çygjrp varьp, vjr qııgьqtь ūstai
aladь.

— Oıvai, toqta! — der Aldar çygjrp varьp, çıbermeidj.

— Al, nemene?

— Oıvai, qııgьqьnan tarta korme! Sıьrdьn qııgьqь osal
voladь. Yzjlp ketedj. Sıьrdьn kəvj colaq volatьnpь vjmeisjn ve?
Qııgьqьn tartьp yzjп alsaң, vjrj qalmastan suqа ketedj. Olar
çalqьz qana qııgьqьna jljrp tır. Əitpese, suqа ketjп qaladь! —
deidj.

— Ottar tırqanьn ne eзj! — der keruen vась çygjrp varьp,
vjr qııgьqtь tartьp qalьp suьtьp aladь.

— Мынауьн qalai vos edj? — der ekjncj vjreujп taqь suьtьp
aladь.

— Aьrai, kycjn qalai edj, çarьqtьqьm! Eгjzden de kycjп
ekensjn. Kycjп, valuan adamь eմjrymde vjrjncj kərujm...
Kycjп de vaııqьqьsa sai kelgen eken. Oıvai, endj tarta korme!
Мына kycjпmen vjr eгjz de qalmaidь. Bəjnjн de qııgьqь yzjlp,
vatьp ketedj. Onan da vazardan tez ketpen satьp əkeljп, çavьla
qazsaq, vəjn de arсьp alamьz. Aьrai, kycjпnen qorqaiьn dedjm!
Endj tartuьndь qoi! — deidj Aldar çygjrp keljп keruen vасьnь
ıstap.

Keruen vась maqtancaq vjr mьrza eken. «Eгjzdei kycjп
var» degenge keudesjn kətere tьsedj. Maqtanьp taqь vjnesce
qııgьqtь çııьp aladь.

Aqььnda, malqа qımarıьqь maqtancaqtьqьn çeңedj, tartuьn
qoiadь.

— Tez kyrek əkeljп, arсьqan çən volar, — der qııgьqtь tar-
tuьn qoiadь.

— Mjne, çyz som aqca. Vjreujп tez varьp, kyrek satьp
əkeljпder! — deidj keruen vась çjgitterjne qarap.

Çyz somдь kərp Aldar kəzj çainap ketedj:

— Kyrek əkelgende vjr mən var. Qııgьqtьn ycjne jljnp
ıırqan eгjzder kəpke təzveidj. Osal qııgьqь emes pe, ekj-yc

kynnen keijn yzljp ketedj. Tez qazьp alu kerek. Ketpendj, qalaida, kecke deijn çetkjzu kerek. Būqan vjr çyirjk çjgjt varuь kerek, — deidj.

Çjgjtterdjñ jcjnen «men varam» deucj tavьmadь. Bərij de: — Bygjn kyrek çetkjzu qaida! Bazarqa da çete almaimьz! — deidj.

— Bolmas, volmas! Men əzjm aq çygjrejñ! — deidj Aldar.

— Olai volsa, çaraidь. Mə, aqca! Qalaida, bygjn çet! — dep keruen vasь çyz somь Aldarqa beredj.

Çyz som qolqa tysken soñ, Aldardñ aiaqь. aiaqьna çūqraiь, qūiьndai ūcьp çəneledj.

— Caitannьñ çyirjgь ai! Lezdə kəz ycjne çetjь, çoq voldь! — dep keruencjler maqtasadь.

Aldekeñ çygjrp otьrp qamaqan əgjdərgə keljь, aidiьna salьp aidaьp çənele beredj.

Çattьqu.

1. Əngjmenj auzca mazmūndap aitiьdar.

ALDARDÑ TAZCANь «EMDEUь».

I.

Əgjdərdj aidaьp kele çatsa, qoi vaqqan vjr tazcaqa çəbьqadь. Amandasьp, ol-pūl dep otьrp torsьqьndaqь aigənnəp jəjь, çəljn qandьradь.

— Osьpь aldar, qoiьn aidaьp ketsem! — deidj jəjnen Aldar. «Qalal aldaimьn?» dep otьrp qoiçьpñ samaiьna kəzj tusedj. Yrjrp samaiьnan cьqьp tūqan casьp kəjrp, taz ekenjñ vjledj.

— Endj çaiьndь taptьm, — deidj jcjnen.

— Qoi vaqqan degen azap qoi. Men de talai qoi vaqqanmьn, — dep Aldekeñ ylken keçeske tusedj, — qoi vaqudan kərgen vjr azavьm sol — azapta çyrp sarь qotьp, taz volqanmьn. Tazca degen at qandai çaman! Qūtyla almai çyrgənde, tənjr çarьlqadьp, vjr emcjinj emdep çazqanь, — deidj.

— Ol qandai em jstep edj? — dep qoiçь cap ete tusedj.

— Endj qarmaqqa jlndjñ ve? — deidj de jəjnen, qalal emdegenjñ aidaьp:

— Vjr kunj qoiьmdь çaiьp otьp edjm, mo'nynda dovbasь var vjr adam keldj. Keljь otьrp, vasьmьnñ taz ekenjñ kəjrp: «Sorь, əlesjn qoi, emdetpeisjn ve?» — dedj. Men em tava almai çyrgenjmdj aittьm. «Em tava almady degen ne? Men aq emdep vereijn» — dedj. «Emdeñjz» — dep çavьsa kettjm. — Bjraq, vaiьdñ kəp qoiьn aiaisьp va, qasqьp çedj dersjn. Bjreujn soi.

Əj etjne toiaıyq, əj vasyndy çazalyq. Vasyndy çazı ucjn qııgıyq men jc maıy kerek, — dedj. Vjr qoidy nesjne aiaıyn, sol çerde soıdym da əj etjn asyr etke toıdyq, əj qııgıyq men jckj maıyn vasyrna tartyr, tazyndy çazyr aldym. Sol emciden yirencjr, vastary taz, auldas balalar var edj, solardıy vərjn emdep çazdym... Qoi, oıvai, əngjme aitam dep çolytnnan qaldym. Endj çyreijn! — dep Aldar tıra keledj.

— Oıvai, aqataı, menjd vasyndy da emdep ket! — dep tazca çavyrsa ketedj.

— Oıvai au, sen de taz va edjn. Manadan vərj aıtsaıcy! Onda emdeijn! — deidj.

Tazca qoidan taıdap çyrjr, vjr semjz qoidy ıstar alyr keljr soıady. Etjn asady. Etke toıyr alyr:

— Al, emjıdj jste! — deidj.

— Emjıdj jstejn, vjraq, sen cartymdy orında, əıtrese çazy-maisy! — deidj Aldar.

— Orındaimyn! — deidj tazca.

— Orındasaı, qııgıyq rep çary maıdy vasyra oraimyn. Sen ırtau çerde vjr kyn, vjr tyn qııydamastan, kəzjıdj acpas-tan çatasyn. Sodaı keijn tazyınnan tyk te qalmaidy. Oıan deijn qııydy men çaiı tıramyn, — deidj.

— Çaraidy, — deidj tazca.

Aldar qoısyıdy vasyra qııgıyq rep çary maıdy orar, vjr arıandau çerge araryr çatqyzady.

— Al, qııy etre. Mai əvden sogyr alsyn, — dep çatqyzyr tastaıdy. Syıtedj de 100 əgjzge qosyr alyr, qoidy da aidar çyre beredj.

II.

Qoıcy vasyıdy tazyı maıda sogqyzyr çata tırsyn, endj ketpen kytjr qalqan keruenge kelelj.

Aldardy ketpen əkeledj dep keruencjler əne çatady, mjne çatady. Vjr kyn ətedj, ekj kyn ətedj, yc kyn ətedj...

— Əi, osy qu aldaqan volar! — desedj.

Vjreuj varyr qarasa, əgjz tygjı dənəçə çoq, vərj de əceijn çapcyıqan qııgıyq. «Uıqan eken!»... deidj. Endj vərj çınalyr kycjne maqtanqan keruen vasyı çatyr keljr mazaqtaidy:

— Aryrau, vıl ne degen kyc! Qııgıyq ne qyr kətergen! — deidj vjreuj.

— Aryrai, deisjn! vatraq qalai vjrge qoragyımaqan! — deidj ekjncj vjreuj.

— Ony aıtasyn au! Çer ne qyr dıııdemegen deseicj! — deidj ycjncjsj.

— Dyrjldemegenj nesj! «Əur» dep qııgıqtı tartır kelır ketkende, er teıselır, k ktegı kyn domalar varır  zer qalqan oq ra? — deıdj endj vıreuj.

— Daal sıqadı deıtjn edj. Taudı taıqadı soqadı deıtjn edj Osı sol Daalıı... — dep endj vıreuj kekeleler kele atqanda, keruen vası ısr tırır:

— Toqtandı endj, vırdeıe k reıjn demeseıder! Sol qudı taır alır, qııgıqtı taıva vası, qıl qılmasam, er ystınde yrmeıjn!.. — dep tıra koljkteıjn ektıredj.

— Aıtamız qoi, osında vır kyc var! — dep keruencıler sıraqtaıdı.

Keruencıler kyn yrır, tyn yrır Aldardı jzdeıdj. Aldardı ketken olımen kele atsa, vasına saır  gar, aranda atqan vıreuge kezdesedj.

— D u de volsa, osı volar, — desedj.

— Tır! — dep aıqailadı. Qoıcs tırmaıdı. Vıreuj kelır teujr qaladı, oqan da tırmaıdı.

— Mınav  lgen adam eken, — dep vasındaqı maın ılr alsı, vır tazca,  luj vılaı tırırın, vetjne maı sıır parttaı volır aıqan.

— Ne qır atırırın?

— Emdelır atırırın.

— Neden?

— Tazırınan.

— Qııgıq ren saırıdan emdeluge voladı dep kım aıtır?

— Ar atırırındaqı qoi aır yrıgen adam aıtır.

— Qaidaqı qoi aır yrıgen adam?

— Ar atırırındaqı.

— Ar aqırı qası?

— E, ar atırırında qoi atqan oq ra?

— Qoi tygıl saıtan da oq.

— Qoıcs,  ı! — dep tazca ısr tıradı.

—  zıj qoıcs! — dep keruencıler kılısedj.

Tazca qarasa, qoi tygıl d neıe de oq. Aldardı aldap ketkenıj endj vıledj. «Endj vaı  ltıredı!» — dep enıer otıra ketedj.

— Sen ılaırırıdı qoi. Vıreuj aldap yz  gıjzımjzıjdı aıdap ketıj. Sonı quır jzdep kelemıj. Vıjze er. Sen de tavarıırın, — deıdj keruen vası.

— Oıvaı, yz  gıj aıdaqan tap sol! — deıdj tazca.

— E, olalı volsı, vıjzıj aıdaqan qu senı de aıdaqan eken. oqamız vır erde eken. yr jzdelık! — deıdj.

— aradı, — dep tazca vılarqı qosır, Aldardı vırlesır jzdeıdj.

Sūrau.

1. Aldarkese qoısbıñlı waqır cırgeñ qoıbn qalaı alyp kettj?

Çattıqı.

1. Əñgimlenjı soñqı weliñnen çoldastarñlı keruen wasıñ kelekelegen, aqıalaqan çerlerjñ taıwr, keljstjırp oqır wergıñder.

ALDARDYŇ «TƏUBAQJA KELUJ»; «DYNIEDEN QAITUB».

I.

Keruençjler men tazca Aldardy ailar, çıldap jzdeidj. Barmaqan, sūrastırmaqan çerlerj qalmaıdy. Aqırğnda, Aldardyñ aulı qaida ekenjñ wjledj.

Keruençjler men tazcanıñ tınbastan jzdep cırgeñjñ wj kınj Aldar da estidj. «Endj ne amal qıldım?!» — dep oilap-oilap, aqırğ, amalyñ tawady. Wj kınj eljndegj qarialarñ çınar, Aldar sadaqa wergj:

— Al, eldjñ çaqıylarğ, qarialarğ! Barmaqan çergj çoq, wasraqan taıwm çoq. Soncama el kezjrp cırjrp, jstegen çaqısylyqım da wolar, çamanısylyqım da wolar. Endj wugjngj kınj təubaqa keljrp, ötkendegjden wergj ötyrım. Ömjrgjmnjñ ūzaq emestjgj özjme aıan wolyr çyr. Sol sewepen senderden patıqa alu usjn, közjmnjñ tjrsjnde qawırğmdı tırqızu usjn saqırğır ötyrım, — deidj.

Kerçjlk «əmin» dep patıqa qılyp, sadaqa etjñ çer, Aldardyñ qawırğın tırqızyşuqa kjrjsedj.

— Aldardyñ tjrgj ötyrğ, molasın salqırzqan — təubaqa sın kelgenj eken, — desedj.

Mola salıwr wolqan soñ, erteñjne Aldar əieljne keljrp:

— Qatın! Çatım ketjrp warady. Açal keldj au deimjñ. Tez moldan saqır! — deidj.

Əielj moldaqa çygjredj. Auldastarğ da awır-sawır wolady. Molda men əielj, çürt çygjrgj kelse, Aldardyñ kjrpgj qana qımyldap çatır eken. Moldanıñ wj yckjrge qana camas keledj. Wj yckjrgeñ soñ, «wq» dep Aldar çan tapsırady.

— Baiqıstıñ ne qılsa da tjlegj tyzu eken. Sadaqasın wergj. imanıñ aıtıuqa jljrgj kettj, — desedj kei wjreuler.

— Aldardyñ qatın-walalarğ, tuşqandarğ ū-cu wolyr çılasady, çoqtıu aıtışady. Eldjñ qarialarğ:

— Wugjñ kın çūma edj. Tjlegj tyzu eken marqūmnıñ, — dep, — wugjñnen qaldırmai çerlelj, — dep Aldardyñ syiegjñ çıwr, kewjnge oradı. Kın watıuqa çetkjzbesten çerlep te wolady.

II.

Ertenjne Aldardñ aul̄ os̄ degenmen:

— Əi, v̄alem, k̄oresjn̄ k̄orsetermjn̄. Endj q̄ut̄lȳp ketsen̄, k̄erermjz̄, — dep̄ keruencjler̄ men̄ tazca dā çetedj̄.

Aldardñ̄ yijññ̄ s̄yrt̄na kelj̄p:

— Qaida qū Aldar, çan̄ varda s̄yqs̄n̄?! — dep̄ aic̄ai salad̄. B̄ul̄ aic̄aid̄ estj̄p, yide ot̄ȳqan̄ Aldardñ̄ qat̄yn-v̄alasȳ castar̄n̄ çaīp çoqt̄aū aitat̄d̄.

Auyl̄dñ̄ qarjalarȳ çinal̄ȳp, Aldardñ̄ dynieden̄ qait̄ys̄ vol̄qan̄ȳn̄, kece qanā çerlengenjn̄ estj̄rtedj̄.

— Qap, v̄alem, ai! Bjr̄ kyn̄ kecjk̄repen̄ ekensjn̄! — dep̄ keruencjler̄ t̄jstenedj̄.

— B̄jz̄dñ̄ øgjz̄mjz̄dj̄, qoilar̄ym̄z̄d̄ȳ alȳp ketken̄, — degen̄ sezderjnē eldegj̄ler̄ q̄ulaq̄ qoimaid̄.

— Aldardñ̄ nē j̄step, nē qoilȳp çyrgenjn̄ vjz̄ vj̄lmeimjz̄. Art̄ndā qalqan̄ çetjm̄-çesj̄rlerdñ̄ dē k̄erjngengē verē qoiat̄yn̄ ecte-nesj̄ çoq̄. K̄ozderjnñ̄ çasȳ keppeī øzderj̄ egj̄l-tegj̄l vol̄ȳp ot̄ȳqanda, mazalar̄n̄ almaī çonderjnē ketj̄nder! — deidj̄.

— Ai, Aldar ai! T̄uzaqqā vj̄r̄ j̄lñ̄veī aq̄ ketkenjn̄ au! Bjr̄ kyn̄ t̄urmadñ̄; vj̄r̄ kyn̄ t̄urqan̄ȳnda, k̄orseter̄ edjm̄, v̄alem! — dep̄ keruen̄ vasȳ çer̄ savaid̄.

III.

— K̄erj̄ndē økjrgj̄r̄ Aldar, eñ̄ volmasa, molaññ̄ vasȳnā vj̄r̄ ot̄ȳḡp̄ keteȳn̄, — dep̄ çyrgj̄r̄ Aldardñ̄ molasȳnā varadȳ. Molaññ̄ vasȳnā s̄yq̄p̄ d̄eretkē ot̄ȳrā verem̄ degende, os̄ȳn̄ j̄steitjnñ̄ vj̄lj̄p̄ ødeij̄ kytj̄p̄ çatqan̄ Aldar, j̄stjk̄ temj̄rdj̄ q̄uiḡȳnā r̄jsj̄p̄ aladȳ.

— Oivai! — dep̄ keruen̄ vasȳ sekj̄r̄p̄ çergē t̄ysedj̄. Q̄uiḡȳn̄ k̄erj̄p̄ çoldastar̄n̄ȳn̄ cek-sj̄lesj̄ qat̄ȳp̄ kyledj̄. — B̄ul̄ ittñ̄ ølj̄p̄ çat-sa da, qarap̄ çatpaūn̄! — deidj̄ keruen̄ vasȳ.

— Aldardñ̄ q̄uiḡȳnā tañ̄vā vasat̄ȳn̄ȳn̄ qaida? — dep̄ mazaq-taid̄ vj̄reuj̄ keruen̄ vasȳn̄.

— E, v̄aspasā anaū ne? — deidj̄ ekj̄ncj̄ vj̄reuj̄.

Keruen̄ vasȳ øj̄ øgjz̄den̄ aiḡlȳp̄, øj̄ q̄uiḡȳnā tañ̄vā sald̄ȳḡp̄ ыз̄a vol̄ȳp̄:

— Ai, Aldar! Sol̄ aqiretkē varqandā çaqan̄nan̄ vj̄r̄ almasam̄ va, at̄ym̄ q̄urs̄n̄! — dep̄ çonjnē ketedj̄.

— Men̄ dē aqiretkē tezj̄rek̄ varuñ̄d̄ȳ t̄jleimjn̄! — dep̄ Aldar̄ keruencjler̄ ketken̄ soñ̄ molasȳnan̄ s̄yq̄p̄, yijnē keledj̄.

Çatt̄ȳqu.

1. Aldarkesē øngj̄melerjnñ̄ v̄erjn̄ vj̄rjne-vj̄rjn̄ vailan̄yst̄ȳp̄ auzcā maz-m̄undap̄ aitȳn̄dar.

2. Aldardın «таувақа келү», «дынieden қайту» деген тақырыпты мазмұндап қазыңдар.

ҚОҒАНАСЫР ӘНГІМЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Қоғанасыр әңгімелерінде, көбінесе, қалалық сәтін қай айтылады. Үйткені, мұнда базар, сауда-саттық, дүкен сияқтылар әңгіме болыды. Қоғанасыр әңгімелері де Сиренце, Алдәркәсе әңгімелері сияқты мәтелі вор кеткен әңгіме. Мұнда әңгіменің мазмұны мысқыл, ақша, күлкімен алақталып отырады. Қоғанасыр әңгімелерінің бір ерекшелігі — қасанда, әңгімеге Қоғанасырдың өзі қатынасып отырады, әңгіме білі өзінен басталып, әңгіменің басты адамы өзі болып отырады. Алқасқанда Қоғанасыр аңғай, рағысыз көрinedі де құртты бір күлдіріп алып, әңгіме алақталып, сесілгенде, Қоғанасырдың дегені дүрысқа сөйледі да әңгіме болған екінші қақ күлкі, ақша болып сөйледі. Сөйтп, Қоғанасыр әңгімелері құртқа ұнамсыз, теріс болған адамдар мен қайларды күлкі қылып, күлкімен ақшалап, тінер, тызетуді көрсетеді. Мисалы: Қоғанасырдың қой сойылып, сәкірттердің кімді қақылы — дінде сеніп, ақыр заманда панқан діңділік ұрманын қалған екендігін көрсеткендік, алтын сұраған қазыға қойындағы тасты көрсетіп — әділ болуды, пара алмауды, нақатан қанат қылмауды білдіреді.

Ақша Темірге барғанда, қаздың бір ақ алағы бар деуі — күспен, әкімсілікпен Азияны қалтыратқан Ақша Темірдің зорлықшығын бетіне басқандық. Қанның қанатқорлығын көрке ақшаға көрсеткендік. Осы мысалды, Сиренце, Алдәркәсе, Қоғанасыр әңгімелері — Октябр революциясынан бұрынғы тарихи қоғамның ісіндегі көрсеткішке, еңбекшілерге ұнамаған, сәкісін көрінгендердің өзін қалық көзімен қарап, сынар-тінер, күлкі, мысқыл етіп көрсетіп ауз әдебиетіміздің асылдары.

ҚОҒАНАСЫР ӘНГІМЕЛЕРІ.

I.

Қоғаның үйіне бір күнді сәкірттері келсе, қораның ісінде бір семіз тоқты тұр екен. Қоғаның сойқалы семізтіп отырған тоқтысы болды. Сәкірттері Қоғаның аңғайлығына сеніп, оны алды тоқтыны сойдызық болды да:

— Қоғеке ай, мына тоқтыға көр еңбекті босқа сарып қылдырды ай! Енді қызығын көрмеі қаласыз ау! — деседі. Қоға:

— Е, неге қызығын көрмеіміз? — деді.

Сәкірттері:

— Ойбай, қайдан көресіз, ертең ақыр заман болатын болыпты — деседі. Қоға:

Endece, toqtъ dalaqa vosъ съqъп volmasъп, mûпъ vjrdeme qъlaïq, sonъq aqъп tabъqdar! — deidj.

Căkjrtter:

— Endece, mûпъ darianъq çaqasъпa арагър soiaïq ta sonda asър çeiïk, syitjр, qъзыqъп көгjр өleiïk, — desedj.

Qoça: «Xûp!» — deidj.

Sonъmen, daria çaqasъпa varъsър, toqtъпъ soïp, etjп qazan-qa asadъ da căkjrtter Qoçaqa:

— Sjz qazanqa ot çaqър oтъra tûrъпъz, vjz mъna suqa tysjр qaitaïq! — dep tegjs ketjр qaladъ. Qoça oтъгър qaladъ.

Vjр uaqъtta căkjrtter әvden secjпjр, kijmderjп çaqaaqa tastap, өzderj tegjs suqa tysjр ketedj.

Olar, syitjр, comъp çatqanda, Qoça varър, vәgъпjп çaqada-qъ kijmderjп çïp әkeledj de qazanъq astъndaqъ oтqа çaqър, ettj pjsjрр oтъra veredj. Vjр mezgilde căkjrtter sudan съqadъ. Kijmnen vәgъ çûrdai volqan. Qoçaqa çalaqac keljsjр:

— Kijmderjmjz dj көrdjпjz ve? — desedj.

Qoça:

— Kөrdjm, men vәgъп әкер, oтqа çaqър çjverdjm, — deidj.

Căkjrtter bezek qaqър:

— Oïvai au, ne deisjz? Oïvai, mûпъпъz ne? — deskende.

Qoça:

— E, өzderjп erten aqъг zaman voladъ degenderjп qaida? Olai volsa, kijm ne kerek. Onan da mъna çep өletjп ef pjsjп dep, men әdeiï oтъп qър çaqъm. Keregjmjzge çarattъm, — deptj.

II.

Qoça vjр kypj vjreumen daulъ volър, qazyqa çygъпjske vа-гадъ. Qazy vûl ekeïпnen çauap ala vastaidъ. Sonda Qoça çauap vеge oтъгър, qoinъnan vjр çûdъrъqtai tastъq cetjп көrsetjр qoïp, qazyqa «ьm» qaqadъ. Qazy sodan keïп tergeudj Qoça çaqqa veïjmdete keljр, aqъqъ biljktj Qoçanъq paidasъпa cecedj. Sonъmen, Qoça degenj volър, endj kete bergende, qazy mûпъ toqtatър qaladъ. Ana kjsj ketedj. Yï oqacalanqan soq, qazy:

— Kәne, әlgjп qaida, ver sondaï altъпъqдъ! — deidj. Syitse, tastъ көrsetkende qazy: «Mъnau osъndaï altъп verem dep tûr eken qoi» dep oilap, Qoçanъq degenjп jstegen eken. Osъпsъп aitqanda Qoça:

— Çoq, taqsър, menjп belgъmdj sjz uqapsъz, mende ondaï altъп volucъ ma edj, tәïjr!? Menjп aitqanъm: biljktj dûrъz ait, әitpese, mъna taspen ūramъn degenjm edj, — deptj.

III.

Bjr kynj tynde Qoça üiьqtap çatsa, yijne üрь kjredj. Üрь көр екен, yidjñ jcjndegj nәrselerdjñ көвјñ әketјr, tьsqa сьqарьр çatady. Qoça oianьr müнь көгјr çatady da vjr kezde, өзj de өзge qalqan nәrselerjñ сьqарьsa vastaidь. Toqtalmastan ararьr, üрьlardьñ arvasьna salьr çatady. Üрьlar vüqan aq-taq volьr:

— E, müньñ ne? — degende, Qoça:

— E, vјzджñ yі көсјr çatqan çoq pa, көmek etpei, çalqьz senderge tasьtqanьm oval emes pe? — deptj.

IV.

Qan Aqsaq Temjr elge salьq saladь: yі vasь, pјsjrјr, ne yі-tјr qüs әkeluge vüьgradь.

Çürt qanьñ salqan salьqьñ orndai vastaidь. Qoçanasьr da vjr qazdь soьr, yitјr, qanqа veruge alьr çөneledj. Çol alьs eken, Qoçanьñ azьqь vјtјr, qarнь acadь da qanqа әkele çatqan qazdьñ vjr aiaqьñ өзj çep qoiady.

Qan Qoçanьñ әkelgen qazьñ, riza volьr, alьрть. Bјraq:

— Endj vjr aiaqь qaida? — dep sürapть.

— Qaidaqь vjr aiaqь? Taqsьr, menj mazaq qьlqьñz көle me? Bјzджñ eldjñ qazdarьññ aiaqь vјreu aq volady, vјlmeitјñ ve edjñz? — deptj Qoçanasьr.

Aqsaq Temjr tas-talqan volьr aculanьr, Qoçanasьrdь çazaqа vüьrmaqь volqanda, Qoça aitьрть qanqа:

— Savьr, savьr, qan taqsьr, egerde menjñ sözјme senbeseñz, сүгјñz, su voьndaqь qazdardь көreijk, vәj sьnar aiaq.

Qoçanasьrdьñ өtјrјgјñ acu ycјñ qan uәzјrlerjñ ertјr su vasьna keledj.

— Mјne, көrdјñzder me, qan taqsьr, varьq qazdьñ aiaqь vјr-vјrden, — deptj Qoçanasьr, көl çaqasьnda vjr aiaqьñ көterјr, çusar, dem alьr oтьrқan qazdardь көrsetјr.

Bül sözge Aqsaq Temjr, terјsjne simai, aculanьr, qasьndaqь nөkerlerјne vüьgradь:

— Qaqьñdar varavandy, quьñdar qazdardь! — deidj. Baravan сьqqan soң, vjr aiaqьmen oтьrқan qazdar ekj aiaqtар сүгјr ketedj, Aqsaq Temjr Qoçanь kelemeçder kyledj:

— Qa'ai, Qoçeke, necu eken aiaqь? — deptj. Qoça saspai, çauar qaiьradь:

— Qan taqsьr, ekeu eken aiaqь, eger menjñ qoьmda kycјm volьr, sjzджñ vasьñzqа qamсь oinatsam, varavan qaqьr dyrlјk-tјrsem, sjz ekj aiaqtар emes, төrt aiaqtар сүгјrer edjñz, — deidj.

«Sөz tapqanqа qolqа çoq, амaldьqа aila çoq», syitјr, Qoçanasьr qan Aqsaq Temјrdj çөңr ketјrtј.

Ҷаъъи.

1. Энгименӣ эр вөлмјне лайқте ат қоильдар.
2. Қоильқан ат воёнса энгименӣ тугел айтёр берјндер.
3. Энгименӣ соқар IV-вөлмјна қоильқан ат воёнса өз сөздерјнмен мазмүндар қазылар.

ҚЫРҚ ӨТІРЖІК ТУРАЛЫ.

Қырқ өтіржік вјр қаарнап, қаннһ қалққа қыым қасар, қөвјр еткенјн көрсетедј де, сонһмен қатар, қалқтһ қанқа қарсы тұрыр, сөз өнерјн қүмсар қөујн көрсетедј. Бұл қаарнап қарақанда, қырқ өтіржік қалқтһ тарқарылар, сесендјгјн, хіаль кыстј, терең екенјн көрсетедј, басқаса айтқанда, тавіқаттһ емјн-еркјн менгерјр, қоқалық еткјсј kelgendјгј ваіқаладь. Мисаль «қүрғаттһ — қайық, рьсақтһ — ескек ету», «вүлттһ ар қау-вер қаарна сыру» қалқтһ кемејн, сынујр қайықтһ, aeroplandь мензер, вугјнде тавіқаттһ іелејр: сүда вальқтай қызјр, aspanda қүстай үсёр, өнер-вјлјммен масінапһ қалқ саруасынһ ігјлјгјне пайдаланёр отьғатһндаі замандь хіалдақанһн көрсетедј.

ҚЫРҚ ӨТІРЖІК.

I.

Бар екен де, қоқ екен, ас екен де, тоқ екен. Ерте — erte өртеде, ertegј өткен заманда қалқтһ қан вилептј, қалқ қаннап зар илептј. Қан вүлжк вортһ, қан ерксе, қалқ оінсёр вольртһ... Нақ осы айтқаннһ өзјндеі қан, ұстаранһ қызјндеі қан, қанһ тасыр ерккен қан, сарар јсјр қелјккен қан, қалқына қар салыртһ:

— Кјмде-кјм келјр, кјдјрмеі-мүдјрмеі қырқ өтіржік энгјме қүрастырыр айтёр өтсе қана артынан қырқ ауз өтіржік өлең айтса, сол адамнһ төвөсјнен төмен қарай алтһн қүіамтһн, вүкјл өмјрјне қететјн вайық, мал-мүлкјмнен вөлјр веремјн. Қазаласа, қызымды берјр күйеу қыр, қасыма уөзјр етјр отьғазамтһн. Вјрақ, сондай сертјм бар: егер энгјмесјнјн іа өлеңјнјн јсјне вјр ауз да вольса рас сөз қосыlsa, тоқтаустыз дарға тартқызамтһн, — дептј.

Қаннһ вүл қавары еі арасына тарар, қүрттһн қүлақына тегјс тіген соң, «ымјтсјз сәітан» эр кјмнјн ақ арқасы қозыр, іегј қысидь. Нелер аузы-аузына қүрпайтһн сесендер, нелер ақындар қаннһ алтһннан ымјттенјр: «Оі, айтпай несј бар?» — деп қаннһ алдына вартыр, қыстырыр аита алмай, келјстјрјр сөілеі алмай, талайлар кынасыз дараға тартылыртһ.

Кеі вјреулер даладан «айтармтһн ақ» деп қүлсөпыр келсе де қарлы қандь, қанқа воіалыр тұрқан даранһ көргенде, ақылынан

адасьр, esjnen таьр, yreij ūсьр tyk aita almai, сьрттан қайтьр
кетјртј.

Sertjn orndai almai, kynaşьздan-kynaşьз qanнъ оиьпсьркъ во-
льр daraqа tartьльр ѳgenderden qanнъ saraib qan sasьрть.

Ѓрттъ еъ соънан, кedeilјkten ѳvden sјrјrј сьрқан, moиьп
ьrқaidai, vitј torқaidai, ѳmјrјnde ґарьр as јсјр, vутјn kijm ki-
megen, ґarлььqtan mјnj ґоq, ystј-vasь рѳra-рѳra, aiaqь тјljn-
gen, aлаqань ґарьлqан, kѳzј alarqан, ernј kezergen vјr ґas ґetјm
vala kelјrtј. Esјk aldьnda oтьrqан ґьрт:

— Ңаньм ai! Ңауqасьндаi ґas vala kѳrјnesјn, senen estiar,
neler secender, neler тјlmarlar aitamьn dep kelјr, aita' almai,
vosqа ѳgenderdјn esevј ґоq. Ңarqьньm, tumai ґатьр ѳmјrden
orn tappai ѳluge asьркър ґурgen ne қылqан valasьn? Izјrсе qait!
Tјljmјzјdј ala qoi! — desedј. Bјraq, vala kѳnveidј. Qanнъ saraib-
na kјrјr, qanнъ aldьna kelјr, aldiarlap vas јјr, тјze vygedј.
Sonda qan:

— E, ne агьзьн var? — dep sьraидь.

— Таqсьр! Ңарльрфьздь estјr, ѳtјrјk ѳngјme men ѳtјrјk
ѳleq aitqаль kelјr тьrмьn, — deidј. Qan miьqьнан kulјr, mьsqьl-
dar, valanь kѳzјne јlmei:

— Ylkenderdјn qoьnan kelmegen, senјn qoьлqан qalai kel-
sјn? Qьrсьпьнqан qoьльр ketesјn qoi! — deidј.

— Таqсьр! Sol kѳrten menјn ґаньm ardaqть ma? Aita alma-
sam, ѳz ovalьm ѳzјme, rьqsat etјrјz! — deidј.

— Al, endece, sѳilei qoi! — deidј qan. Ңetјm vala sѳiler ala
ґoneledј:

— Таqсьр! Cecemнјn qьrsaqьnda ґурgen kezјmde, ѳkemнјn
ѳkesјnјn ґьlqьlagьn onves ґьl vadьppьn. Alqан aqьma ѳzјme qa-
льн verјr, qatьn альppьn, vestј-altьь vala syјrppјn. Sol qatьnм-
nan tuqан valalarьmнъn qoьmдаqь kenґesј osь uaqьtta ґьrma-
нъn veseujnde, ѳzјmnen on ґas ylken.

Ңazдъn sарьса tamьзьnda, vјr qainap тьrqан ьстьр kunј, ґьl
qьmdь suaraibьn dep qьrьq ystјne qьrьq salьр, ґau tigendei qua-
lar ґoneldјm. Aidьn calqar vјr qьdьqqa kelsem, taqсьр ai, kun-
нјn ьстьрьn sonan vјlersјz, qьdьqьn suь, qальndьqь kјsj voиь
qol ūсьпьm mьz voльр qatьр qальрть. Ңalma-ґan suat oia qoia-
иьn dep at ystјnde тьrьр, valtamen olai carqьladьm, oиьmadь
vьlai carqьladьm, oиьmadь; valtamнъn ґuzј ґарьгьльр qaldь; val-
tamдь qoиьma salьр qoиьр, syimenјmdј qoьma альр, olai tyigјc-
tedјm, vьlai tyigјctedјm, volmadь: syimenјm maиьсьр qaldь.

Endј ne қыламьn dep daqdarьр тьr edјm, vјr amal oиьma
tyse qaldь: dѳreu kenјrdegјmnen ūstar vasьmdь keudemnen ґь-
льр альр, cekemmen aqьгьn qana mьzdь vјr nьqьр qoиьр edјm,
taqсьр ai, vјrј ѳtјrјk volmasьn, mьn ґьlqьm qatar тьrьр su јce-

tjn suat oıyldь da qaldь. Çana menjñ vaqьma, qıdьqьñ suь zə-
redei accь sьqьp, sonda da çыqьm talqamaı jсjр, jсj-сьгьтє vjг-
dei volьp, qarнь qampıdь da qaldь.

Onan soñ, çыqьlagьmдь көkmüzdь çagьp сьqqaп sagь valau-
sa men көk çoñьcqaqa matap salьp, sanamai, tystemeı tygende-
genjmdе, altь qılac ala vıeden tuqan çetj qılac çıren qılьnm
çыqьpньñ jсjnde de, сьгьтнда da çoq volьp сьqтє. Uғы alqapнь da-
vjlmedjт, pеj alqapнь da vjlmedjт. Əj-berj qarap, tauьp ala
qoıaıьп der, çalma-çan qıgьqьmдь müzqa canca salьp, vasьna
сьqьp, tеjrekke көz çjberjр edjт, көjпvedj. Qıgьqьm alasa
volqan сьqar der, qıgьqьтñ vasьna pьcaqьmдь canсьp, oqan сь-
qьp qarap edjт, taqь көjпvedj. Pьcaqьmньñ vasьna qьnmдь
canсьp, oqan сьqьp qarap edjт, onda da көjпvedj. Kөñljm əj
vıjktetude volьp, qatсьmдь canсьp, taqь vıjktettjт, oqan da сь-
qьp qarap edjт, çau alqьp, taqь көjпvedj. «Endj ne çalqai-
mьп?» der көzjmdj çımьp, oıqа qalьp tıgьqanьmda, qalt esjme
tyse qaldь: tjljmnjñ asьna salьp çyrgen teben inem var eken,
qanqanьmnan sonь ala salьp, qatсьmньñ vasьna canсьp, çana
сьqьp, көzjmdj adьraıтьp qarap edjт, çana көre almadьm. Əv-
den daqdarqan soñ, qıgьqьmnan: «Aрьmai, endj ne çalqaiьп,
aqьпнь volsa, aıтсь» — der aqьl sıradьm. Ol ant ırgannьñ çatьp
tıgьp əzjmdj səkkenj qoi, səkkende ne deıdj? «It volmasaң, ai-
nalьp-ainalьp çerge qarai vergence, көzjndj tars çımьp, aspan
çaqqa qarasaң volmas pa edj?» — degenj qoi. «Oıvai au, aspan-
dь vılt vasьp tıgьqanьп көrmeısjп ve? — der edjт, onan çaman
valaqattar: «Ant ırgan au, qolьñ çoq pa edj. Bıltтñ ərjsjп-əj,
berjsjп-berj serjр çjberseñ volmas pa edj» — dedj.

Oilар tırsam, onьñ sөzj de çөп eken, dereu qolьmдь sozьp
çjberjр vıltтñ vьlaiqьsьп — vьlai, olaiqьsьп — olai сьpьgьp çj-
bergenjmdе, kynnjñ көzj çagьpгар saidai acıldь da qaldь. Əvden
mıralьm berjр, көzjmdj tars çımьp, aspanqa qaragьqanьmda: ta-
maca mılan artьq ne volsьп, Temjг qazьqьтñ¹⁾ ar çaqьnda, Col-
pan çıldьzьпньñ ver çaqьnda, Qap tauьпньñ²⁾ etegjnde, manadan
berj qarap, tava almaı çyrgen çıren qılьnm vjг vөiterekтjñ vı-
taqьna сьqьp, qılьндар, qılьпнь emjzjр tıgьqanь көzjme çarq ete
tystj. Qatьnm ıl tapqandai qanьp, qıgьqьmньñ vasьnda tıgьp
sekjre verjрrjп. Çalma-çan qıgьqьmдь qaiьq qьпьp, pьcaqьmдь
eskek qьпьp, teñjzge tyse qalьp edjт, сьт vatьp varamьп. De-
teu pьcaqьmдь qaiьq qьпьp, qıgьqьmдь eskek qьпьp, tyse qal-
qanьmda, kjrjк qaqqaпca, сьr etjр teñjzden өte сьqтьm.

Çıren qılьnqа mjne salьp, ças qılьndь aldьma өngerjр, qaita-

1) Темjг qazьq — çıldьzьдñ atь.

2) Qap tauь — ertegjlerde Kavkaz tauьп Qap tauь deıdj.

dan teñjzge tyse qalqanymda, сьт ватьр вараьтн. Dereu ças qũlnqda mñnjr, enesjn aldьта өñgerjr, tyse qalqanymda, çan-uardьñ susьь ai, көzдж асьр çũmqanca teñjzджñ vetjmen de emes, tuvjmen de emes, ortazьmen de emes сьг etjr өте сьгьтн.

Çыльыда kelgen soñ, «Çyгjs alqan neme, таць vocalar ketjr, әиге қыльр çyге ме?» dep enesjn qũльына, qũльндь айқындьñ qũгьына bailar, çыльыда qosrai dalaqda aidaр qoia verdjm.

II.

Bjr uaqьtta, aidyñ müzдыñ ystjne qarar tũrsam, vjtrpegen qu tovylyqьnyñ tuvjnde tumaqan vjr tu qoian çатыр eken. Çalma-çan sadaqьmdь аьр, оqьмныñ masaq çаqьmen атьр edjm, өtrpedj, masaq çаqьñ kjrjske qoibьr, kerj çаqьmen tartqanymda, çũldьz-dai aqьr өttj de kettj.

Aсьыqьr-ysjgьr атьмдь vjr qazьyqda bailai salьr, etegjme tezek tere verdjm. Bjr uaqьtta qarasam, атьм өз-өзjnen er-toqьmьñ vaubьyna аьр, tas-talqan volьr yrkjr, tulар çyг eken, etegjmdегj tezegjmdj төge salьr, атьта qarai çyreijn desem, sũmdьq ai, manadan berj tezek dep tergenjmnjñ vәrj vөdene eken, pьpьr etjr, aldь-aldьna ñctь da kettj.

Manaqь qu qazьq dep атьмдь vailaqanьm aqqudьñ moibь eken, sonьñ serjpkен qanатыnan yrkjr, атьмныñ tulар çyргенj de sol eken. Атьмдь ñstap аьр, manaqь teven inemdj qazьq qьльr, vasьmdь toqpaq qьльr çerge daqьr çjberjr, атьмдь soqan bailar qoibьr «uh» dep demjmdj aldьm. Атьр alqan qoianьmdь soiaibьñ desem, qьñymda pьсаqьm çоq. «Арьмаu, qa.da qaldь?» dep oiqa qalьr tũrqanьmda, yc kyn, yc tynde varьr esjme tyse qaldь: vaiaqь qũгьыmьnyñ vasьna canьcqañ voibьmen sonda ñmьть'ьr qalqan eken. Soqan qaita varuqda erjndjñ de kyrek tj-sjmnjñ vjreujñ suьгьr аьр, sonьmen soia verdjm. Qacannan өзjmnjñ mal soiqьctьqьma salьr, çede-qavьldap qoiaндь yc kynde soibьr völdьm. Onьñ etjn daqtap, tũzdar, endj maibьñ erjtr alaibьñ dep vjr vyтjn qazanqda salьr erjtkenjmdе, menjñ sorьma, maibь aqьr tũrmaдь. Dereu vyтjn qazандь tastai salьr vjr tesjk qazanqda salьr edjm, taqsьr ai, müндаi qьзьqть көrjr pe edjñz? Bjr tamсь tamvai tũra qaldь.

Erjgen maibь ьдыьqda qotarqanьmda, vjr tyie qarьnya, vjr өgьz qarьnya, vjr vorсьq qarьnya әreñ-mәreñ siqьzдыьm.

«Bũl tittei mai menjñ qai kynjme çaraidь? Onan da etjgьmdj mailar alqanьm olça сьqar» dep vas salьr mailaqanьmda, vjr etjgimnjñ çũльына zorqda çettj, qonсьna çetpedj. Anau etjgim mylde auz timesten qaldь. «Er еñvegьjne vjr toisьñ» degen sөz var edj au dep, qoiañnyñ vjr kesek etjn qoibьmmen әberj kyn

kөзjne ұстap pjsjrp, аузыма салайп деп араққанында, сүм-
дәқ ай, аузым орнында қоқ, сүрегім мүздәй воһьр, «арьмай,
аузым қайда» деп қайта-қайта бетімді сипаласам, аузым қоқ де-
генім ойыңсық екен, солаймен кеудем де, басым да қоқ екен.
Тақсыр ай, сондақы қорққаным әлж кунге есјмнен кетпейді.

«Арьмай, вассыз қалай кун көремјн?» деп алақанымды маң-
дайыма қоһьр, ойға ватыр түрқанында вјгеу іырымнан тартыр:
«Әке! мынау васты танісьп ва?» — dedj. Вайқар қарасам, өзјм-
нјң васым, таһьр әкелјр түрқан — өзјмнјң валам. «Сьғақым,
мүһь қайдан тартың!» — деп сүрақанында, «Suat ойқан сөргјнде
сатыр екен, сенјң васың екенјн таһьр әкелдјм», — dedj. Тақсыр
ай, сондақы қуаңқаным әлж есјмнен кеткен қоқ. «Көп саса!
Вай вол. Үвјрлј-сүвјрлј вол!» — деп валама вата берјр, алқыс айт-
тым.

Көптен һіқы көрмеі сергелдең воһьр сүрген вайқұс васым, со!
mezgilde һіқы қысьр қалқымайып ва? Мүздан төсек, қардан қа-
мылық қыһьр сата қалсам төсектјң сьһьльқына вһіьқыр, өлген
adamдәй һіқтарпып да қалырып. Тын ортасы воһьрған кезде вјр
пәрсенјң сартта-сүрт келген дьвьсьмен сосьр оиандым. Қарасам,
екј etjgm сүдьргьқтасыр, қызы ала қан воһьр төвеlesјр сатыр екен.
«Ватыр ау, вүларьң қалай?» — деп сүрақанында, маі сәқылмақан
etjgm сьламысар: «Qaiteјн, маі вјткеннјң вөргјн анау салмау-
зың јсјр қойды, мақан ауз да тигјзген қоқ!» — dedj. Екјncј etj-
gm анау etjgme тар берјр: «Өзјннјң кем несјвелјлјгјннен көр-
меі, маидың сөтрегенјн менен көргенјң сасықың ва?!» — dedj.
Асұмпың әвден келгенј емес пе, маңдайлағынан вјр-вјр certјр,
екеујн екј сәқыма қоһьр сата verdјм.

Таң атқан соң қарасам, көзјн асрақыр, маі сәқылмақан etj-
gm өкпелер, тунде қасырты да кетјртј. «Алда сүгермек ай!» деп
екј алақымыды вјр etјkke тықыр аһьр, јзjne тьсыр qua verdјм.

Aidan-айлар сүрдјм. Зорьқыр астындақы атым өлді. Сьдан-
сьлдар сүрдјм. Etjgmнјң куйгјнен јсј саныр ујмде қатыным
өлдј. Вјр кундерде өгјздјң селкесјндегј сашьғына қауып егјр.
pjsjrp отьрған вјр егјncјге kez keldјм. Егјncј васага вјр pjs-
ken қауынды алдыма қоһьр: «Сәқыным рьсақың ваг екен, сатыр
сөі қой», — dedj. Kezджгјмді суығыр аһьр, қауыпқа салыр қал-
қанында, сјркјннјң сөсетј восар сүр екен, темјртегј суығыр,
қауымың јсјне тьстј де кettј. «Qар, сөһьм қырсьқыр сүрген вей-
вақ edјм, вү да соньң салдарь қой» dedјм де: «вала куннен вјр-
ге өсјр, вјте қайнақан замандасым edј, қалай көзјн қыһьр tastар
кетејн» деп қауымың јсјне сүнгјр кјрдјм де кettјм. Ал јзде:
тау да қалмады, тас та қалмады, тоқай да қалмады. Апта вольдә ау
дегенде, мақан һсар қоқ қарар, сандальр сүрген, вјр қоқсықа
kez вольдым. Қоқымың тьсј-тыгјн, ен-таңвасып аитыр сүгар

edjm, qūdai soqqan nemenjñ «tyu» der`vylc etkjzjr vetjme tykj-
 rjr çjbergenj qoi. «Au! Çының бар ма? Nege tykjresjn? Men
 çoq sūrap tūrmyñ qoi!» — dedjm. O da vjr cы́ппақап neme
 eken, menen qalyспадь, ақығаңдар: «Сындь demeі ne deijn, men
 vjr aidan berj әldenese atымдъ зогьқтығыр, vjr аіқыг уігг қысы-
 гақымдъ тава алмай çyргенjмде, sen төрт eljge tolмайтын темjг
 тектj jzdeіsjn!» — degenj. Мұның vл сөzjне сьдай алмай, sol çer.
 de çattым да төвеlestjм: Qan volмақап çerjмjz, çы́ппақап
 saqalyмыз qalmady. Ақығында, оның да, менjң de sjlemjz qūғыр
 carcaқап соң, ekeumjz de төвеlestj qoidьq, vjr-vjгjмjzden насъ-
 vai atьсыр, çөп-çөnjмjzge kete verdjk.

Vjr kynderde ұлы çып, as berjр çatқап qalyң eldjñ ystjnen
 cықтым. «Çaqsъ voldь qoi, osъ çыппан etjgjme de, kezdjgjme de
 sūrau salaıñысъ» der ocaқты çaқalar kele çatқанымда, asta ta-
 vaq tartьр çyрген voz-balalardyң arasyнда, тавақ көterjр çyрген,
 vaıaқы қасқап etjgjm anadaidan көzjme ottai vasyldь, qalyным
 vөpe tapқандаı quañыр, sekjre berjрrjn. Etjgjmñjñ de көzj менj
 calьр qalyр ұıalқанынан қыр-қызы volьр, qolyндақы көtergen yl-
 ken тавақ qazy-қarta, çal-çaiаны әkeljр: «Кеceгj maқап çaқuqa
 qımaқап maıң osъ ma?» — der alдыма sart etkjzjr qoia salды.

Pai-pai! Taqsъ ai! Sondaқы ұıalқаным өmjгjмде esjmnep
 keter emes! Mjnekei, Taqsъ! Tuqannan berj vasyппан өtken
 jster osъ! — der vala әngjmesjn vjtjrdj.

Balanьñ qıbьstьғыр, vjr auz da ras sөz aralastьрмаi aıтыр,
 syгjnvegenjне qan таң qalyр: «Qane, vala, endj өtjrk өleñjñd
 aıтсы!» deptj.

ӨTJRK ӨLEÑ.

Qainьma qarqa mjnjр, ұғып vardьm,
 Kyieuden өzjm qatar vұғып vardьm.
 Aıқығын cegjrtkenjñ ұstap mjnjр,
 Aldьnda qalyп atamньñ қығындадым.

Çyk artьр inelkke erte көctjm.
 Çyikelep sagь maidan arқап estjm.
 Mұrтына cegjrtkenjñ at arқandar,
 Degende «өldjm-taldьm» әreң cectjm.

Mjndjm de sasьq qoңыз aıaңdadьm.
 Voldьгтыр aıaңымен qoıan aldьm.
 Aрьгаi, sol qoıаның semjzjn ai,
 Көterjр qoңызьма qoıa almadyм!

Mjndjm de çasy qoңыз sona quдым,
 Vasyппан mұnar төве saqьm vıдым.

Dəulettij maqan vjtken arqasında
Qanmenen köilegjmij kjrjn çudьm.

Yc çasta mergencijjk kəsjr qıdьm,
Ci oqpen mьq qulandь atьr qьrdьm.
Aubnan ərmekcijnj kjiem toqьr,
Uialmai çyz tusaqtan satьr türdьm.

Balıqtıq qavьrcaqьp otqa çaqьm,
Ətjrk öleq aitьr çürtqa çaqьm.
Bjr sonam asьrandь qasьr ketjr,
Mekeden on çьl jzder, əzer tartьm.

Aqıdan er çetken soq voldьm çagьm,
Bjr suьr mal degende qolda varьm.
Qatьnym tel qoiandь çazdai saubьr,
Tyiredj sarь maidь ekj qarьp.

Berjrtj vaqa qьzьp kəvelekke,
Çurjrtj qara sьvьp çengeljkke.
Bjr tuьp qımьrsqanьq üstap soibьr,
Toi qьlp, at carьrdь təjrekke.

Mjndjm de sarь qoqьz sona qudьm,
Yc çüma, yc ai çurjr qona qudьm.
Qumasqa veldj vailap tügьr edjm,
Degenge «çengem çerjk» vola qudьm.

Bai voldьm tərt tyljkke tumai çatьr,
Balama qalıq verdjm vəgjn satьr.
Amalьp mal çudьq erte vjlr,
Sondьqtan kedeiljkke qaldьm vatьr.

Bailьqtan ьza sektjm, aqьrında,
Bjr tujr mal volmadь çaqьnymda.
Malьmьq vəgjn çınar otqa çaqьr,
Otьgmьp kedeilktij taqьrında.

Qamьstь çьlqь üstauqa qügьq qıdьm,
Çusannan yige tjreu sьgьq qıdьm.
Bjr talьp saqalьmьq kesjr alьp,
Kəckende mal aidaitьp sьvьq qıdьm.

Сибюга saltanatqa kidjm qūrǵm,
Qытыqtар zоrqa айтqызdыm qаппың sығып.
Kelgende qalyñdyqym seksen tәrtke,
Qainьma bes қasьmda vardym иrғып.

Суз салqан qоrқasьnnan qара valtam,
Сьрадь on matadan сыңар qaltam.
Dәulettjñ maqan vjtken arқasьnda
Kөckende қыз tylkjge қyғjmdj artam.

Aidadym қыqь қыьр отьз tylkj,
Borsьqtь ұstap mjnseñ attьñ mylkj.
Jcjnde top adamnyñ tulар қьqьр,
Qыldьñ au, oıvai, qarsaq, құrtqa kылkj!

Arasьñ қьrьр qostym сыr, quañnyñ,
Masьqtym eljñ viler bes duannyñ.
Ekj қыз qūnan qoıym egjz тауьр,
Oсьqan panar volsaq, көр quandyñ!

Men көrdjm qара cjrkei vala qazdai,
Сук artym bes qarsaqqa ala қazdai.
Tylkjsjñ qьrдыñ qьзы қailaimьñ der,
Qan tysjр аiaқына өle қazdai.

Tamyрqa өtjrkjtj qar-qар verdjm,
Naizasьñ nәn qamyьsqа saptар verdjm.
Сyirjgjn tasvaqаныñ ұstap mjnjр,
Tylkjge teste qacqan tap-tар verdjm.

Vasьnan Qар тауьnyñ qоra қыldym,
Bjter der bes mьñ қыqь қоra қыldym.
Topan su tau vasьna damьl vermei,
Qыlmasqa endj qоra tova қыldym.

Balasь qasqa аiqьrдыñ vөltjrkjtj,
Aitраимьñ өltjrsеñ de өtjrkjtj.
Mьñ kjsj vjр тьcқanqa mjngeskende,
Арьgmai, tulар vәrjn өltjrpjtj!

Men өзjm kjckentaidan qarqa vaqtym,
Qasьgmai sol qarqаны zоrqa vaqtym.
Bjreuj қанuардыñ yzджк сьqьр,
Moıьna aq kigjzden tūmar taqtym.

Basьnda keregenjң yrgen qarьn,
Kөterdjm baluandyqpen sonьn vәgjn.
Tyiege tәstәp vaгьp qoiqanьmda,
Mertjktj kәtere almai qara naгьm.

Mizamnьn sьlemeijn cәlj qьldьm,
Cьрсьqьn cьmьrtqasьn kelj qьldьm.
Qamьstan segjz qanat yj jstetjр,
Cәnьnan kesertkenjң kәgjn tjldjm.

Cьрсьqьn cььm sektjm vaqaiьnan,
Qoiannьn aгьm yrktj toraiьnan.
Balannьn aqьь artьq, oib cәtjk,
Kәr tьsqan etjk qьldьm соqaiьnan.

Basьna vәiterektjң tjktjm orda,
Kәkorai calqьn eken qorda-qorda.
Qos atpen kunj-tynj vjrdәi quьp,
Qасаqan vjг vitjmdj tьttьm zorqа.

Men әzjm әtjrkten paida etkenmjn,
Bialai bit terjsjn qalta etkenmjn.
Etjne vjг cjrkeidjң qazan tolmai,
Soimasqа qaitьp cjrkei ant etkenmjn.

Mьs egjр kәvjк qarqа altьn ordьm,
Jzjne ap cьlannьn qaqpan qьrdьm.
Segjrtkem mjnр cьrgen tular edj,
Cәlqьz tal qьl qatcьmmen әlgence ьrdьm.

Tygestjm saptь aiaqpen Sьrdьn suьn,
On narqа artьp cьrgmjn qьzdьn vььn.
Encjge әkem vergen mьn qoiannьn
Soqьmqa qьгьp aldьm varьbьq tuьn.

Tjlmnнjң kelmeidj evj әtjrkke,
Taqьg au, osьnьm da әtjrk pe?
Qьgь vaital qalьn malqа sanар aьp,
Qьz verdjm otau tjgjр kekjlkke.

Bienj qьmьz jctjm mьzqа vailар,
Tьsqandy cәiьg qьldьm yc cьl cәilar.
Qьgь toqьz myceleljmde¹⁾ әkem tuьp,
Cьgjrdjm quanqannan alaқailар!

¹⁾ Mysel — Qazaqtьn vьgnьqь saltь voьnca adamnьn cәsьn esep-te-gendәgj әg vjг 13 cьl vjг mycel sanalatьn.

Отънымъ җазыҗ җаққан мұздан вольдъ,
Салымъмъ сексендегъ җыздан вольдъ.
Вьлтъҗыҗ җег осаққа җаққан отымъ
Түтаньр зорға вьл җыздан вольдъ.

Сауьсқан аьр ұсты вьлтъҗыҗкътъ,
Айтраймынъ җыз вьрсенъ де ѳтъҗыҗкътъ.
Съҗкьннъҗ теркьсннъҗ қаттысьн аи,
Въҗ җызды съвьн теуър ѳлтъҗыҗпътъ.

Сайанның саңырақтаи омьртқасы,
Көпектеи көлвақаның җүмьртқасы.
Волмақан ендъ сьндық несъ қалды,
Тувънен җау қиартың ерднъ қасы?

Сопьнан атҗалманьның аиьл алдымъ,
Үс җөгемъ җсн җағьр, майнъ алдымъ.
Җзъне аттың васықан қақ түгьртъ,
Ғығ құлас қармақ салър җаиьн алдымъ.

Қосқардың қаранақтан кыиегъ вар,
Съҗерднъ мұздан җонқан тиегъ вар.
Тақсыр аи, осықан да панваймысьн,
Ғығ ағва въҗ қансығдың сыиегъ вар?!

Сърсьқтың сьльм сектъмъ қи васынан,
Атҗалман арқан естъмъ судасынан.
Ғығ қарға, отъз сона құда тьсыр,
Иелък кит кидъ құдасынан.

Сьҗк вор құғқьлтаймен қыдымъ сауда,
Аиналды сьҗкътъҗкътнъ арты дауға.
Ворсыққа җарар җурген мъне сауьр,
Үрандар въҗ вьуърден тидъмъ җауға.

Дарғада тоқан вастымъ евелектен,
Ғаратыр қасқыр қидымъ көвелекпен.
Ғьҗыльр тас кенеден мойнъ ьзълър,
Въҗ кемъҗр «ә» дегенце ѳле кеткен.

'Аспанға алты җерден тъҗреу қойдымъ,
Ворьсьма қатынмды, къҗреу¹⁾ қойдымъ.

1) Қъҗреу — аманат мақнасында, васықаса айтқанда, ворьсьн телегенце вьре түрқан зат есебнде.

Сугегјн қиғқытайдың төрт вөлјр җер,
Nansaғыз, өмјрјimde вјг ақ тойдым!

Сауысқан әдден асты аққуды јлјр,
Elјmdј қызқыз сауыр, салды вујлк.
Qaғалыр кесе кеске җеген етке,
Qolqamda ves җыл түрды көрј җлјлк.

Ғаттықи.

1. Ғетјм валаның қиыстығыр, әңгімелер айтқан сөздерјн өз сөздерјнмен етјстјкјн уҗнсј җағдыны осы сақмен айтыр берјндер.

2. Әлеқнј әуелгј, ret-retјмен, әг ауызын, сонан соң, әлеқнј тұтасымен қара сөзге айналдығыр әңгімелер айтқндар.

NŪRҒAN NAUCABAЕV.

NŪRҒAN MEN SAPAROQALIDJŇ ҒŪMBAOQЫ.

NŪRҒAN:

Sapeke, вјг азығақ Ғұмбақ җазсы,
Aзығақ мәҗлїс етјр көңл ассы.
Сұқыпыр јзјнјзге мен тысейн,
Bolyғыз алға тьсјр вјзге вассы.

SAPAROQALI:

Sapekeñ mұny җазқан ѕјзге тақы:
Qūs көрдјм өзј җансыз вјг алақты.
Teñјzde salqan җоль саирап җатыр,
Baıymdar, oilar tapсы mұny daқы.

NŪRҒAN:

Sapeke, bұл айтқаның қазјг тавам:
Ғансыз qūs вјг алақты — volar qalam.
Teñјz misal — qaғaz qoi, җольн — җазм,
Ғұмбақың осыменен volar tэмam.

SAPAROQALI:

Men көрдјм вјг teñјzde temјr qaıyq,
Әг pende paidalanar көрјр laıyq.
Jcјne tyndјgј җоқ yidј tigјr,
Ketedј ырызқтаныр varca qalq.

NŪRҒAN:

Dastarqan — teñјz misal, qaıyq — podnos,
Bұл kynde kyllј qalq qoiqan ыqlas.

Съль аиақ — туңдїгї çоқ уидї тїгїр,
Әг пенде ырызқатыр іспей ме ас?!

SAPARQALI:

Вїг çансыз нәрсе көрдїм қаçар-қайран,
Тавылар іздесеңїз çарлы, вайдан.
Төрт тырлї ісїр-çейтїн азық бар,
Отыр тор ісїнде құрар майдан.
Васына вїг қалпақты кїїр аыр,
Ән салар көр ісїнде алуан-алуан.
Ақызқан сілемейн ұрттасаңыз,
Ләzzать артықрақ секер, вайдан.
Көгөндер қаçартанар қайран воляр,
Отыра вїг вўгьса сайран құгьр.
Вїреуїн төрт азықтың бермесеңїз,
Қаладь ақьғында ойран воляр.

NURÇAN:

Мисалың ұqsатамын самашьғыңда,
Самашьғын қаçетї бар çарлы, вайда.
Су мен çай, көмїр мен от төрт тырлї ас,
Quatь ұqsamai ma aidaharqa?!
Qainatsaң ортада аыр, ән saladь,
Saparqali, vўl cecujm ūnamai ma?
Lәzzatь val, cekerdei jcesеңїз çai.
Būzadь qoimai sudь qainaқanda.

SAPARQALI:

Вїг нәрсе керегесї дөп-дөңгелек,
Аçайр, есевї çоқ, көзї де көр.
Аузына кerek асын tastai берсең,
Qыладь jrїlj-uaqtь ekj vөlek.

NURÇAN:

Sapeke, vўl aitqanь: elek edj,
Uaqtь — ūn, jrїsj — kebek edj.
Qaldьma cecеjlmegen вїг çїmвақты,
Sapeke, endj toqtau kerek edj.

SAPARQALI:

Вїг қўс бар қанат çайса, дөп-дөңгелек,
Adamnan ec uaqtta çyрmes vөlek.
Ūсыrsa, qondьrsa da erk өзїнде,
Ketpeidj panaьнnan көлеңкеlep.

NÜRÇAN:

Mısalb: çaisa zontik 1) qūs sekjldj,
Tetjgj qolda tūrçan js sekjldj.
Куп çausa—panasъ, куп съqsa—køleñkesj,
Dostъqъ çana vjz ven sjz sekjldj.

SAPARQALI:

Sūraimъn mūnъ taqъ Nūrçan bekten,
Ūstalar qalъ emes jstemekten.
Sъrçalъ çalqъz qūlaq ekj çaqъ,
Zahardъ qorçpaidъ jstemekten.

NÜRÇAN:

Sapeke, vūl aitqanъ — masatemjr,
Qorçpaidъ ot ūstauqa, volçan çevjr.
Oçai aq cesujme kørjnedj,
Tappasaç, Qazan varъr, vøten øner.

SAPARQALI:

Sapekeç, olai deseç, mūnъ çazçan,
Aldъrdъm Qazandaqъ ønerpazdan:
Ernj var, auzъ çoç, døp-døngelek,
Sūbqtъ mūz qıladъ qoisaç azdan.

NÜRÇAN:

Der tūrmyz mūnъñzdzъ vjz cam qalъr,
Sūbqъñ — mai, mūzъñ — cam volmai ma apъq?!
Cecuge mūnan oçai çūmvaç var ma?
Tytjnjn paidalançan varca qalç.

SAPARQALI:

Carъqtъ, tørt aiaqtъ, çalqъz tjstj,
Çında køre almadъm mūnan kuctj:
Erkek, øiel çūmъsъn vjrden qıloçan,
Sъçarçan mūnъ daçъ adam estj.

NÜRÇAN:

Adamdar mūnъ alъr çyr rūlъ çetken,
Erkek, øiel çūmъsъn vjrden etken.
Carъqtъ, tørt aiaqtъ, çalqъz tjstjñ:
Oilaimъn macina dør kijm tjkken.

1) Zontik — qol catar.

SAPARQALI:

Bjr çandь kerdjm alasa,
Açaiьp emes tamasa:
Ec bjr vatьp ala almas
Qasqьr, aiu, çolvarьs —
Bərj keljp qamasa.

NURÇAN:

Aitqan çəndjk — kjrпj dūr,
Sygretj onьq tyrlj dūr.
Tygь onьq engen soq,
Qasqьr, aiu, çolvarьs
Aluьna volmai çyr.

SAPARQALI:

Toqsan altь tykjrk,
Tas voladь vekjnп.
Qьrç tazь qosььr,
Aladь vjreu kytjnп.
Dəngeleksjz bel aqac
Bjr ketjkte tūr eken
Çerge timei sjlkjnп,
Elge varьp, Nūrçan dos,
Osьnь keldjm men kərjp.

NURÇAN:

Toqsan altь mьsqaььq —
Qadaqtь vūtqa qosqanьq.
Bel aqasьq — kjr cьqar,
Osь ma menj tosqanьq?

SAPARQALI:

Men kerdjm, əzj çansьz on ekj qozь,
Çyrmeidj ilyqsatsьz onьq əzj.
Osьqan ekj qasqьr kər talasьp,
Aqьlmen qamar bjrj kelse kezj.

NURCAN:

Sapardьq catьrac qoi oiaqanь,
Tas tьgьp, on ekjden oiaqanь.
Bərjn de kərjngennjç çimvadь qьdьq,
Taqь da var ma ənerdьq simaqanь?!

A. I. KRÛLOV.

(1768—1844).

СЪРЪЛДАУЪҚ СЕГЪРТКЕ.

Сърълдауъқ сегъртке
Бъсър сургър ән салқан,
Көгальдъ қуыр, гөләйттар
Қъзьқрен сургър җаздъ алқан.
Җаздъ кунъ җапрақтың
Въргънде tamaq, въргънде уи,
Җапрақ кеттj, җаз кеттj,
Куз волқан соң кеттj куй.
Съль җаз җоқ, tamaq җоқ,
Өкънгеннен не пайда?
Субъққа тоңқан, қарнь асқан
Оин қайда, ән қайда..
Опътменен тұрмадъ,
Қар көргъндj, җъс вольдъ.
Сауықсы соръ вуксидъ,
Тым ақ қиыпъ js вольдъ.
Секъгу қайда сургънър,
Қавақън қайқъ җавадъ.

Salamda җатър дән җиқан
Құмърсқанъ jздеp tavadъ.
Selkjldep keljр җъқылдъ,
Айақъна vas йга:
— Qaraqым, җылт, tamaq бер,
Җаз съққанса асырал
— Опъң җаным, сөз емес,
Җаз өтерън вjлмер pe ең?
Җанъң усън ec саруа
Ала җаздай қылар pa ең?
— Мен өзъндеi саруасы,
Җұмсақ илеu yilj me?
Көгальдъ қуыр, ән салър,
Өлеңнен қолым tidj me?
— Qaitsjn, қолъ tjimeptj,
Өлеңсj, әнсj eslj er!
Ала җаздай ән salsaң,
Selkjlde de bilei бер!

Sūrau.

1. Сегъртке қандай куйге йсырадъ?

2. Сегъртке паналатақ усън құмърсқақа не dedj? Құмърсқа оқан не деп җауар қайырдъ?

*) Gölәit — орысca гулять деген сөзден алынған, тақнасы: сайрандау.

3. Өмірде сегіртке қандай адамға мисал бола алады, құмырсқа қандай адамға мисал бола алады?

Ғаттықу.

1. Біреуді өлеңді оқыр, екеуді — бірін сегірткенін, бірін құмырсқаның сөздерін айтыңдар.

ҒҮМБАҚ:

At vastь,
Arqar myijzдж,
Bөгj keudelj,
Bөken sandь.
(Cегіртке).

ESEK PEN BÜLBÜL:

Toiqan esek сөртj оғтар мағайдақь,
Sonьrқар catqa kettj қай-қайдақь.
Tentjrep, өлкенj өрлер, kele ғатыр,
Ғольқатыь вjг вүлвүлқа тоғайдақь:

— Senвjсьjn, ақьн вүлвүл? Ғаңа көрдjм.

Атыңа ғүрт мағтаған құмар edjм.

Вjг сайғар вersen, қалқам, өзjм estjр,

Ғүрттың сөзjн gas pa сьнар edjм.

Өнерге салды вүлвүл сонда аңғатыр,

Сьңқытыр, сьмығлатыр, соғдалатыр,

Мың тырлj кyиге салыр толқынтady,

Мағайда ған вjткендj таңғратыр.

Қой ғатыр, қойсы тыңдар түрды елçjrep,

Көзjне қыр-қызы вор ғас мөлдjrep,

Ғел соғрай, құс сүламай, вөгj сьм-сьрт,

Әнге көңіл çjберjр, түрды елçjrep.

Вүлвүл вольды, тосыр түр esek сөзjн.

Esek çerge қаратыр ekj көзjн:

— Jc рьспай ақ тыңдарлық вар ekensjн,

Әттегене ай, вjлмepсьjn әтеctj өзjн!

Ekensjн ән салуға сен дақь ертj,

Сен вjғаз әтеc әнjн yiren! — дептj,

Sol сьқыды сьнсьмың сөзjн estjр,

Kөз көрмеске вүлвүл да ұсыр kettj.

Demeimjн менj мағтасын,

Ja ғақысын, ja ғақырасын.

Syitse de onдай сьнсьдан

Қудайым менj сағтасын!

Sūrau.

1. Вүлвүлдың әнj қойсыға ғана айналадақь ғаратылысқа қандай әсер еттj?
(Өлеңнiң өз сөзjмен айтыңдар).

2. Esek вүлвүлдың әнjн ne деп сьнады? Ol вүлвүлқа неге ұнамady?

QAROJA MEN TYLKJ.

Сurt vjledj, kyledj,
Surgja tjldjñ çamanьn,
Qocametcjlerdjñ amalyн,
Sonda da solar qaida çoq,
Eptep aitsa eresjn,
Artьnan økjnsen de paida çoq.
Jrjmcjktj qūdaimьn
Kez qyldь vjr kyp qarqaca.
Alyp ūcьp varđь da
Qondь vjr vjlk aqaca.
Yken olça emes pe,
Jrjmcjk degen qarнь acqa?
— Bjr çep alyp cykjrlyk
Qylaьn, — dep, — allaqa, —
Tımsьqьnda jrjmcjk,
Oilap qarap tūr edj,
Bjr qu tylkj, sorьna
Çaqьn çerde çyr edj.
Jcjne saqtap qulyqьn,
Çaqьndap varьp varьaidь.
Būlqaqtatьp qūirьqьn,
Qarqanьñ køjn aldaidь.
Təttj tjlmen, təttj ynmen
Søilesuge oilaidь.

Sūrau.

1. Qarqa jrjmcjgjnep qalai aigьlyp qaldь?
2. Tylkj qarqanь ne dep maqtadь? Nege maqtadь? (Øleqñjñ øz sөzj-men aityndar).
3. Øleqñjñ soqьqь cımaqьnьñ qai sөzderj, kezj kelgende, maqal ese-vjnde aıta qoıuqa çararьlyqtai?

QASQYR MEN QOZY.

Būlaqqa su jcuge keldj qozь,
Çanьnda serjgj çoq, çalqьz øzj.
Børj çoq desen, cьqar vørk astьnan,
Bøle men qaza alyp pa, kelse kezj.

Qaңqьrqaп tamaq jzdep vjr ac vørj,
Qozьqa çetjр keldj çainap kөzj.
Çemekke kjna qoıьp, sol arada,
Çala qьp, mjne, qasqьr aitqaп sөzj:

— Qaragьm, netken sūlu en? —
Dep taңьrqaп taңdandь.
— Netken moıьn, netken kөzj
Osьdan artьq deisjn ve,
Ertegj qylyp aitqaп sөz?!
Qalaıca vjtken, iarьgmai,
Mūrnyqьz ven çynjñjz?
Perjctenjñ ynñdeı
Dep oilaimьn ynñjz.
Osь kөrjkrən, vūl çynmen
Əncjlygjn belgjlj.
Uıalmai, qalqam, vjr saira,
Bjz de alalyq ylgjn.
Qūs toresj vjzderge
Sjz volarsьz vjr kynj!
Basь ainaldь qarqanьñ
Sūmnyñ aitqaп sөzjne.
Quanqannan vørtjnjр,
Bjr mastьq kjrdj øzjne.
Øzjne vjtken øñecjn
Aıamastan «qarql» ettj.
Jrjmcjk çerge «salp» eltj.
Js vjttj, qu kettj...

— Sen, qozь tekkē qarap çyге алмайсън
Соқтыра мақан десем, тјі алмайсън!
Моиньдъ qazjr çûль алайъ ва,
Суьмдъ nege вьлар ьлайлаисън?!

Qozь aittь: — Qasqьr taqsьr, toqta azьraq,
Tergenъz kjnam volsa, әdjл vjraq.
Jzjъz çatqan çerden төмен keljр,
Jctjm мен çyz qadamdaі qasьqьraq.

Bûl çerden, eң az volsa, vjr çyz qadam,
Mymkjн ve ьлайлауqa osь aradan?
Sjz tygjl өзgege çoq qianatьm,
Ne cara, çetken volsa vygjn qazam?!

— Beker me, — qasqьr, aittь, — menjн sөzjm
Bjlesjn çalqancь dep kjmdj өзjн?!
Әkenдж алдыңдақь тапмаисън,
Bәlem, sen vaіqар qara acьp көzjн!

Osьndaі sөzder menj kyidjredj,
Desem de cьdaйъn aq etjр төzjm!
Esjmnen өle-өлgence kete qalmas,
Bьлтьrқь osь arada sөkken sөzjн!

— Kezek ver vjr azьraq sөzge, taqsьr!
Kelemjn çartь çasqa kyzge, taqsьr!
Çaralьp dyniege vьl kelsem,
Tjiemjn вьлтьr ne qьp sjzge, taqsьr?

— Endece, ol sen volmasaң, senjн aqаң,
Oilарьң menj çoіmaq, kelse camaң!
It volsьn, qoіcьң volsьn, qoçаң volsьn,
Çauьzdbьq oilaisьndar vәrjн maқан!

— Nansaңьz aqam da çoq, jnjm de çoq,
Ua vasqa nacarььqtan mjnjm de çoq.
Naqaqtan menj, taqsьr, kyidjresjz,
Çauьzdbьq sjzge oilaқан kynjm de çoql..

— Ol saқан әlde kyieu, әlde çûda,
Syimeidj qoі атаulь menj çyda!
Ia vөleң, ia çienjн, ia naqacьң,
Әiteujr, saқан ұqsas edj o da.

Qoi zattъ talai çəvjг verdj maçan,
Şolarъn men de jsteijn endj saçan!
Kegjmdj qoidan almai, kjmnen alam,
Tauspa yi dep, vyi dep sөzдж oçan.

— Taqsъг ai, ec çazьqьm çoq qoi menjн,
Çəvjг qoi vjreu ycjn kyidjrgenjн!
— Yndeme, çeter, qazjг pürsatьm çoq
Türuçа aq-qaraңdь tergep senjн!

Альpsьn çaman ədet çarsьlasъг,
Senjmen türam va men mьlçьңdasъг?
Aitaьn vjlgjн kelse, qozьm, saçan:
Kjnaç sol—çegjм kep tür çarньm asъг!

Cosьndь qozь vaiqüs qülqьn tapъг,
Qütьlar vjlgьnmenen onan ne çьг.
Bolsьn va qozь çümьs çasekeçe,
Çөnelдж ььqьna salъг alъг.

Sürgau.

1. Qasqьг men qozь qalai üсьrastь?
2. Qasqьг qozьnь ne dep çazqьrdь?
3. Qasqьг men qozьçа vürьңqь zamannьң kjmderj misal vola aladь?

Çattьqи.

1. Vjreujн өleçnjң sөzjn oçьг, ekeujң — vjгjң çasqьrdьң, vjгjң qozьnьң sөzderjн aittьңdar.

AINA MEN MAIMЫL.

Ainapьң çarsь alđьna maimьl vağьг,
Ainada өз suretjn көге salъг,
Aiuçа çapьңdaçь küljр aittь,
Aqьгьн aiaçьmen tyrtjр çalъг:

— Berj çara, vü kjm өзj, mьлаи pьrjң?
Bjmeimjн, çaidan сьqqan mündai көrjм?!
On ekj mycesjнjң vjгj оңdь emes.
Kөz salъг çarap türsam, əг vjг çerjн!

Men vüçan tittei çana pьsas volsam,
Jcjme pьsaç salъг өler edjм!
Ol gas beseu-altau vaг ekenj
Keijpsjз naç osьңdai vөlelerjм.

— Maimы çan, vjr azqana etsen tozjm,
Menjç var çalqыз auz aitar sözjm:
Әure vor бөлекерjн сынақанса,
Аvailар қарась әuel өзjңе-өзjң!

‘Ajudьн vül aitqanь — aqыл dosqa,
Vjr çyгjр, vjrge tuqan көңl qosqa.
«Aldь çөн adasqannьн» degen söz qoi,
Tьңdausьз qür dalada qaldь vosqa.

Sūrau.

1. Maimы aınadan kjmdj көrdj? Aınaqa қарар ne dedj?
2. Aiu maimыла ne dedj?
3. Maimыdьн aınaqa қарар сөйлengenjне қандаi мақал ia мәтел keltjруге volar edj?

ÇUMBAQ.

Adamдь tartьр alar көрсе көzj,
Melcijр қарар түрқан volmai sözj.
Çаньна varқан kjsj ekeu volar,
Qoьһmen qalsañ tyrtjр, сьқар көzj.

(Aina).

‘EMENNJN TYVJNDEGJ COCQA.

Tyvjne vjr emennjң cocqa keljр,
Çemjsjn çerge tysken çedj terjр.
Toiqasьн keljstjрп uıqtар aьр,
Emennjң tyvjн qazдь tūra keljр.

Cocqaqa sol uaqьtta söz aıtadь,
Aqactьн vasьndaqь qüzqьн көrjр:
— Tamьгьн qazьр, acьр tastaqasьн,
Qalmai ma emen qurар, keujр-senjр?

— Qurasa, quraidь dep qinalman көр,
Quramai түрқанmenen ol neme sep?
Qurasьн, maqan salsa, keujр ketsjn,
Qaidьrman onьң ucjn uaiьm çep!

Çalqыз aq çemjsterj vola versjn,
Qьlatьн menj semjz solar qoi tek.
Sol saqta kунjrenjр сөlleidj emen
‘Cocqaqa aıтьр түрқан osьlal dep:

— Ai, cjkjn, çaqsybqtb vjmeitpqb!
Bjlseñ sen, ne vetjñ var yi deitpqb?!
Çoqarğ qarai qalsañ, vjler edjñ
Cьqqaññ çemjs qaidan sen çeitpqb!

Çattьoñ.

1. Ələñj öz sözderjñmen əñgjmeler aityr verjñder, aityqanda, səlleucj
çaqtardəñ sözderjñnen keltjre vjljñder.

Bjlgenge marçan,
Bjlmeske arzan,
Nadandar bahar¹⁾ ala almas.

(Aval)

1) Bahar — ylgj, ənege.

Evropa mädenietjn taratıuqa saqırqan. Çazqan oqu kıjtarıtağın sızjn qazaqca, ęrjn orısa çazqan da sonđai maqsatınan edj.

Бvrai ęleđ de, ęngjme de çazqan. Ol, ęleđ, ęngjmelerjnde de qalqtı ęner-vıljm, mädenietke saqratının asıq aıtadı. Бvraidıđ alqac çazqan ęleđj — «Kel, balalar, oqılıq!» Mını mektepte oqr çyrge kezjnde çazqan. Bıl ęleđde nege saqratın taqrıvının ęzjnen aq kęrjnjr tır. Osı ęleđnjn çalqası esıvjnde, ęner, vıljm-njn kerekıjgn mınan da toır, teređ aıtır çazqan kuctj ęleđj — «Өner, vıljm var çırttar».

Бvraidıđ ęngjmelerj kęvjne, oquv balalarqa ędeij arnalır çazılqan. Olar da mädenietıj voludıđ qamı usjn. Ol ęngjmelerj: «Bai men çarın valası», «Nadandıq», «Aqac yı men kigjz yı» t.v.

Sytjr, Бvrai ęzjnjn zamandası ataqtı aqın Abai sırdıđ, qazaq qalqın mädenietke saqrqan, qazaq ędebietjnde alqac mädenietıj çırladı vastaqan aqınnıđ vjrj. Sonımen vjrge, aqartu çımsına da kęp ęvек sjnjrgen kjsj.

Бvraidıđ tuqan çerj — qazjrgj Qostanaı ovıssı, Qostanaı qalasının maңındaq Ara qaraqai degen çer.

KEL, BALALAR, OQILIQ!

Oqısañız, balalar,
Samnan sıraq çaqılar.
Tjlegenjn aldınan
Jzdemeı aq tavılar.

Kel, balalar, oqılıq!
Oqıqandı kęjıge
Bqlaspen toqılıq!

Mai-dәuletıjn vaılıqı
Bjr çıtasañ çoq volar.
Oqımsıtnı vaılıqı
Kynnen-kynge kęp volar,
Es çıtamaq çoq volar.

Kel, balalar, oqılıq!
Oqıqandı kęjıge
Bqlaspen toqılıq!

Sisa kәlek ystjnde
Toqımenen tavılqan...
Savısqannı tamaqı
Soqımenen tavılqan...

Өner, vıljm — vęj de
Oqımenen tavılqan.

Kel, balalar, oqılıq!
Oqıqandı kęjıge
Bqlaspen toqılıq!

Nadandıqtın belgsj —
Es aqılqa çarınas,
Çaılır çyrge aıuandı
Aq, qarın tabınas.
Aıaqsı at arınas,
Bıljm degen qarınas.

Kel, balalar, oqılıq!
Oqıqandı kęjıge
Bqlaspen toqılıq!

Oqu degen sıvıdı,
Tırqan saın sıvıdın...
Oqu vıjgen adamdar
Mai tamızqan qılıctan...
Bılmegendj vıljge

Estj wala tьrьsqan,
Eser wala ыrьsqan.
Kel, walalar, oqь'ьq!

Oqьqandь kənlge
bqlaspen toqь'ьq!

Sūrau.

1. Aqьn oqudьq paidasьn ne dep tysjndjredj?
2. «Sisa kəilek ьstjnde toqumeu tawьlqan» degen nenj wjldjredj? OI sөzdermen aqьn nenj aitqьsь kelgen?
3. Aqьn nadandьqtь nemenege teqeidj?
4. Oquda quntь wala men salaqsьqan walasь aqьn qalai walsьtьradь?
5. Өleqьnj taqьwьw mazmьnьna yilese me?

Çattьqı.

1. Өleqьnen teqeu sөzderdj tawьldar. Teqeu sөzderdj ne ьcьn ьstala-
tьnьn aitьqdar.
2. Өleqьnj cumaqtarьnьq, cumaqtaqь sөzderjnj ne ьcьn qaitalanatь-
nьn, qaitalau ne ьcьn kerekijgьnj aitьqdar (oqьtucьnьq kemegьmen).
3. Өleqьdj keljstjrp oqı wjldьder de çattar alьqdar.

ÇUMBAQ.

Sьnalар, ei, çjgьtter, keldj kezjь,
Səuleqь wolsa, wermen kel, talaptь erjь.
Çan qumargь dьniede nemene eken,
Sonь wjlseqь, ər nenj wjlgenderjnj?!

(Bjlmge qumarlьq. Asan).

BAI MEN ÇARLь BALASь.

Asan degen wai walasь, ьsen çarlь walasь. Ekeuj qurdas eken. Bjr kьn el kəckende, qьr astьnda oinar çьrjь, eskerjmei, ekeuj çurtta qalьrtь. Bjr mezgьlde yige waralьq dep kelse, aul çoq, qur çurtь çatьr. Asan aiqai salьr, çьlai wastadь, ьsen oilanьr turdь da aittь:

— Çьlaqanmen ec nərsə ənves, kəcken auldь jzdep, tawalьq.

— Eldj qaidan tawamьz, qai çaqqa ketkenj de kərgenjmjz çoq? — dedj Asan.

ьsen ьndemedj, Asandь ertjь kəcken çurtqa keldj. Çurtta wjьr kəzj sьnqan ine çatьr eken, onь aldь çana wjьr ьsaqtьn sьn-
qьn, wjьr-ekj ьstaj qbl tawьr, onь da aldь. Sonan soq, auldьn çurtьn ainala çьgьrjь çьrjь, kəctjь ketken syrleujn tawьr, sol syrleuge tysjь çьre werdj.

Wjraz çer ətken soq, syrleu ekj airьldь. Mьnь kərjь Asan çьlai wastadь, — Endj qaisьsьna tysemjz, — dep. ьsen qarar çь-
rjь, wjreujne tystj. — Mьnau syrleu wьgьnj çьrgen kəctjь syrleuj eken, maldьn ças tezegj war, — dedj.

Bjraz çer çyrgen soñ, Asan: «Qarnym actь» — der çyладь. Ysen yndemei kele çatsa, ekeujnıj aldьnan vjr yirek ısr, ıza-mai qasьna qondь. Asannıj onьmen jsj volmai çyre verdj, Ysen çygjıjр varьp, sipalar çyгjр, yirektıj ornьnan altь çımьrtqa tar-tь. Asan quanьp, çımьrtqanь alaiьn der edj, Ysen aldьrmai:

— Çoldan adasьp, көp кyп çyrsek, vjzge tamaq kerek volar, yirektj de ıstap alaiьq, — dedj. Asan aittь: «Qalai ıstaimьz?» Ysen: «Men әkemnıj ıstaqandarьn көгjр edjm», — der manaqь çürttan tauьp alqan qьldan esjр, tızaq jstedj de onь ararьp yirektıj ıiasьna qırdь. Mınan soñ, Asandь saqьrьp alьp, ekeuj vjr tasa çerge, qalьq çөrtjн arasьna varьp çattь. Көp ızamai aq, yirek qaita ısr, çan-çaqьnda adam көгjпbegen soñ, ıiasьna keljр qondь. Bjtegeneden soñ, Ysen tıra keljр, çygjıjр ıiaqqa varьp edj yirek ıca almai davьrladь dа qaldь. Qarasa, yirek moıьnıan tızaqqa jlıjр qalqan eken. Yirektj Asan: «Tjгj alьp, oınar varalьq», — dedj. Ysen aittь: «Çoq, әkem: yirek, qaz adal qıstar, mıqtaçьdьta «qıdaitaqala» vılardь adamqa alьp tamaq etuge vııьrdь, vjraq, tjгjlei vailar-matar әure etu oval, — der aıtucь edj. Әure etpei, vaıьzdar alalьq!» — der manaqь çürttan tauьp alqan pьsaqtьn sьpьqьmen vaıьzdar aldь.

Mınan soñ, kele-kele çatьp, tys auqan uaqьtta ekeuj vjr özen-sudьn voıьna çetjstj. Su jsjр, susьndarьn qandьrqaп soñ, Ysen aittь: «Endj vjr tamaq pjsjр çeljk!» Asan: «Ot çoq, ne qьıьp pjsjр çeljk?» — dedj. Ysen yndemei, su çaqlalar çygjıjр ketjр, vjr saqpaq tas tauьp әkeldj çana çarapьnıj vjr kjckentai çerjnen azqana maqta suьrьp alьp, onь tastьn ystjne qoıьp, vәгjп varmaqьna qana qattь qьsьp tıgьp, manaqь pьsaqtьn sьгьtьmen tasqa qattь tıgьp edj ot cьqьp, maqtaqa tıtandь. Sonan soñ, aınalasьna azqana tezек ygjр salьp, Ysen özj ottь ygjр tıtandьrьp çatьp, Asandь «Qu tal çıьp alьp kel» — der çjverdj. Tal keltjгjгennен soñ, çaqьp, әuel çımьrtqanь otqa salьp pjsjrdj, onan son yirektıj çynjп çııьp vıtarlap vjr taldan jstjk jstep, yirektj otqa daqtadь. Pjsken soñ, ekeuj de çesjр, toıьp alьstь.

Tamaqь toıqan soñ көпljnen uaiьmь cьqьp, Asan su çaqlalar çygjıjр kettj. Bjr mezgilde dauьstadь: «Ysen, Ysen! Mьnau taiaz çerdeгj valьqtardь qaracь!» — der. Ysen oqan qaramai, vaıaqь çürttan tapqan inenj otqa saldь. Ine vjrazdan soñ ottьn kycjmen erjр qьzardь. Sol uaqьtta pьsaqpen inenj alьp epter jidj, qarmaq jstjedj. Sonan soñ, Asandь saqьrьp: «Sen cegjrtke tere ver!» — dedj de özj manaqь qьldan esjр, qarmaqqa vau jstep vailar, tal-dan kesjр oqan sap jstedj. Sөitjр, qarmaqь әvzeljmen daiar volqan soñ, Ysen suqqa varьp, Asannıj çıqan cegjrtkesjп çemge

саныр, қармақын суға салды. Су әдемі, айнадай таза су екен, ісіндегі ойнаған балықтар көрініп сүретілген. Келді әуелі сабақ: вјреуј — вјр, екјсј — екј, сөмдј іјскер, тіјр-қасыр, сұлқыр өтір сүрдј. Сыйтір тұрқанда, сабақтар дыркјрей келіп қасты. Қараса, вјр cortan келген екен. Ол cortan сөмге де қарамай, текеріленіп, сәймен бұлқаңдар өтіп, сүге берді. Cortan өткен соң, мапақты вьтырар кеткен сабақтар тақты салма-қан сьлыр келісіп, сөмнін айналасында ойнап, вјрін-вјрј қуыр, сөмге де тіјр-қасыр, соқыр өтір сүрдј. Сыйтір тұрқанда, сабақтар қана дыркјрей қасыр соқ вольт кетті. Қараса, вјр вөлек алабуқалар келген екен, сөмдј ең бұрын көрген вјреуј тоқталмастан келіп, асар келіп қалқанда, Үсен қармақты тартып алып, оны қығда сықарып тастады. Сол қалыпса Үсен вјрталай алабуқа алды.

Балықтың алынған қызығына айналып тұғыр, балалар куннің кеске тайанып қалқаньн аңғармақан да екен. Вјр mezgilde Үсен кунге қарар: «Аһ, кун кес вор қалыты қой, қарықта өткел тауыр алаық!» — деп қармақпен алқан балықтарын қинай бастады. Қинап волақан соң, балықтарын вјреуінің саранына оғар алып, мапақты сақпақ тасып қана сабы, вауы мен қармақын да қалдырмай алып, endj өткел іздесті. Бұл тұрада Үсен кјдјрместен мапақты өздерінің тьсіп келген сүрлеудің өткен қеріп тауыр алып, сол қерден өте сықты.

Вјраз сүрген соң ақ, кун кес волды қана вјраздан соң ымырт савылып, қол көрпведі. Тын волақан соң, балалар екеуі де қорқайын деді. Сыйтсе де Үсен сыр вјлдјрмеі «endj сүрсек, асармыз», — деп тоқтады, тезек теріп от қасты. Вјраз отыраған соң, Асан кундјз көр сүрпјр сарсақан бала пііқтар қалды. Үсен oilады: Әкем айтусь edj: «Eldj қердің ұрысы, далаы қердің вөрсј volады», — деп. Уіқтамай, отқа кундјзгј алқан балықын рјсјрп, ермек етіп отыра берді. Estuj var edj: «От қақыр отыrsa, қасқыр келмеді-мјс», — деп, қарар отыrsa, вјр mezgilde вјр топ кікј келді. Олар anadaidan одырайып, қарар тұғыр-тұғыр өз-өзнен үркіп сөнедј. Вјраздан соң, қулып, таы вар вјр уіјр қулап келді. Аидығы алдында, васып тјкеітіп, қуірықын саныр, осығыныр, өзгелері таңданыр қарар түрды-түрды да олар да сауыр сөнедј. Вјр mezgilde қақын қерде қасқыр ұлды. Алысбақта өгјз сақала адамса сыңдығыр, вјrese сылақан баласа, вјrese қарқылар кылген адамса әр тырлј даусқа салды Үсен тьісіпнјкјгер, воы мұздар, қолына мапақты қармақтың талақтың қысыңқырар ұстар қана отыра берді. Сыйтір, әр қауарларды көрпјр қана оттың қарығына сьылақан құрт-құмырсқа, көбелектерді қарар: «Бұл көбелек, қоңыздар неге көрпне өлјм іздеп, отқа тьсе вереді екен» деп әр тырлј oilарға қалып, сүйеніп қатыр, таңды атырды. Кун сықыста таң әуел алтынмен

qalqandai qызарь, çan-çaqqa çайла-çайла вагьр, қьг қьзыь та-
 rap, аqара bastaqanda, Ysen Asandь da oiata bastadь: «Çyger
 uaqьt boldь!» — dep. Asan dalada ekenjn ümьtьr, yidegj qальрьп-
 ca, çuqarada oianbai, ьһьгьssa da Ysen qoimai oiatьr aльp, çasь-
 na ertjр, çolqа сьqьstь.

Куп səskege ceijn çyгjр oьгьr, səkede syгleu vjг qataq, ça-
 qattau çerge tysjр көгjnvei kettj. Balalar endj qai çaqqа çygerjn
 vjimej daqdarьr türdь. Sytjр, çan-çaqьна qarap tьrsa, jьgerj al-
 dьnda, vjг vjк қьг ystjnde ylken mola көгjndj. Sonda Ysennjң
 oьна tystj əkesjnjң sөzj: «Dalada çyгjр adassaң, mo'a'ь çerde
 su voladь, sulь çerde el voladь» deidj eken. Sol aqь voьnca Ysen
 Asandь ertjр, molaqа qarai çyгdj. Molaqа çaқьndap kelgende,
 qақьldaқan qazdьң dausь сьqьtь. Ysen endj vjldj çaқьп çerde
 көl var ekenjn, oьң ycjп qaz susьz çerdj meken etreidj. Keljр
 ekeuj endj molalь qьgqa сьqьtь. Qarasa, qьгdьң сьqьлар astь yl-
 ken көl eken. Kөldjң ainalasь da, jcj de сьqьldaқan mal: çaqa-
 sьndaqь çjvekтеi çарьгьlqan көkorai çalqьпьnda qora-qora qoi
 men сьlqь, сьlqьпьң vjг parasь¹⁾ көl jcjne kjrjр, veljnen qьraқqa
 kjrjр tьг, endj vjг çaқ çaқasьndaqь sortаңda vjг top tyie çatьr.
 Bьlardь көгjр, balalar qьrdan tysjр, çyгjр malqа keldj. Kelse.
 өз auldarьньң malь eken. Malcьлар Asan, Ysendj көгjр, olar da
 quanьp, vjreuj əke-cecelerjnen syjncj sьraimьz dep çauьp kettj,
 өзgeleгj balalardь atqa mьngjzjр, aulqа aльp çyгdj. Çolda kele
 çatьp malcьлар aittь: «Senderjң çьrtta qalqandarьңdь vjлjр, kece-
 den auldьң çan vjtkenj jzdeuge ketjр edj», — dep. Naq vesjn
 mezgijnde balalar aman-esen yilerjne keljр, əke-cecelerjne qo-
 sьldь, deidj.

Sūrau.

1. Balalar qalajca çьrtta qalьp qoidь?
2. Ysen çьrttan ne taptь?
3. Ysen көctjң çolьn qalai aьrdь?
4. Ysen yirektj qalai üstadь?
5. Ysen ottь qalai çaqtь? Astь qalai pjsjр jctj?
6. Ysen valьqtь qalai aular aldь?
7. Ysen tynde ottь ne ycjп çaqtь?
8. Balalar auldь qalai taptь?
9. Əkesjnjң sөzderjnjң Ysenge qandai көmegj boldь?
10. Əqgьmeden Ysennjң qandai bala ekendjгj valqaladь?
11. Əqgьmege «Bai men çarь valasь» degen taqьгьr nege qoьlqan?

Çattьqu.

1. Asan men Ysendj salьstьгьr, Asannьң Ysennen өзgeceljгjn çana ol
 өзgeceljгjnjң nelkten ekenjn aittьңdar.

1) P a r a (— сь) — vөlek, vөlegj degen maqnada.

2. Əngijmejn ər vəljimjne tıstı at qolı, əngijmejnı məzmünən öz söz-
derjımen əuelj klasta auzca aıtırdar da sonan soq, yide qısqaca məzmün-
dar çazır keljıder.

MAQAL.

1. Egerde jsjm ɵnsjn deseq, retjn tap.
2. Eņvek qılsaņ, eņjıveı,
Toıadı qarınj tıleņveı.

(Avaı).

1. Qarmanqan qarar qalmas.
2. Qolı qımyıdadannıj auzı qımyıdar.

ÇUMBAQ.

Çauraqandı kyldjrer,
Aıaqı çoqtı çurdjrer.

Əz erkınce çjbersen,
Dynienj vyldjrer.

(Ot),

Tas taıaq qaqırsar da soqırsar,
Ortasında vɵdene, qırqı keljr qaqırsar.

(Çaıra q taı).

Bjr nəse qanaı var ıcras bıj,
Sonda da çyrmeıdj eken çerge tıjr.
Arasın çer men kɵktıj ɵrt alıa da
Ketpeıdj ec bjr çerj otqa kyıjr.

(Baııq).

Bjr nəse kɵrjıveıdj, var qol ɵzj,
Adamzat ol nəsenj kɵrmeı kɵzj.
Çansızdı qımyıdatır çandı qılar,
Bzııdar bzyıdanar aıtqan səzj.

(Çel).

АВАИ.

(1845—1904).

Qazaq qalqınyń ıń aqyń Avai 1845-ıyly kózırgı Semel ov-ıssyń, Syńqıystau ауданында tuǵ. Avaidıń әuelgı atı Ывгаһым edı. Cecesı erkeletıp Avai dep atap, sonan, fırtqa Avai atı ıaılydy. Avaidıń әke tegı de, cecе tegı de jıgı vai, ataqtı vı, ataly ıuan tıqymdardan. Avaidıń әkesı Qınanvai ызqarly, qatań mjnezdı adam volırtı. ıana kәp ıy volı el vıler, elge tızesıj vatyrdan, әmjı ıyrgızen adam volırtı. Tızesıj vatdan soń, el onıń özıne qarıy tıra bastıdy. Sonan soń, Qınanvai eldı özıne qarıy vas kәtәrtpeı ıqıstırtıp ıstau ıyın tıqymnan özıne mıqtı serık kerek qıladı ıana özınen keıjn özıjnı el vıleu ornı taqtı öz tıqymnan vıreuge qaldırtı ketpek voladı. Tıqymnan ondaıqa ıyqtatıly Avai voladı. Sol sevęrtı, Qınanvai erte vastan Avaidıń qatıy oilap, samaly oqtırtı, sauatıy asırtı, ıasınan özınce vaulırt әsjrudı kәzdeıdı.

Avai vala kınınde ańqau, nanqıy, tentekteu volırtı. Vıraq, sөzge ıyır, sөz tındaqtı, sөz ıyqtı eken. Ertek, әngıme, әleń, ıyrt, taqraq sөzderdı qımartı tındap, vırt estıgenıj ıırtıpaı ıyrtı ala veredı eken. Ondai sөzderdı qoıy-qolańnan da, kelgen qonaqtardan da, ertekı-ıyrtıylardan da, өз cecesı Uııan men әkesıjnı cecesı — әcesınen de estırtı vıledı. Avai vala kınıjnı özınde aq turası ıana vıreudıjn mjıjn vaıqatıy volırtı. Tapdan mjıjn qıvıylar arasında mıqtı, әzı, aıua retınde taqraqtap ıa әleńdetırtı aırtı ta qoıadı eken.

Avai әkesınen cecesıjn ıaqıy kәredı. Әkesıjn qatań mjnezdıljı men raımsızdyqtı ıyın ıcınen ınatıpaıdy. Әkesı ıı ıcıne de salqın tıradı. Cecesı savıly, keń mjnezdı, aqıly adam voladı. Ol Avaiqa әrt daıym aqı aırtı, ıen sılter otıradı. Uııan, retı

kelgende, тауыр сөйлейтін, сөзге біста кыс екен. Оның туысқандары кылдырғы, сьрақ, асуа сөздің себері, сөздері ел ісіне мәтел болар тараған, атақты тілмар адамдар болыпты.

Әкесі Авайды он қасында Семеидегі медreseге оқуға береді. Medresenің оқуы дін оқуы болады. Авай өзімен оқыған балалардың айдь болады. Өзіннің артықса ыhlas-ынтасы мен алқы, зейнді, ұқыпталдықынан Авай сабақты екі айтқызбай ұқыр алып, қысылмай, еркін оқиды. Бірақ, medresenің құрғақ қаттау — дін оқуы Авайды қанағаттандырмайды, қанырамайды. Өзге оқысылардан yzджк оқыған Авай өзіннің бос уақытында өз бетімен қарастығыр вилым іздейді. Ол үсіні өз ісіне кытартарды оқиды. Ол өз бетімен тілтілтіп сүгір Іран, Азербайжан, Өзбек қалқтарының ертедегі ірі ақындарының сьқармаларын тауыр оқиды. Ол сьқармалар қас Авайға medresenің оқынан әлде қайда қадірлі болады. Авай ол сьқармаларды аса құмартып, сүйсініп оқиды. Авай оларды өз ісіне қуат көріп, кейіннен сьгіт болған кейінде, соларға еліктеп өлең де қазды. Солардан оқыр вилген өлеңдерін Авай тілтіп ұлқайған кейінде де ұмтырай, қатқа айтып, есіне алып сүреді екен.

Авай оныменен де тоқтамайды, іздене береді, әр і медresede оқыр, әр і өз бетімен ірі ақындардың сьқармаларын тауыр оқи сүгір, оғыса үйенуге талаптанады. Сол үсіні, ара-түра, оғыс мектевіне тусып, үс ай оғыса оқиды. Оғыса сауатын ачады. Сүйтіп, өзіннің өгсін талағымен бар ынтасын сала ізденіп вилым алуға берілген он үс қасар Авайды үс қыл мүсылманса, үс ай оғыса оқыған соң, әкесі оқудан сьқарғыр, қолына алады. Сонымен Авайдың оқуы доқарылады. Одан әр і, әр іне, оқи алмайды. Үйткені, амалсыздан әкесінің ықына көңіліне тура келеді. Әкесінің көздегені Авайды көр оқытыр, оқытысты адам қыр сьқару емес, елге өзіннің доқарылып сақтау қой.

Қас Авай туғыл, в ірі ру елге доқа болып отырған әкесі Авайға ығыр берсін бе, өзіннің талапылық, зеректігімен вилымге воі ұра бастаған Авайды әкесі енді өз керегіне пайдалануға кырседі. Осы ретпен осыдан былай Авай әкесінің айданымен лақсыздан ел ісінің құтысына араласа бастайды. Осы себерпен ел ісінің құтысына араласыр сүгір, еркеткен сайын Авай қалқтың үлгілі ескі сөздерінің бәрін де үйеніп в іле береді. Ел ақындарының өлең-сөзін, ертекілердің ертекі-өнгімелерін қалқырай құмартып тыңдап, олардан да көр үйеніп в іледі. Сонымен, Авай ел ісінің құтысына араласа сүгір, в ірі қасынан, қалқтың үлгілі ауыз сөзін в ірін қалдырмай ұқыр в ілір сүрсе, екінсі қасынан, medresedегі әдетінсе былай кытар оқи сүреді.

Авай, осы сьқыды, ел ісінің құтысына араласыр сүргенде әкесі сияқты өз ісіні, тәкәввар, қанатсыл болмай, қайдары, кысрейілі, көрсілі, әділі болады.

Аваидың ақындары қасында ақ көрjne бастаидь. ОI 13-14 қас-
тарында құрғыларь арасында сырақ, қалқы, ақша ретjнде өлең сь-
жара бастаидь. Аваидың қас кездегj өлеңдерj де, қjгjт кездегj
өлеңдерj де құнтталыр қазылмақан көрjнедj. Тек ретj келген қе-
рjнде сыжара салыр, айтылақан қерjнде қалай қола берген көрjнедj.
Опы не құрғыларь, не басқа вjреулер ұқыр алыр, вjреуден вjреуге
солар арқылы тарайды. Опың себевj: әкесjнjң ырыммен әуресjлjк
құмысқа араласқандықтан құнттар қазуына қолалы сақдай волма-
қандықь, онан соң, ол кезде сықармаларьн қарьққа сықарьр, көр-
ке қалыр отьратындай газет, құралдың волмақандықь. Вjрақ, ол
кезде баспа сөз волмаса да Авай өлеңдерj қалққа аса ұнамды
волмақандықтан ауызса тарар отьрды.

Авай өлеңдj құнттар қазуға, қась қьрьққа қуьқтанқырақан
кезде айналысды. Бұл кезде Аваидың қалқ әдебиетjнен үйренген
вjлjмj де, өз бетjмен қарастьрьр кjтартан оқыр алқан вjлjмj де
өсjр молайды. Вjлjмj өсjр молайқан сайьн, қась ұлоайқан сайьн
әкесj сықыды еI билеген қуандардың jsjнен, салтынан, әдетjнен
Авай безjнjр қеркене бастаидь. Олардың надандық, озьырық jсте-
гjн сөгjр, сырақтар, ақуалар, өткjр тjлjмен мjнер қазды. Солы-
мен қатар, өзjнjң вjққан дейjнжj өмjрjнjң, ата салтымен, еI
jсjнjң құр айқай, волымыз jsjмен өткенjне, қьзықты қас уақы-
тында қаныр оқи алмақанына, қылым-вjлjмге кес қетjлгенjне,
өкjнjр, әурелjкте мақнасыз өткен өмjрjн қарқыр та қазды.

Осылайша, еI jсjндегj қуандардың jsjнен безjнjр, қылым-вjлjм-
ге бет вjра бастақан кезjнде Аваидың өмjрjне үлкен вjр қаңа-
лық кездеседj. ОI қаңалық: Авай Mixaeljs деген үлкен оқымысты
адаммен тапыс волды. ОI Mixaeljs патса үкметjне қарсылық jsj
үсjн 1880-қыларда Петербурьтан Semeige қер аударьлыр келген
адам едj. Авай вjл кjsjге Semei кjтартанасында қолықыр, сонан
вьлай екеуj қақың дос волыр кеткен едj. Бұл кjsj Аваидың jрj
ақың екенjн тапыр қана қылым-вjлjмге құмар екенjн, вjрақ,
оқан әлj де қетjле алмай, jзденjр қьргенjн вайқар, Авайға ақы
айтыр, кеңес вередj. Оғыстың, Ватыс Евьораның үлгjлj jрj қазу-
сыларь мен оқымыстыларьның сықармаларьмен қете тапыстырьр,
оларды қалай тәртjптер оқудың қөнjн көрсетедj. Авай оғыстың,
Ватыс Евьораның үлгjлj jрj қазусыларьның сықармаларь мен
оқымыстыларды тарих, қаратылысы сықыды кjтартарьн көр оқыр,
терең вjлjм алады. Вjлjмге молыққан сайьн кjтар оқуды үдете ве-
редj. Syitjр, Авай мектептен оқыр ала алмақан вjлjмнjң есесjн
кjтартан оқыр алады. Сонда, Mixaeljs досына аса ыза волыр:
«Dyniege алқас көзjмдj аққан Mixaeljs, Mixaeljs әкемнен артық
достық қыды» деген екен. Mixaeljs Аваидjкjне келjр, ұзақ уақыт
қалыр, қонақ вор қайтыр қьредj екен. Бұл кjsj арқылы Авай,

Mixaeljs sьqьldь ьzge de oqьmьstь adamdarmen tanьsr, olar da Avaidjkьne kelьp-ketьp qonaq vor qaitьp ьyredj eken.

Avai endj ьzьne orьstьqь Kьblov, Puckin, Lermontov t. v. solar sьqьldь ьlь aqьp, ьazucьlarьqьn ylgj qьladь. ьzjnqь ьleqьderjn solardьqьn ylgjsьmen ьazatьp voladь. Olardьqьn sьqьarьmalarьqьn qazaqsaqa audaradь. Syitьp, orьstьqь ьlь aqьndarьqьn, olardьqьn sьqьarьmalarьqьn alqac qazaq qalqьna tanьstьrqaп Avai voladь. Qazaq qalqьn mьdeniettj voluqa, ьnerlj-vьljmdj voluqa bastaidь. ьzjnqь balalarьqьn, sonьqь jcьnde vьr qьzn da, qalaqa orьs mektevьne verьp oqьtadь. ьzgelerge de balalarьqьdь oqьt, ьaqьsьlьqьda yiret ьer ьqьndьrьmen voladь. ьleqьmen de, aьzsa da aitьp, qalqьda ьp, kyidj tysjndjredj. Avai ьzj ьncj, kyicj, domьracsь volьrьtь. Ol ьp, kyidj ьte ьaqьsь kьredj. ьzjnqь ьleqьderjne kьp ьp sьqьaradь.

Avai ьzjnqь ььrьma ььldьqь ьdeviet qьzmetьnde ne ьazsa da, ne aitsa da qalq qamь ucьn ьazdь, qalq qamь ucьn aittь. Ol mьdeniettj voludь, ьnerlj-vьljmdj voludь, ьqьbektj syiudj, ьntьmaqьsь voludь, adam vьrjne vьrj taza ьyrekpen dos, ьoldas voludь, ьdjl, ььncьsь voludь ььrladь. Sonьmen qatar, patcaqa qьzmetь qьludь, vi-volьstь, qoqa-moldalardь ьek kьrdj. Ondailar eldj terjske vьrьp, verekesьn ketьretьjnqьn aitьp, olardь qattь mьnep, ьtkьr tьljmen sьgьp, sьqьaqtar ьazdь.

Avai ьdevietьmьzdjьn ylgijl, sever, asa kьrkem tьljn ьasadь. Sondai, ьzjnqь aqьndьqь qьzmetьn qazaq qalqьnьq igьljьgьne ьumьsaqьn ucьn Avaidь qalq aqьnь ьer vьjk vaqalar qurmьt qьlambьz.

Avai 1904-сьь ьzjnqь tuqan ьerjnde qaitьs voldь.

ÇASЬMDA QЬLЬM BAR DEP ESKERMEDJM.

Çasьmda qьlьm bar dep eskermedjm,
Paidasьp kьre-tura teksermedjm.
Er ьetken soq tyspedj ььsьma,
Qolьmdь mezgьljьnen kec sermedjm.
Bul maxgum qalmaqьma kьm ьazalь?
Qolьmdь ьer¹⁾ sermesem, yster me edjm!..
Adamьqь vьr qьzьqь vala degen,
Balambь oqьtudь ьek kьrmedjm...

¹⁾ D e p — d ə l.

QİLYM TAPPAI MAQTANVA.

Qilym tappaı maqtanva,
 Orn tappaı vartanva,
 Qımarlanıy cattanva,
 Oınar vosqa kyluge!
 Bes nərseden qasıy vol!
 Bes nərsege asıy vol!
 Adam volam deseñiz,
 Tıleujı, ɵmıjıñ aldynda
 Oqan qaiqıy ɵeseñiz!
 Өsek, ɵtjrk, maqtancaq,
 Ertıcek, beker mal sacraq:
 Bes dısranıñ vılseniz.
 Talar, ɵñbek, tereñ oı,
 Qanaqat, raqym, oilar qoi:
 Bes asıy is kɵseniz!
 Ƈamandıq kɵseñ nəfratıy¹⁾
 Sıyтыr kɵñıl tısañız;
 Ƈaqsylyq kɵseñ, qıvratıy²⁾,
 Onı oıqı Ƈısañız.
 Qılym volmai nemene?
 Balalıqtı qısañız.
 Bolmasañ da ıqsar vaq,
 Bır qalımdı kɵseniz.
 «Ondai volmaq qaida?» dep
 Aıtıra qilym sıyseniz.
 Sızge qilym kım berer,
 Ƈapıvai Ƈatıy sɵseniz!
 Dınie de ɵzı, mal da ɵzı:
 Qilymqa kɵñıl verseniz!
 Bılgenderdıñ sɵzıne
 Maxavatpen erseniz!
 Aqıl senbei, senbeniz,
 Bır jske kez kelseniz!..

1886-Ƈ.

Sırau.

1. Avai neden qasıy vol, nege qımar vol deidiz? Oların salıstıyır, vırın vırıne qarıy qoiyır, dıgıy ekenin tysınıñder.
2. Avai vıl ɵleñinde kım vol deidiz?

1) Nəfratıy — Ƈerkenjctı.
 2) Qıvratıy — ylgıj-ɵnegelı.

3. Ойалым болу уејн қалай болу керек дејдј?

4. «Ҷанваі ҷатр сөнсејз» деген сөздер дәл, асбқ, тура мақнасында айтылған ва; тура мақнаһы ауыстыра айту ретјнде айтылған ва? Ондаі сөздер көркемдегјс сөздердјн қайсыһна ҷатады?

Ҷаттықу.

1. Өлеңдј Ҷақсылар үрһһһр. Ҷаттар алыңдар.

2. Бұл өлеңдј Авайдың қандаі мақсатрһн Ҷазоһһһн айтыңдар.

KYZ.

Sür vült tysj sübq qaptaidy aspan,
Kuz volьp, dьmьqьl tьman Ҷerdj vasqan.
Toiqanь ma, vьlmeimjn, toңqanь ma,
Ҷьlqь oinar, vie qacqan, tai Ҷarьsqan.

Ҷасы сөр, вәисек Ҷоқ вүһһһһдәй,
Ҷастар kylmes, Ҷyгьmes, vala culai.
Qaьrьcь, cal-kempьrdei tysj ketjьp,
Ҷarьraқьһһһн айылылған ақас, qurai.

Vьreu malma sapsidy, salьp jьjn,
Salььraқь tartьrtь Ҷьrtьq kijm.
Enesjne iьrtjь cuda Ҷьvьjn,
Ҷas qatьndar Ҷьrtьlqan Ҷamaidy yьjn.

Qaz, tьrna qatarlanьp qaitsa vermen,
Astьnda aq comьcь Ҷyгь, ol vьr керуһһ.
Qai auldь көрсең de Ҷавьrqaңqь,
Kylkj, oьһн көгьjнveidy seijь-seruһһ.

Kempьr, cal qүgҶaң qaqьp, vala vьrseң,
Kөһһsьz qara sübq qьrda Ҷyгьseң.
Kemьjk-syiek, sorpa-su timegen soң,
Yide it Ҷоқ, tьcқan aular, qaida көрсең.

Kyzeu¹⁾ tozқan, oть²⁾ Ҷоқ eldјн маңь,
Tьman volar, Ҷel soqsa caң-tozaңь.
Ot Ҷақрақан yьjнјн sүгь qacьp,
Bьstan qorqқan qazaқьн qүrsьһн zaңь.

1889-Ҷ.

Sürau.

1. Ақастың Ҷарьraқьһһһн tysuj nemenege теһһһstьrjьlьp айтылған?

1) Kyzeu — аuldьн kyзge салым отьратьн Ҷегь.

2) Oт — vül Ҷерде; Ҷerdјн сөвь мақнаһында.

2. Eskj auldñ siqñ (çaiñ) ðleññj qandai søzderjnen kerge volad? (Ðleññj öz søzinen keltjrj aityñdar).

3. Eskj auldñ qalrñ nelkten kyz mezgjlje vailanñstygñan?

Çattõu.

1. Ot dep çerdjñ søvjñ de, çaqatñ otñ da aitatñmñz siaqtñ, vjr søzdñ keide (søllem jcnñde veretñ maqnasña qarai) ør tyrlj maqnada aitylatñña vjrñese misal keltjrññder çana onñai søzderdjñ ðe dep atalatyññg aityñdar.

ÇUMBAQ.

Vjr nørse çerdjñ betjn çyg ainalqan,
Maqlñq, vjr vjlmeimjz qaida varqan.
Araşñ çer men kektñj meken qñbr,
Bailausñz vjr arada tñra almaqan.

(Bũlt).

QARACA, ÇEL TOQSAN MEN SOL BJR EKJ AI.

Qaraca, çel toqsan men sol vjr ekj ai,
Qñstñ vasñ vjrj erte, vjrñej çai.
«Erte varsam, çerjmdj çer qoiam» dep
Bqñrma men kyzeude otñgar vai.

Kedeidñj øzj çyger maldñ vaqñr.
Otñruqa otñ çoq, yzvei çaqñr.
Toñqan jijn çñbñr, tonñ iler,
Sekren tjger qatññ byrseñ qaqñr.

Ças valaqa yide ot çoq tñrñan mazdar,
Taltañr, qaqtana almañ øle çazdar.
Kempjr-calñ var volsa qandai qññ,
Vjr çaqññan qñsqanda çel de aznar.

Kerj qoi erter soiqan vaidñj yij,
Qai çerjnen kedeidñj tñrsñ kyijl?
Qara qidan orta qar ùrspai verse,
O da qñqan malçyqa ylken sñb.

Qar çausa da toñvaidñ vai valasñ,
Yi çñb, kigjz tñtqan ainalasñ.
Vai ùñña çalçñ ùñ çalññstñ,
Aqñr çygrj oinatar køzdñj çasñ.

Vai yijne kjre almas tura ümtölp,
Bala sьqsa asьnan yzjr-çölöp.
Bq çaqьnan sol yidjñ üzar ketpes,
Yigen çyktjñ kyn çaqьn orn qьlp.

Әkesj men cecesj valanь aңdьr,
Ol da özjñdei it volьsn, azqьr, azqьr!..
Asьn çөnder jce almai, qьsьladь,
Qügvьsьnan pialьp өңceң çalvьr.

Çalsь plьna çanь asьp as verges vai,
Artьq qaiьr, artьqsa qьzmetke orai.
Baida meijr, çalsьda veijl de çoq,
Aңdьstьrqaп ekeujñ qüdaiьm ail

Alsa da aiancaqtau kedei sorlь,
Eңbek vjmes vaidьñ da çoq qoi ornь,
Ças vala, kempjr, calьn tentjretpei,
Bjr qьs saqta, tas volma sen de o qürlь.

1889-ç

Çattьqu.

1. Öleңñjñ mazmülpna vilanьstьrьp, çalsьnьq jstegen jsjn, türmьsьn çana onьñ yj jcjnñ çai-kyjn öz sөzderjñmen өngjmelep aityңdar.

2. Öleңñjñ mazmülpna laьqtap, eskj auldaqь vai men kedeidjñ türmьsьn көrseterijktel suret salьңdar.

QBS.

'Aq kijmdj, denelj, aq saqaldь,
Soqьr, mьlqau, tanьmas tjrj çandь:
Ystj-basь aq qьrau tysj suьq,
Basqaп çerj sьqьrlap keljр qaldь.

Dem aльsь yskjrk: aiaz ven qar,
Kөгj qüdaң qьs keljр әlek saldь.
Ucradai көrkjn kigen oqьgraitьp,
Aiazvenen qьzagrьp açarlandь.

Bülttai qasь çauьp ekj көzjn,
Basьn silkse, qar çauьp mazandь әldь
Borandai бүгь-sarq etjр doldanqanda,
Altь qanat aq orda yj caiqaldь.

— Uai, Qūnanvai, menj qūdaidyň çylytqany az va edj? Bu ne qyrşydyň?.. dei bergende, Maivasar bastaqan əulekj çuandar:

— Tart tlyndj!..

— Qyşqart!..

— Çar auzyňdy! — dep ars-ars ettj. Qūnanvaiqa çaçaq Qodarca zekjy səilegen qarşylyq sözdj olar estjgen emes edj.

Qodar az yndemei tūğr, analar vasyly bergende:

— El-çürtqa masqara etjy, qor etjy — anau soqyr közjnyñ qūnyñ menen alalyñ dep pe edjny?.. degende, Qūnanvai:

— Sýqartpa unjñ! Çoqalt közjñ! — dedj.

Maivasar da jlese:

— Əi, qarqan kək təvet! — dep qamçy yjyrjy kəp qar edj, Qodar saspastan tūğr qarşy aqyrdy:

— Ia, men kək it volsam, sender kəp itsjñ!.. Çavylarsyñ, talarsyñ da çersjñ!

Qacqynvai men vaçanaqdy tørt çjgjt syirei çoneldj Qodarddy. Qodar syiretjle vara çatyr, zor dausyñ varynca çyqar:

— Aq-qaramdy teksermedjny ve oçseñ qan çütqan! Qara vet! — dep qantalaqan közjmen Qūnanvaiqa vūğylyr, atyr çjbergendei qarady.

Bjraq, osy kezde moinyña cilyr tysjy qalyr edj. Tört çjgjt çetekter çyldam tartyr, anadaı çatqan qara atannyñ oç çaqyña arady. Vasyña qar siaqty vjrdeñej çava saldy... Bes-altı kjsj tavçyltpai, tyienjny qavyrqasyña vasyr, çydyr ūstap tūrdy. Taqdy laqnat aityr aıqailai berjy edj, syrtynan vjr qatty kyc tarpyr, serjy çjbergendei voldy. Tūğr vara çatqan tyienjny qavyrqasy qaqqan eken. Osydan əj moinyñan lyq etjy, temjrdei qyşy, çanyñ suğyry əketjy vara çatqan taudai auyr kyc vasy... Çalqan çaryğylyr, ystjne kəp qulady... Közjnyñ oty çarqy ettj de senjy vara çatty. Çynda yn çoq.

Tyienjny ar çaqyña Qodar men teñ qyr asqan Qamqa¹⁾ tyie tūğylymen, vjr sətte, yzyljy kettj. Opy vəj kəjy tūğr. Bjraq, Qodar vjr çyğylyr, vjr sozylyr, tez əle almady... Vatyrdy vjtken zor denesj, sozylqan uaqytynda vūğylyqylyñan da zoraılyr, nar tyienjny voıyña teñelgendei, laqny çerge tier-timestei voldy. Tyienjny tūğylyz vjr talai ūstap tūğqanda, çyñ əlj de yn qatpady...

Çürt savylyp:

— Əlgen çoq, əlj əlgen çoq, — dese verdjy...

Qodarddyñ denesj, cilynda, əlj de tjtjrkengendei djrjldəp qar keide tartyla tysjy qoidy...

1) Q a m q a — Qodarddyñ keljny, əlgen çalqy vasylyñ əlelj. Naxaq çavylqan çala usjny Qūnanvai vilyardy azaptar əltjredj.

Qūnanvai çürttñ kувјrј kөveiјr vара çatqanьn endј sezđj. Öltјrgennen de qınau vatatьn tərјzđj. Oñ qolmen qattь icarat qьr, tyienј çөгer dep vūırgьđ...

Tyie çөkkende, Qamqa sereiјr sūıьq tystј de, Qodar өl megen eken, vьktetјlјr tystј. Sol arada çürttñ esјn çiqьzvas tan Qūnanvai qasьndaqь qūzđь kөrsetјr:

— Сьq аьr тьнаньñ vасьна! Qūlatьндar sodan kөrјrdјl Bјtsјn sonьmen! — dedј.

Бақанаqь Qасqьnvai men sol çјgјtter ynsјz Qodardь tyienјñ ystјne kөldeneñ salьr, arqanmen vасьr bailadь da tau vасьna tarta çөnelđj...

Būl qūzđьñ arqь sьrtь çazañ. Kөvei vјtken vetegelј çazañ volatьn. Tosьr tūrqañ çürttñ јcјnen vјren-saran dətј сьdamaqanь susьr keteiјn dep edј, Qūnanvai:

— Ei, tarqama tyge! Toqta, vьlai! — dep sañq etјr, zјldј vūırgьq verđj...

Azdan soñ qūzđьñ vасьna ereujldegen çaiaular сьqtь da oıdaqь çıьnqa qaradь. Qūnanvai tyregelјr, oқсауьraq сьqьr, qoıьn төmen sјlјktј. «Tasta» degenј edј. Çoқarьda төrt çјgјt Qodardьñ denesјn qaumalap, јlgerјlј-keiјndј tolqьtьr tūrьr, vјr kezde tastar çјverđj. Būl tas, vauьr çaqь, өn voıь oıьlqandai сūqciqan tas edј.

Qazappen qorıьq cekken, onьz da өlj dene, çolсьvai vјr tasqa soqpastan tıpa-tura aqьr ker, auьr salmaqpen kyrs etјr vјr aq tystј. Qazјrde соқtai çıььr qalqan tortьñ qaq qasьnan ker tystј. Cetјrek tūrqañ kјsјlerge estјlerdei vor, kytјr etјr syiek-syieğј sьna tuskendei voldь.

Dөл osь kezde Çeksen auььna, төmengј toqai јcјmen сьqьr, qattь çyгјr ker, ekј salt attь tysјr edј. Denelerј ьqcam. Bјreuj vala veinelј... olar attarьn cetkј yige bailai sala, çыdam vасьr kele çatqan Avai men Çirence volatьn.

Attan tyse vere vūlar tas vасьna tegјs añььr qarar tūrqañ çıьndь kөrјr, өzderј de solai qadalьr edј. Bјr kezde cekpenјñ etegј qanattai vor calqı, сасььr, qılap kele çatqan dene kөrјndј. Çirence attь bailai sala torqa qarai çyгјrgende, Avai көzјn vасьr oтьra kettј... Ças ьcьr-ьcьr ketјr edј... Bјttј, өldј...

Mezгјlјmen çetse, әkesјne өmјrјnde vјrјncј ret çalyьr, aıaqьn qūcsa da өltјrtpei аьr qalmaq edј. Kecјgјr qaldь. Endј tortьñ јcјn көrmek emes.. Aтьna qaita çyге vereiјn dep edј. Bјraq, dөл osь kezde ynsјz tūrqañ çıьa çaqtan çapьr-çapьr dauьstar estјlјr qaldь...

— Sen all..

— E, sen ce?..

— Al, özjñ, — desjñ qau-qaulasjñ tñrñan çürt qoldj-qoljna vjr-vjr kesek tas köterjñ aljrtj. «Töveles pe» dep edj. Solai vastj: Bül töveles emes-tj. Qodar qñlasjmen Qñnanvaj:

— Əlj çañ çyqqan çoq. Endj anau kərjrden öz çañmızdñ aqtar, aulaq əketu usjñ qyğq gudñ qyğq kjsjsj kesek atsñn. Al, osj çñndaqj əg atanñ valasjñan vjr-vjr kjsj kesek alñdar qoljna! — degen...

Avaj çetkence, çürt vjrñjñ artñnan vjrj çjberjñ ñğjñ çatjñ. Bül tortñ cetjne kele bergende, Çirence qolñnan ñstai alñ, vetjne vetjñ taqar:

— Anañ qara!.. Mñnau ñğqalj çatqan caldj qara! Osj Qodardñ çaqññ. Əzj cal... Çeksen... Bññan ne çoq eken, kək tövetke!.. dedj...

Avajda naqjz əltjrucj ðsñ sjaqtandj. Enteler ñmtjñ Çeksenjñ çelke çaqñnan taqai bergende, Çeksen Qodardñ əljgjne qarar:

— Ket, pəleket, çyzj qara!.. Ket! — dep ylken kesek tastj çjberjñ qaldj. Qodardñ denesjñ Avaj çañ kərjñ edj

Bas syiegj mñça-mñça voljrtj. Çyregjne qan təgjlğendei qainar ker:

— Əi, kərj mələñ! — dep Çeksendj çelkeden qoñ çjberdj...

Çeksen Qodardñ ñrñan vjreudjñ torcsjñ tidj me dep sñrt ainaljñ qaraqanda:

— Ne degen imansjz edjñ, kərj tövet! — dep çñlar çjbergen Qñnanvajdñ valasjñ kərdj. Avaj çñlaqan volñnda sñrt ainaljñ kete verjñ edj, Çeksen bññan çekjñ:

— Əi, vañ... əi, sen əzjñ?! — dep tñğjñ dañystar:

— Men ve eken?.. Er volsañ, əne... əkeñ! — deñ verdj.

Çürt: «O ne, o ne?» — desjñ çattj. Avaj çñdam vasjñ atñna çetjñ edj...

Beldeuden atñ cesjñ çatjñ, osj yñ jçjnde çñlar otjrdan kər çaññ ynderjñ esjttj. Əielder kərjnedj. Vjrj solqñldar, vjrj ɛñrsjñ, vjrj sɛvñlai səiler çñlaidj. Dañystarñ çñqara almañ, qstjñ çñlaqan qatñdar.

Erkekter bül auldñ var əielderj men valasjñ osj yige erte vastan qamatjñ qoñnan eken. Solar eken. Qattj qorqjñ qoñnan volu kerek, dañystarñ çñqara almañ çansjñ, esjñ çñlaidj. Bñ da Avajda oqtai tidj. Tññdañda dətj çñdamai atñna mññe verdj.

Osj kezde, Qñnanvajda Çeksen saqqan volu kerek, əkesi Avajda aicqallar:

— Ei, qūđai ūrōān, tūrātūr! Kōrerēmjn vālem! — dedj... «Ūstāđdar, aļp keljņder» đep aita almai qald. Avaı atyna mjne sala, aubļa qaraı sava çoneldj...

5.

Kōrgenj əlgj. Endj qaita saubp toqail. Əzendj qūđilap, çele saubp kele çatqanda Avaı kelgenjne əkjņp, kōrgenjnen varļq əne voımen tjksjņp, tyrcjgjp kele çatp edj... Jc j mūđdar, çyrek qan, çan tamğ. đjr-đjr qađp qaltypar yjkkendei. Kjmnen, neden yrkedj? Əsjrese, əke... əke jstegen mjnez, əke qolndaq qannan yrkedj. Əz əkesj... qatal, kərļ əkesj...

Avaı qūla bestjņj vasyņ kəlqainar çaqqa vıga bere, qamç bast.

Çirencege kōz çasyn kōrsetpegjsj keldj. Anau da çart. Bjaq, Avaı çetkjzetjñ emes, ol oq voı ūzap ketjp vaga çatp, əz-əzjne erj ketjp, əksjp-əksjp çylar kele çatp.

Kōp çyđan verj Avaı çylaqan emes edj. Toqtai almai egjļp çyđ. Aqđndar pçp kele çatqan bestjņj, ekj çaqđnda kōdelj, betegelj kōk dala tasqan sudai zular çonelj, artqa qaraı qūđypar aqyp ketjp çatp. Ekj qūlaqyn vjtjrgendei vop đyñ'dar soqqan ekrjñ çel Avaidyñ kōzjnen aqqan çastard qat-qat tamçdai çaqaq kōde men betegege pçyp tysjrp keledj.

Avaı vıgıny ças vala kynjnde vūndaıd aqaryp sezjngen de, tapqan da emes edj. Endj vaıqaid. Kōzđjñ çasyn da adamđ varļq əne voımen əzjne qaraı qūlata tartqan vjr əzgece ыstq kyc var eken. Ylken, qūz vijktjñ vasyņa çyqanda, vjr sət, oıqa qaraı qūlap ketkjñ keletjñ siaqt, əzjne tartqç, ūqmçz kyc. Bala çyregjñde vūl çaqta kōp sezjmnjñ alai-tylei qūıny soqqandai.

Būnda qolypren əlgenderge varıncı çan asyđan meıjvandy ta var. Əltjrgenderge ыza men qarqçs ta var. Sonymen vjrge, əsjrese, vjr-vjrjmen çarpyqan sezjm... «əke» đep çamandyqqa qımaı var da çana soıqany kōrp, sol «əkeden» çosyp, yrku var...

Daıystar çylar edj. Çirencege vjđjrmeıjn đep, əlj de aqçyp saubp kele çatqan.

Sol çavç qosyđ ma, volmasa əzjñj vala kōnjljñjñ sendelj sondai ma?.. Avaı vjr uaqıtta, çyau ystjñde loqyp-loqyp, vılyqyp ker, qūçyp-qūçyp çjverd. Ac əzegj aqtarıqandai, jçjnen çan tamğ subıqandai qınaıd. Çan da, denesj de qatarınan qatt azar çekkendei.

Bjaq, sonda da toqtadın çoq. Attyñ çalyñ qūçyp aļp, tek qana qūlap qalmast oilar, sava verdj.

Çirencege çetkjzbeğen kyijnde Kөлqainarqa çetjp, cecesjnñ yijne kep tysjp edj.

Ulçan tısta tür eken. Balasъ yige taqai bergende, oñjne közjn saьp, tjksjnñp qaldъ. Avaidñ tysj qür-qu, qattъ өзgergen. Tjptj Avai siaqtъ emes. Ulçan: «közjm vüldьrap tür ma» dep kjrjgjn çij qaqrъ, qaita qaradъ — Avai. Bjraq, tjptj çat reñdj. Balasъ atьп vailap, qaşьna kelgende, çaңa vaiqadъ. Közj de. qür-qъзыl volьp jsjp ketjptj.

— Oi, Avai çan, qaraqьm, ne voldъ? Bjreu tigen ve? — dep, jcjnep: «akesj ürdъ ma» dep te oilap qar edj. Dalada өзge kj-sj çoq eken. Avai yndemei kep, cecesjn qücaqtai aldъ da vaubьrьna kjrjp, özjnñ ьp-ьstьq vasьп anasьnñ төsjne vasьp, çavьсьp türьp qaldъ. Çetjmdjkten qütqarardai anasъ var eken. Çylau artьnan ьqьlьq atqandai denesj djrjldep solq-solq ettj. Bjraq, vül kezde Avaidñ közjnde ças çoq edj. Bөrjn çylap tauьsqan. Endj çylamasqa, көz çasьп ec kjmge көrsetpeske vekjnjp, jc-ten qattъ tyijnjp alьp edj.

— Çөnjñdj aitcъ, qaraqьm, ne voldъ?.. Әkeñ ürdъ ma?..

— Çoq. Ec kjm de ürqan çoq, keijn aitam... Ara, төsek sap bergj, çatqъzcy! — dep cecesjn qücaqtap qьsqan voida yige qarai aiañdadъ.

Savьrьl Ulçan osьdan әrj ec nәse sürap taqьmdaqan çoq. Yide әcesjn de, өзgenj de yrkjtken çoq. Avai çaiьп vөten vjr çanqa vjldjrmeydj. Ylken, aq yidñ oñ çaqьna әkeljp, әcesjnñ çer төsegjn çuilap verdj de cecjñdjrjp, çatqъzьp, өзjnñ mol pücpaq jcjgjmen çauьp, qьmtap qoidъ.

Әcesj:

— Nemené, qaraqьm?! Ücьndñ va, әlde?! dep vjrdeңe vj-ğsj keljp edj, Ulçan:

— Ücьnqan qoi... Timeijk! Çatьp, üьqtap türсьп! — dep, malcъ qatьп Qatcань saqьrьp ar:

— Туңljktj çauьp, esjktj tyrjp qoisъ. Avaiqa kyn tyspesjn, — dep aqьrьп qana aittъ.

Әcesj jrgege qarap çatqan Avaidñ sьrьtьna qadalьp otьrьp, qavaqьп tyijp tamsanьp-tamsanьp qoidъ. Ernjn ynsz qana qь-ьrlatьp, sьna vastadъ...

Avai keckj qozьnñ çatьrьgaubьnan oiañdъ. Bygjn qoidъ kec saubьp volqan va, nemene, ьmьrt çavььp qalьrtъ. Dynie ü-cu, ьzьq-ьzьq... Bjraq, sonь, көmeskj vüldьr vjr tys aralastai vol-çaidъ. Vasъ meң-zeң. Etj laryldap kyijp türqan siaqtъ. Auzь qürqar, ernj qattъ kezep qartъ. Tamsanьp, tykjrgjn çütaiьп dep edj. Tykjrk çoq. Qür tamsanadъ. Qasьnda cecesj men әce-sj otь. Ulçan vürñ mañdaibьna alaқanьп qoibьp, төmeң qarap otь eken...

— Ара?.. Әсе?.. Немене? Мен аургумьн ва ось? — деп көзj
çasaуар, cecelerjне қараi аunar тустj.

— Ia, etjн ьстьq! Ауьгqан çerjн ваг ма? — деп Улçан сун-
гар edj. Аваидьн аunar тускeнде ekj cекесj qattь сапсьр, қьсьр
ауьгqандаi volatьн. Сонь айтть.

Улçан енесjне ваqана Аваi пiqtар çатqанда ваг çайдь айтьр
edj.

Екеuj de: — Cосьнqан qoi... sodan псьнqан qoi! — деп
vailaқандь. Çirencege de, ylkenderge de qattь ұрсьр, çerge ту-
kjrjр edj.

Аваi cecelerjнjн кyндjзгj çайдь вjлгенjн vaiқадь да:

— Әкem... әкem! — деп әкесjн esке альр, кyрсjнjр, кеуде-
сjн sipар, cecelerjне қўpia қьр саққандаi vor, — ne degen қatal,
ne degen qattь edj! — dedj. Әкесj туғасындақь jctе çyретjн кө-
meskj, çўтвақ сезjмдерjн, ауь сезjмдерjн, өмjрjнде сьртқа
сьқағьр, ne алқас adam валасына айтqань ось edj. Әçесj сала
esjttj. Улçан yn қатpай, Аваiқа çауар та айтpай qойьр edj. Bjрақ,
енесj вiқан qadalьр, тjзесjнен тыртjр, «ne degenjн айт» degen-
деi icarat etken соң, ernjн Zerenjн қўлақьна тақар:

— Әкесjн аитадь. Qatal eken, nege аiamадь? — dedj!

Әçесj ұqtь да кyрсjнjр, Аваидьн ветjне taman төнjр кер,
маңдайьннан ұзақ ijsкер отььр:

— Аinalьм, қарасьқьм, qоңьр qозьм — деп альр, — аia-
maidь... аiamaidь ол! — деп keljр, көзjн çўмынqьғар, васын çо-
қағь көтере берjр:

Ia qўdaia, ваг тjlegjм восьн! Beiuаqьttaқь тjlegjм! Ось
қарасьқьма әкесjнjн ось it mjnezjн vere көрme!. Tas вауьр-
ьқьн vere көрme!.. Ia çasaqан! — деп қўғьсқан, әlsjz qoldарь-
men асьмдь, meirjmdj çyзjн sipар вата verdj. Улçан да jc-
nen «әumпн» деп вата қылдь.

Ekj ana. Ortасында çапь ауьгqан вjг вала. Beiuаqьttaқь өз-
geden оқсауланьр, yсеujнjн қўpia тjlegj, зог сьндьқpen emjre-
нjр тjlegen тjlegj, ось edj...

6.

Аваi осьдан вjрталаi, ұзақ ауьгдь. Алқасқь кyндер вjреu:
«псьнqан» деп, вjреu: «соқpa» деп, тақь вjреuj: «syzek» деп
әг тырj торсьлақанмен, дәл басqан ec kjm volqан çоқ. Әsjrese,
em jstelgen çоқ.

Çалқьз ақ, алқас çьқьлqан кyпнjн ертепjнде әçесjнjн вiуь-
руь воiьпса вjг қартан қатын кyп батарда Аваидь далақа альр
сьқьр, çаңа соiқан qoidьн өкpesjмен qaqtь. Bөtjне su вьгkjр,
yckjrjр:

— Ket, pәleket, ket! Kөc balamnan, көc! — деп вагь вага қатқан қыр-қызы кунге қаратыр қоыр, вјrdeme em jstegen voldь. Усықтағаны edj...

Осы куннен екј кун өткен соң ауы Көлқайнардан Сыңқысқа қарай көчтј...

Саяу болса Авай көчтј көңјldj өткјzer edj. Өзјnce ойнар, асыр салар edj. Көктемде Сыңқыс асыр қайлауға көсу, үлкен атаулыға, әsjrese, сагуа адамдар мен қоқ-қјтјкке сонсалық ауыр, ұзақ веинет көрјngenmen, балаларға вјr қызық, сеіjл сияқты көрјnetјn.

Авай да бүгүндө қылдар осы Көлқайнардан сонан алыс сырттағы Байқосқар өзеніне қеткенге онсақты көсјr баратын сарандь аса вјr өзгесе қана қызық вјrpes қан вазарды көккерјndeі көрсј edj...

Авай атқа мјне алмаидь. Қык артқан тыеге мјngjzуге cecesj: «қык қулар, тые сығылса, мерт voladь» деп оған да мјngjzvedj. Көрсј cese мен Ұланның ортасында қалқыз арға бар edj, tegj, вүл el көрpelj el volqandyqtan арға degendj вјlmeitјn el edj. Товьқты¹⁾ јcјne ең алқасқы келген арға осы Zerenjн, Құнанбайды көрсј cecesјnјn, көк арғасы dese de voladь. Құнанбай аға сұлтан сайланған сарағында, өткен кызде cecesјne:

— Көккенде осыған мјn! — деп Қарқаралыдан әдеіj әкер edj.

Атқа мјnuj, әsjrese, таулы қерде атпен қуру вүл кунде Ұлқанға да қып volатын. Ол ұлқайр, etj ауылар қалқан, аса semјz kјsj edj.

Endj, Авай қайып олар келгенде өз тыныстығын қойды да арваға әcesјnјn қасына Авайды мјngjzетјn voldь. Төсегјn құмсақ, қайып etјr салыр берјr, көс саып валасын қайлар қатқызыр, өзј вјr қуас тоғы виеге мјnјr, ықи осы арғаның қасында қујr отырады.

Қайлауда Құнанбай ауының көрсјrek огньдыр отыратын қонысының вјrј Botaqan осағы. Бүны Botaqan деп те атайын. Көлқайнардан осыған кер қеткенге қырма сақты кун өттј. Сол қырма кун јcјnde қол воы сyle пайқас қалрынан айқыраған Авай endj-endj қана анықтар тәујr vola bastaqan сияқты. Өздјgјmen tyregер қуғуге, кјrјr-сыңуға да қарады.

Endj көңјlj de айқыр, бүгүндө балық саттығын да, ойын-ермегјn de tapsa керек edj. Вјraq, қақар! Вильқы қыл, әsjrese, соңқы көр кундер јcјnde Авай балықтың көр ыстық, қызу ермегјnen, қызығынан cetter, салқындар қарты. Тјртј балықтынан айылыңдыр қалқандай. Көңјljn бүгүндөдай қелјktјre tartqan дөнене қоқ тәјzдж. Әлде аурудан тұрқандық ма? Nemese соңқы уақыт-

1) Товьқты — Авайдың туы.

tar köñljnen kecken aubz sezjm, tereñ qazap sezjmder saldarı ma? Ælde tjrtj balalıq etjr, ylkendjkke qarai voı vırgandıq ma? Ras, qbz vıñ vıñ ete vjr qarsı soqqan, qanı qatal serpjmen qarsı aldı. Jcın de, sırtın da çalap carıqan dert çalındı völdı. Ælde sodan va? Qalaida, ne vala emes, ne ylken emes. Agalıqta, belge soqqandai vjr daqqarysta qalqan sıaqtı.

Vıñ Avaidıñ çası on ucke tolqan edj. Denesj de vjr agalıq keijpte. Voıñ øsken. Qol, aıaqı üzarqan. Vıñ mırnı colaqtau volusı edj, vıñ vjraz salıbraqandai üzarıp qalırtı. Bet veinesj baladan körj jrjlenkjrep, vala vozbalalıq qalırna veijmdengen. Vjraq, etj mysjınde ylkendjk çoq. Tolıq, balqın emes. Sıdıp arıqtar, qır sozılqan sıaqtı. Kyn körmei øsken, reñj solqın, voıcañ qana øsjmdjk veineles.

Vıñ qara volusı edj, vetjnı qızıl da var edj. Qazırde qaladan qaitqandıq çana auru qosılqandıq var, eteujr, vozqıl-danqan. Sııqtıau, qoñr casıpıñ arasınan vas qııqası da qıl-qıdanıp körjnedj. O da aubıqandıq çana kyn közınde volmaqandıq belgsj.

Avaidıñ osı sıaqtı qalırna endjgj mjnez masıqı da vjr alıan vor øzınce yilestj.

Ol oınauqa da, atqa mjnjr çyuge de çaraqanymen, yiden kör sıqpaıdı. Özge baladan körj vjr ermek, vølek vjr dos tartı. Onıñ, øsjrese, açesj. Odan qala verse — cecesj.

Avai vıñ qana aubıq vıraqaladı. Vıñ açesj vjr tyrlj sever øngjmesj eken. Qızıl søileidj. Sıbatpaıdı. Colaq ta qalırtı. Ængjmesjnı varlıq çerjn dımdj qır qızırtıp aıtadı. Æuelj Avai aubıq vıraqanda vjr kyn kecke üıqtai almaı çatıp açesjnen øngjme aıtadı sıraqan. Sonda ol oılınır otıp:

— E-e... vıldır, vıldır kyn etken. Vıñqıda kjm etken? — der kjkene taqraqtar vastap edj. Avai sonı üıpır qartı. Kelesj çolı øngjme sıraqanda açesjn tjzesjnen aqıgn qaqır:

— E-e... vıldır, vıldır kyn etken. Vıñqıda kjm etken? — der taqı da øngjme tjlegenjn vjldırıcj edj.

Æcesj æelde kör-kör ertekter aıtqan. «Edjı-Çalıq», «Çıpar qoıqı», «Qıla mergen» — vıgj de aıtıp edj. Ængjmelerjn tyste de, kecke de, tjrtj köc voı da aıtqıza veretjn völdı.

Bertjn kele tıujr volıp alqan soñ, açesjnen taqı vjr sonı øngjmeler tartı. Ol: osı el jcınde Zerenıñ çasınan bergj köge-nj, estjgenj çalındaqı øngjmeler. El men eldnı savıñ, talası çalında vjr talai kynder aıtı. Osıdan çırtı-otıç çı vıñ Naimannıñ osı elge, osı aubıq carqanın, sonda Bostanbek degen øznıñ asırandı balası øgenjn çana Naiman qolınan osı aubıq tırtıqta tysjr çı çarımdai kjsende, tırtıqta çatqan Qo-

camberdj degen aqyn çaiyn aitađ. Sonıñ көр өлеңjn cıvırtadı. Basqa da: «Qara Cor carqan» sıaqtı, savıstı, çortıııdı aitađ.

Тақъ вjr kynder «Qalqaman-Мамығ», «Еңлік пен Кебектjн» қайықлағын да айтър берjр edj. Авай қақытай, çалықрай ылаі қана ыптырағын тындайтын. Кеиде әсесj carcar-қақыр айтраі қоиса өз cecesjne çавысатын. Олчан да көр әңгjме вjлucj edj. Çана ол, көвjнесе, өлеңdj сөзdj çij aitađ. Оқымақан cecesjnjн әlj кyнге ұмытраі, вjлджrmeі saqtар çyрген zeijnjне valasъ таң қалады. Kyderj қоça, Cortanvai, Сөçe çыrlағын, айтъs, өsiet, әзjлдерjn de көр айтър бередj. Ekj anasъпын әңгjmesjn de Авай вjr nyktesjne ceijн audarmaі, ұмытраі esjne çia veretjn. Olardy көңjл-dendjrp, тақы айтқызу ycjn Авай кеиде өзj de қаладан әkelген kjrtартағынн jcjnen «Çysjр-Zыliqa»¹⁾ sıaqtı қысаларды оқыр бередj. Әндetjр, maqamdar qoiadı. Cecelerjne ұқыmsыз volqan tyrjk tjljnн çeke сөздерjn çolcъvai qazaqcъlai oтырады. Oсыmen qaita көңjлдendjrp альр, eskj әңгjmelerdj тақы айтқызады. Endj vaiqady, көр ertegj, көр әңгjме de çetjm мен çalқыздan cықыр kjsj volqan adamdar çaiы көртен-көр сөз volady eken.

Zere el çavыcың әңгjме etkende sol jsterjnн вәjn el vасына әlek салқан ұлытardai culatқан, kesel kyndeі aitaтын. «Qalqaman», «Кебек» әңгjmelerjn aйтqанда, Авай çаны асыр cығыады. Соқан әсесj:

— Sol kynjnн ұлытарты. kecegj Qodardai қыр, ol sorыларды да зарлатқаны қой! — деп те qoiатын.

Авай vасын izeidj. Көр-көр cecesъ сөз, orынды çauartарды jcjnen қайғыр, çадында saqtар қалады.

Ekj anаның өзgeden vөlek әңгjmelerj ұқыmsыз valaqa medjrese kjrtартағынан sona қығым қызық вjr дәrjs voldы. Таqljm²⁾ esertj volыр edj. Kjkentai kynjnне ertek-әңгjmenj көр syietjn vala осы kynderde, осы çazda tјptj көр esjtjр, көр вjлjр алқан sıaqtı edj.

Sondaі, cecе әңгjmelerjne var veijjn берjр çyрген kynderdjн вjrjnde vül yige ekj vөгde qonaq кер qondы. Bjrj — qartaң, вjrj — ças qonaq. Çасын Авай вjledj. Тапықан çerde қуаныр kettj. Ol vытыр çailауда keljр, осы yide yc kyndeі çатыр, «Qozь көрpec-Baiandy» çыrlар берген Baikөкce degen çыrcь edj. Qa-sындақы qartaң kjsjnj Авай өзj вjlmegenmen, cecesj әvden tanıды eken.

Qonaqtар мен çai sıрасыр amandasыр volqan соң, Олчан Авайға қарап çытыр:

— Al, balam, әçeң мен ekeujmjzдж қаçаі берicj edjn, әң-

1) «Çysjр-Zыliqa» — Ferdausıdyн cықарması.

2) Таqljm — ylgj.

gijne-çırdıñ dykenj, mjne, çaңa keldj. Мына kjsj Dulat degen aqyn! — dedj.

Соқсалау қана ақ сақалъ бар, kelbettj kelgen, zor dauıstь, ақ сағъ kjsj, Dulat Авайға салқаннан ınadı. Bjlgenjn jcjne bygır, тьқыльр, tyijnjр, yndemei oтыратьп өзge ylkenderdei emes.

Dulat jle söiler ketettj, çarqылдақ, асық. Oсь yide talai kynnen çатыр çyrgen, ауы адамъ siaqть.

— E, balam, «cecenjñ sudai төгijgen», «тьндаусьñ vordai egijgen» degendei, söileudj de, тьндаудь da syigen el — el daqь. Bygjn тьндаудь syisen, erten, әл ақ, söileuge de çetjlersjn. Тьндауға өзjң çальрпасаң, аитуға Baikөкce çальрпaс! — деп ças çoldasьна qarar, kyljр qoidь.

Çailauға keljр qonqalь бөгde qonaqtar kelgjc edj. Dulat Сьван¹⁾ volatьп. Çailauға qonьstarь çaqьndaqan соң, çьлдаqь macьqь воьпса ось ауьлдарға amandasa kelgen eken. Çolöbvaı Mamai²⁾ jcinen Baikөкce qosььрть. Ol — Dulattьñ aqьп çäkjrtj. Çьlda osьlaica qasьna erjр, vjрnese ailardь vjрге өtkjzucj edj.

Yi jcј tegjs qoc alqan соң, ekj aqьп da oңai cecjldj. Oсь tynde as pjskenge ceijn Dulat «Qovlandь vатыр» çьгьп çьrladь. Avaidьñ qazaq аузьнан da, kjtар jcinen de өmjгj estjр vjlmegen eң vjг sьlu, eң vjг әserlj, kycтj çьгь ось edj. Dulat çьгьп vjtjрjр, qol çuqalь qamdanqan uaqьtta Avai:

— Bьпь aitqan kjm? Oсь өleңdj cьdarqan kjm eken? — деп, vaqanadan berj өзjn syjndjrgen aqьпньñ atьп vjlmek edj.

— Әгjden kele çatqan desedj au, balam, вьпь tysjn! Bjraq, ось, дәл әlgjndei qьр aitqan Kjcj çyz Maravaı degen aqьп deuçj edj Çaneken! — dedj. Çanekesj — Çanaq edj.

Qovlandьньñ qoctasqanь, Таивуьldьñ savьсь, Qazan men Qovlandьньñ çekpe-çegj Avaidь әsjrese eltjtkendei volatьп. Çatqanda көрке deijn qьзьр ььqtai almadь.

Ertenjnde Ulçan Dulat pen Baikөкcenj çьbermedj:

— Çyrgemәnder. Asьqpai, әл vjraz kyn qonaq vor, çатыр ketjңder, — dedj. Bьl — Avaidьñ tjlegj edj. Avai вьгьп taqljm — ylgj kjtapta, vjlm, өner medjresede qana деп tysjnetjn siaqть edj. Oqan dastan severj — Nizami³⁾, Nauahi⁴⁾, Fьzulida, mьñ nәzjgj Caixь-Saqdi, Xoça-Xafizde, vатыр çьгь Ferdauside⁵⁾ qana sьqьldanucь edj.

1) Сьван — Dulattьñ гуьпньñ atь.

2) Мамай — Baikөкcenjñ гуьпньñ atь.

3) Nizami — «1141 — 1203), Fьzuli (? — 1562) — Azernalçan qalqьпньñ ьль aqьndaгь.

4) Nauahi (1440 — 1501) — Özbek qalqьпньñ ьль aqьпнь.

5) Ferdausi (934 — 1027), Caixь-Saqdi (1184 — 1291), Xoça-Xafiz (1309 — 1389) — Iran qalqьпньñ ьль aqьndaгь.

ош заманың ильди мен бегин айтқан, сылар, мјнер айтқан
сөздерј edj. Bjr терменјң ісінде Dulat:

Ақа сұлтан, қазының

El sjlkjndj іsjnen.

Ауыдың атқа мјнерј

Семтјкке қонқан кысјген... —

деp bjr кettj.

Авайқа ош «ақа сұлтан» дәл әкесј vor, el sjlkjngenj — Қо-
дardың олјmj сияқты vor sap ettj. Әкесјнјң yide қоқын еске
алыр, «kelmei aq qoia түrsa eken», «қыдыра тусse еken» deucj
edj. Сьльнда да, Dulattar kelgelj Құнанбай вил yijne кер қон-
қан емes. Оl bjr top ylkendermen el аралар, қолаусылар кеткен
edj. Улцанның Dulatty сјвермегенj de sol. Bolmasa: ican, қоқа,
moldadan басқа бөгde қандарды syimeitjn Құнанбай ауылың
mınca торыр etkјzbes te edj. Ақын мен әncj Құнанбай қоқта
bolmasa, вилның ауылына onca yijr vor, voi қазыр қата алмайтың.

Dulat «илың pen век» degende kјmdj айтady? Опысьн ас-
раидь. Bјraq, Авай оның вүндаі сьргарын ылқи өзјnce ілқадь.
Мьсалдың көвјн қақынан јздеидj. Bјraq, вил бала да сьргын, ойың
ec kјmge асраидь.

«Maiordың alsa вилгьдың,

Borvaiqa қысьр қилгьдың

El рьсьорь қортady...

Өзj eldj қорқытыр

Onan өзj қорқady...

Вил старсьн Maivasar»

деp oilaidь Авай.

«... Aldына тусјr томпаңдар

Сарылардың торпақь,

Bjr torpaqqa on volыр,

Рьсьqtardyң ортақь.

Qara сьқьн, алыть

Bai, kedeige bјrdeі vor

Саңьraqqa салықь,

El иитқысь сайқалыр,

Tөгјлјr sudai aqqanь ail»

— деп ah іргандаі vor ketkende, Авай Dulattyң қайқысьн да
таньқандаі volady.

«El иитқысь сайқалady» deidj. Вүргын Аваидың estjmegen зар-
cerj сияқты edj. Асан-қайқы, Cortanбай, мына Dulat — вөргјнјң
кер қилыр қатқан bjr сақасы бар.

Оl вүқан betj, тусј айқын болса да әр заманда, әр çerde кы-
ңјrenјr қайқы cerujn tartыр қатқан көргј сияқты көр қасақан, көр
қайқылы көрген, ylken bjr cerlj сияқты sezјldj. «Оl kјm? Dөлjn,

варън Аваі вје алмаидь. Вјрақ, сол саналь қайқылыны қатарында әсесј мен анась вар воһса да дәл өзјнјң әкесј Құнанваидьн, ақса сұлтанның анық қоқ екенјн аңқарады.

Dulat аузынан оның тийіні, оның мұрат-мақсатын таратып айтқан сөзді естімеді. Естісем деп ытырған да қоқ...

Осы қолы Аваі әркі өз асылы, әркі сесесі арқылы салмақ салып Дулат пен Байкөксені дәл бір айдан қызырмей ұстап еді. Біл уақыттарда қас бала Дулат, Байкөксемен бір қолдан дос қағып бор алды. Бертін келе, тінде Дулатың қойына кіріп те қатады. Күндіз варына кытеді. Бұның ішкіміс, зекетігіне, оисыдығына қатты риза бор, сөні сүйсінген Дулат бір оңақадан қай қана тақпақтар:

Сығарым, ер қетерсің,

Ер қетсең, сірә, нетерсің:

Аһсақ сығар кетерсің,

Сындаған сығар қетерсің!..

— деп көр, Авайдан домбыраны бере отыр:

— Міне, балам, осы менің балам болсын. Тірткі сөнімен меірімім тусыр айтқызыр отыр, — деп еді. Авай ыңқайсызданып қысылды да үндемеді. Біл — Дулаттан ертең қызыр деген тінде, ас алдында болған сөз еді.

Ертеңінде ақындағ аттарын ерттеп, қызырге тақпақанда, Авай сесесін тьсақ сағыр алып:

— Ара, екеуіне де қақсы қыр түір сөі беріп аттандыры!

— деді. Олған үндеген қоқ. Өзі де олар қойған еді.

Қонақтар қымыз ісіп воһыр, енді доқтасарға келгенде, Олған Дулатқа қарап, бір сөз айтатындай пісіні білдірді. Қонақтар іркіліп қалған еді.

— Мынау балам оқудан қайталы сөіле науқас бор, ағыла алмай қойыр еді. Сөзі келген қақсы сөздерімен ем әкелгендей болдындар. Қадаты қыты қонақ болдындар, — деді.

Авай сөнінде да дәл осы кезде өзін өзі бар сығаттан қылан таза бор ағылғандай, нық бір қайрат қыр алғандай сезініп еді. Сесесі үндемесе де, асыр айтпаса да «білігі, тапырғы, сөніс» сияқты көрінді. Ол бөгелсе де сөзін бітірген қоқ еді.

— Тақы да келе қырыңдер. Анау көркі әсесі мен бізді де көр сеілітіңдер. Қолдары болсын! Келген сарпарларына тьста бір азырақ ығым байлағым. Ала кетіңдер... Риза, қос бор аттандар! — деді.

Авай тьсақ сағыр Дулаттарды аттандырып қатыр, енді көрді. Осы үйдің екі қылысы — Беркінай мен Қарғын Дулатқа арнап бір семіз көк атты, Байкөккеге арнап бір торы қыланды поқталар ұстап түр екен.

Ekj aqьn ekeujn' çetekke aьp, taqь da «qoc, qoc» aйтp çyгp kettj.

Avai cecesjne riza volьp, quanьp ker, vьrьnqь vjг kjcken-tai kypjndegj erkелjgjne salьp, oгьн mol denesjn qarsьra qьcaq-tap, qattь qьsьp çьqа çazdap calqaitьp ker vetjnen, mьrnьnan, kəzjnen qaita-qaita syidj.

Sūrau.

1. Avai ne severtj aьrdь?
 2. Avaidь qalai emdedj? Ondai emder vьgjnе nege jstelmeidj?
 3. Ol auru Avaiqa qandai əser ettj? Avai əkesjn neljkten çek kəretjn voldь?
 4. Avai Qodardьn əljmjne qalai ara tьrqьsь keldj? Ara tьra aldь ma?
 5. Augьnan saььqа vastaqan Avaidьn tez kəterljujne, kənjldenjp ser-gujne ne sever voldь?
 6. Əçesj men cecesj Avaiqa qandai ertek-əngjmeler aitatьn edj? Ol ertek-əngjmeler Avaiqa qalai ūnadь? Ol ertek-əngjmelerden vьletjnderjn var ma?
 7. Dulat aitqan əleq, çьr, taqpaq, əngjme Avaiqa qandai əser ettj? Dulat aitqan çьrlardьn jсjnе Avaiqa, əsjrese, asa ūnaqanь qalsьsь?
 8. Əçesj men cecesjnjq ertek-əngjmelerjnеn çana Dulattьn səzderjnеn Avai əzjn aььrtqan severke qandai misaldar tapь?
-

MAKSIM GORKI.

(1868—1936).

Gorki 1868-çyly 28-martta wıgnyqy Niçni Novogorod, kəzjrgj Gorki qalasında tudy. Gorkidjny əkesj aqac zattarın jstər kəsir qylatın qol ənerc-j-aqacсы volqan, cecesj — volauslyq kəsivjn jsteitjn Kacirin degennjny qyzy volqan. 1873-çyly Gorkidjny əkesj ova auryınnan qaitıs volady. Ol nauqas əkesjne ovamen auryqan Gorkiden çıqady. Naqacсы əçesjnjn aıtıyna qaraqanda Gorkidjny əkesj aqıdy, asa çaidarы, çaqсы adam volırtı.

Gorkidjny əmjrne cecesjnjn ec qandai əserj volmaqanı. Qaita cecesj onı çek kərgen, yitkenj erjnjn əljmjne valası Gorkidj severcj voldı der vılgen. Cecesj ekjncj ret erge sıqady da valası Gorkidj vjr çola naqacсы atasınyıny qoıyna veredj.

Gorkidj çetj çasında mektepke oquqda veredj. Gorki onda ves aq aı oqıdy. Mektepte oqır çyrgende cecəkren auryır savaqtan sıqır qalady, sodan əj qaitır oqı almaıdy. Bıl kezde kenetten çnjcke nauqaspen auryır cecesj qaitıs volady, naqacсы atasınyıny saguası kyizelj, tıgımsı nacarlanady. Naqacсы atasınyıny yijnj adamdary öte kəp volady. Olar vjrjmen vjrgj ıntımaqсыz volady, ıqıyna ıgırs-təvelespen tıradı. Ondaı aranıny ııasındayı dauıldaqan tınycsıy yide Gorkige de tınycsıty volmaıdy. Kəp qaqaçı koredj, talı talıaq çeidj. Onı ıratın naqacсы atası. Ol maskynem, ospadar adam volady. Gorki, vıl yidj, mündayı əmjrdj çek koredj, onan ketkjsj keledj. Gorkidjny qatqorы çalqyz naqacсы cecesj volady. Ol yide Gorkidj çaqсы koretjn tek naqacсы əçesj qana, özgelerjnjn vəj de Gorkidj çek koredj. Naqacсы əçesj asa meıjrvan çana əçet, qaçyrlı adam volırtı. Gorki əj de naqacсы əçesjn artıqca qadjrler, asa çaqсы kəjır, əmjır volı onı esjnep sıqarmaqanı.

Segjz çasında Gorkidj aiaq kijm magazinje qol vala çır çümbsqa beredj. Onda ekj ai çümbs jstegenen keijn, ыстық соғрақа қолып кyидjрjр алыр, қaitадан пақась atasыны қолына барады. Қолы çазьлақаннан кейjn certөçникке (сызучьса) yire-nucijjk-çümbsьна beredj. Certөçниктjн қол астында вjр çыл jstep, онда çümbs ауыг, түрмьс пасар болқан соң, онап сьқыр, ke-menjн asvasьсьны қол астына yirenucijjk çümbsьна kjredj.

Оl kemenjн asvasьсь Mixail Antonoviç Smuri degen қара кycke çoidausьз мықты, оғар, пақуьс adam volady. Bjрақ, ol сондай adam vola түрса да kjtap қумар, kjtapть көр оқитып adam eken. Mүнда çümbsqa kjrgenge deijn Gorki қандаi kj-tapть volса да çek көредj eken. Әlgj asvasь adam өзjнjн қол астында çümbs jstep çyрген Gorkidj, вjр çақынан, ұгьр-соқыр, екjнçj çақынан, алдыр-сулар degendei, kjtap оқудьн paidaly ekenjне erjksjz moйндатыр, kjtap оқуға, kjtapть syiuge көндjredj.

Sodan vьlai Gorki қолына қандаi kjtap тyссе de talqamas-tan оқи bastaidь. Бара-бара kjtap оқуға әвден төселjр алыр, вjлjмнjн kjtapта ekenjн ұқылыр çана kjtapть тәртjптер оқыр, kj-tap оқудан, kjtapть қумартьр оқудан өмjр воына ес вjр суьн-бай, өле-өлгенçe kjtapть dos көрjр ketedj. Gorki он çасынан vastap кyндeljk дәптер sailар алыр, оған өзjнjн өмjрjнде kez-desken eleulj uaқиқаларьн, оқыған kjtapтарьны қандаi әсер et-kenjн çазьр çyретjн volady.

Gorkidjн vүдан арқы өмjрj тjптен әг қилы çана ұзақ çыг сықьды. Оl vасынан несе тырj uaқиқалар кечjredj. Kemedede asvasьсьны қол астында jsteitjн çümbsтан сьқыр, қaitадан cer-teçникке keljр çümbs jsteidj. Onan сьқыр, темjр çолда кызетçj vor jsteidj. Onan кейн нан satucь vor jsteidj. Әлде несе ret Reseidj çaiau аралаидь. Qancama түрмьс қыпсылықы көре çyрсе de оқуға, вjлjм алуға ытықадь. Оқуға тyсу yçjn 16 çасында Qazanға барады. Bjрақ, talавь vosqa сьқадь. Оқуға тyсе алмаидь: вjрjнçjден, вjлjмj çetpeidj, екjнçjден, оқи tyгjл кyп көруге қараçаты volмай, қaitадан қара çümbsqa kjredj. Qazanda çү-mbs jstep çyгjр, 1888-çылы studentтермен тапысьр, алқас solar-дын revolutsiacy крүçоғьна қатынасады. 1890-çылы Reseidj ça-iau араламаққа сарар cegedj. Niçni Novogorodтан Tsaritsьнқа (кәзjргj Stalingradқа) барады, Don өлкесjн, Ukrainаны аралаидь, Bessarabiaға барады, онап Qьгьмьны оңтyстjк çақасын çақалар отьгьр Qара теңjзге, Кубанға барады.

1892-çылдын октәвjрjнде Tiflis (кәзjргj Tbilisi) қаласында volady. Onda «Kavkaz» degen gazette «Makar Cudra» degen алқасқы әңгjмесj vасылады. Bүл әңгjмесj çүртқа asa ұнар, Gorkidjн çазucь атақы сьқа bastaidь. Tiflisten қaitьр Niçni

Novogorodqa varadı. Onda türer çerğiliktj gazetke üsaq ә-
gimeler çazыр түradь.

Niçni Novgorod qalasında türqanda Gorki V. G. Koro-
lenko degen çazusьmen tanьsadı. Bül kjsj Gorkidjң çazusьlar
qatarьna qosьlyьna ylken çerdemcj voladı. Gorkidjң çazusььq
çümьsьna vasçььq etedj, aqьsь voladı.

Gorkidjң çazqandarьn qalq ьqььna ünatьp oqьtn voladı,
yitkenj, ol özj vasььnan keçjrgen çoçusььq türmьsьtь, özj sьqь-
dь türmьsь müqtaçdььqьn көrgenderdj çazadı, qalqьn patçadan
kөrgen qьsьmçьsььqьn әckereleр çazadı, patca ykmetjnjң qia-
natьna taisalmai qarсь sьqьp çazadı. Lenin bastaqan volcevik
partiasьna çan-tәnjmen berjijp, onьn jsjn alqa vastьruqa var
kycjn çümsaidь. Çümьsь tavьn revolutsialьq kyreske saçьra-
dь. Çümьsь tavьnьn revolutsialьq kycjn, onьn çejp sьqatь-
nьn çьrlaidь. «Sünqar turalь çьr», «Daubraz turalь çьr», «Ana»
t. v. sьqarmalarьn çazadı. Lenin Gorkidjң sьqarmalarьn asa
qadjrleр zог vaçaladı. Lenin Gorkidjң çümьsь tavь ycjn
kөp eңbek sьnjrgenjн, jlgerjde de көp eңbek sьnjretjnjн aita-
tn edj. Gorki Leninnjң çaqьn dosь voldь. Lenin Gorkidj ar-
daqtadı, mөpeledj, oqan әr daьm aqьl aitьp, vasçььq etjр,
olьrdь. Patca ykmetj Gorkidj çek көrdj, onь ynemj qudalap
quqьn-syrğjnge üсьratumen voldь. Әlde nese ret tütqьndap,
tүrmege de çaptь. Bjraq, Gorki çümьsь tavьna, onьn көsemj
Leninge berjlgendjgjn, dostььqьn vürьnqьdan da kyceittj, patca
ykmetjnjң quqьn-syrğjnjnen qorьqpadь, revolutsianьn çejujne
berjk sendj. Revolutsia çejdj, qalq azap өmjrden qütьldь. Va-
qьttь өmjр ornadı. Gorki vürьn vaqьttь өmjrdj ornatatьn re-
volutsianь çьrlasa, endj revolutsia ornatqan vaqьttь өmjrdj çьr-
ladь. Sol ycjn qalq Gorkidj çanьndai çaqсь көredj, onьn sь-
qarmalarьn syjр oqidь. Qalqtardьn көsemj çoldas Stalin de,
Lenin sьqьldь, Gorkidj ardaqtadı, mөpeledj.

Gorki, Lenin — Stalinnjң dosь volumen qatar, varььq eңбекçj-
lerdjң balalarььn da dosь, qamqorь edj. Sovetter Sciuzьndaqь
әr qalqьn oquçьlarь, pionerlerj özderjnjң qalai oqьtnьn, mek-
tepte qandai çümьstar jsteitjnjн aitь çana aqьl sürap Gorkige
qat çazatьn. Gorki olarqa qamqorььq etjр, çaqсь oqu kerektjgjn,
tәrtjptj volu kerektjgjn aitьp, Lenin — Stalin jsj ycjn kyresu ke-
rek ekenjн aitьp ynemj qat çazьp tütatь. Gorki balalar әde-
vietjne çatatьn көp sьqarmalar çazdь. Balalarqa arnalqan çur-
naldar sьqarьp, olardь özj vasqarьp türdь.

Gorki qalq çaularьna meirjmsjз edj, ol: «Eger çau berj-
mese, onь qurtar volar» deitjn. Gorki qalq çaularьnьn aramdьq
çauьzdьq qььqtarьn әckereleр otьrdь. Qalq çaularь Gorkidj

көргүсү келмеді. Горки 1936-жылы 18-июнда қалқ қалалығының қо-
лынан қаза тапты.

ARXIP ATAI MEN LONKA.

I.

Ekeuj de parom¹⁾ kytjr, çardıñ köleñkesinde çattı; ızaq
uaqıt vjr-vjrjne tyk yndemei, aiaqtarınñ astındaq Kavan-
nıñ²⁾ ılaılanır tulap aqqan tolqınnan közderjn aıñmadı.
Lönka qalqı bastadı, al, Arxip atai kökjregj sancır aıñır,
ıñıqtai almadı. Alıstan qaraqanda olardıñ qalçyraqan, jlmigen
rjçjnderjn çerdjn tysjnen aıñır volmaıdı, vjrj ylkenjrek, vjrj
kjcjrek ekj kesek tərjzdj; nalyqan, kyngе kyigen, sañ vasqan
vet-äpetterj de çalva-çılva kijmderjnñ qoñır tysjnen aıñ-
maıdı.

Sidiqan ızyñ voılı Arxip atai, çar men özennjñ aralyqında
çiektegj qıñtaq çerdjn vjr vaurayında serejir çattı; qalıqıqan
Lönka, atasınñ qasırda vyk tysjr çattı. Lönka äj ças, vıñ-
ır qatraqan edj; ol çalva-çılva kyjinde atasınan aıñmaıdı:
atası — qıñtaq özennjñ tolqın әker tastaqan eskj qu aqac
tərjzdj volsa, özj sol qu aqactan sındırır alyqan vıñtaq tər-
rjzdj edj.

Arxip atai cынтақына syienjr vасын көтерdj de kynnjñ cua-
qı tysjr tırqan arqı çiekke qaradı; çiektegj әçerge cыqqan
uaq taldardıñ arasynda paromnıñ qaraiqan vortı³⁾ көrjne vas-
tadı. Ol çaqta qaraiqan tyk nәрse çoq, көñlsjz edj. Özennjñ
çaqасынан cыqатын ylken qara çol tura tartadı, ol oqtai tyzu,
qalıqımsız, çandı tyñdjretjndeı ıñ-қығр çoq çol edj.

Caldıñ äj ketjr çasauraqan, qызар, jsjngen көzderj qaita-
çaita çырыqtai verdj, асым vасыр calbarlanqan vetjne zarı
tys enjr, sırlanır kettj. Vjr çaqınan çotel qыср, — nemeresjne
sezdjmeu ycjn аузын қолымен çava verdj. Kөк çotel caldı
vıñдыр, çerden vасын көтерjr, көzderjnen moncaq-moncaq
ças aqызды.

Caldıñ çotelj men tolqınnıñ çarqа soqqan saldıрынan vas-
qa, dalada tyk dıvıs çoq edj... Özennjñ ekj çaqı da ıñ-қығр-
сыз, vıғы tartqan, kyngе çaqыbsqan асық dala; tek sonau, cal-
dıñ көzjne zordan көrjnetjn көк çiekte qana altındai qılır-
qan vidailar çaiqalır, асық aspandaq kып nıғын өзjne tartır

¹⁾ P a r o m — özennjñ vjr çaqınan-vjr çaqına kjsj, mal, çyk tasıtın
sal (qalıq).

²⁾ K u a n — Soltystjk Kavkazdaq өзен.

³⁾ V o r t — vort әrtırlj maqnada aıtıladı; vıl çerde paromnıñ qarасын
degen maqnada.

türdъ. Kөk çiekteгj әsem үc terek, алыстан көз тартыр, вjr ese kјcјreјjr, вjr ese ylkeigendei boldъ, al, aspan men bidailar вjr ese çoqarъ көterјjr, вjr ese төmen tysјr qozqalqan tәrјzden-dj. Вjr kezde solardың wәrј de kymјsteј çaltыrap qulыrыqan sa-qymqa welenјr, çoq boldъ da kettј.

Bül mөldјregen, nүrlъ, aldamçъ saqым keide алыстан әzen-nјң naq çaqasыna taianыр kelјr qalatың; ondaida onың өзj de taza, вjr qalptъ kyijnde aspannan kenet qūылыр ketken әzen tәrјzдж volatың.

Ondaida Arxip atai, tawiqattың mündai qūwылысьmen tanыs wolmaqandыqtan, көzjn uqalap, јcјnen: «bül cјlde men dala aiaq-tarымның kycјn ketјrgenj siaqtъ, көzјmnјң de nүгын alady» qoi dep oilaitың.

Soqды uaqyttardaqыdan көrј, bygjn Arxip ataidың халъ өte nasar. Ol çaqыnda өletјjn sezucј edј; ras, ol өljmdј mјndettј nәse siaqtъ көrјr, oына almai, oqan qalai wolsa solai qaraitың, degenmen, bül çerde emes, алысqa, tuqan çerјne wарыр өlgendј çaqсы көretјn. Onың ystјne nemeresјn oilap, oi tywjne çete al-mady... Lönka qaida warmaq?..

Ol bül sүrau çөnjnde kynјne әlde nese oilanatың çana on-daida ыqı çyregј qысылыр, јcј-waуыгъ mүzdai wолыр ketettјn, көң-lј wүзылыр, dereu elјne — Reseige qaitыр ketkјsj keletјn...

Bјraq, Reseige çetu ycјn көр çol çyru kerek. Wәrј вjr çete almaisың, çolçыbai вjr çerde өljr qalасың. Al, bül çerde, Kuban woıbnda qайыг-sadaqаны көр weredј, qalqtың wәrј auqattъ, вjrаq, maңqazdanudy, kelekeleudј çaqсы көredј. Qайыгсылardъ çaqтыг-maidъ, yitkenј өzderј bai...

Atai көzјne ças алыр, nemeresјne вјraz qarap türdъ da çai qana kystј qоlymen nemeresјnjң wasың sipady.

Nemeresј qozqala tysјr, көzjn tјgјr qarady; onың wadyraı-qan, çyırjk көk көzderј eresek kјsjlerdjң көzјnce oıqa comды çana cecек daqыnan qoçыrlanqan acaң wetterјne, kezergen erјn-derјne, soraq mürnына qaraqanda — wүгынqыdan da ylkeigen siaqtъ көrјndј.

— Kele çatqan çoq pa? — dep sүradъ da Lönka wetјne qо-лың kölegeiler, kyn көzјne çarqыrap çatqan өzenge qarady.

Arxip nemeresјnjң wasың sipai tysјr, waiau dauыспен:

— Çoq әlj, keletјn emes, ornыnan qozqalqan çoq. Mүnda nesјne kelsјn? Ec kјm saqырмаqan soң, melciјr tär... Sen кө-zјndј јljndјrјr aldың wa? — dedј.

Lönka wasың caiqady da qūmqa qūlai kettј. Ekeuj de вјraz uaqыtqa deјjn yn qatpady.

Lönka көzjn audarmai өzenge qarap türdъ da:

— Çyze wјsem, suqа tyser edјm. Özenј qūrқыrdың aqысы

тым қатты! Бјзде мұндай өзeндeр қоқ. Ne қуағына ұсырадъ екен? Бјр нәрседен кeсјгјр қалам деп қорққандай алып-ұсып қарасъ... — dedj.

Syittj de әлде неге көнлј қалқандай, аргасын өзeнге берјп қатты. Атаі вјраз оіланьр түрдъ да:

— Әлдә, сeсјнеіјк, сонсын белвeујмјздј вјр-вјрјне қалқар, мен сенјң алағына валайын, сен суға тьсјр сомььр ал... — dedj.

— Туу!.. Қай-қайдағы ойыңа кeледј екен қой! Судьң ағысь сенј алып кетпеідј деп оілаісын ва? Онда екеујмјз de су тьвјне кетемјз.

— Оның гас, судьң ағысь алып кетедј. Үјрујн қарасъ... Көктем болқансын, қалаі тасідъ!.. Бұл арада савьндьқ та сүмдьқ екен! Тјртј ұсы-қығы қоқ!

Лөнка сөз қатқьсь келмедј; ол атасының сөзјн қауарсьз қалдығыр, оіқа сомқан тьспен вјр кeсектј қолына алды да угјр тоpraққа айналдырды.

Атасъ немeресјне қарады да, көзјн сықрайтыр, әлде қайдағы вјр оіқа тьстј.

Лөнка қолына сұрқан тоpraқты сыртјр қатыр, валау унмен:

— Мјне... Сег деген осы... Мен оны қолыма алып, угјтјр edjm, тоpraқ вольды... Үр-уақ, көзге әрен јлнедј...

— Оның несі ваг? — деп сұрадъ да Агхір көзјне қас алып, немeресјнјң сазарғыр қарақан мөлдјр, вадьрақ көзјнен көзјн айрмаі, қатты сөтелдј. Сөтелјр болқан соң, сөзјн алақтар:

— Сен мұлы не уејн аитасын? — dedj.

— Әнсеіјн, — деп васын сайқадъ да Лөнка өзeннјң ағағы қағып көрсетјр:

— Сег дегенјң осы қой! Оның устјнде не нәрсе қоқ... Вјз екеујмјз вармақан қала ваг ма? Адам айтқьсьз көр! Ал, адам дегенјң қансама!

Лөнка өзјнјң ойындағысьн дәлдеп айта алмай, тағы да ун қатпастап оіқа сомьр, қап-қағына қарады.

Атаі да вјраз уақыт үндемеі түрды; сонсын, немeресјне қақындай тьсјр, сьль сүзвен сөз қатты:

— Ақылдысын сен менјң! Сен дүгьсь аитасын: вәгј de тоpraқ... Қалалар да, адамдар да тоpraқ, сен екујмјз de құр тоpraқрьз... Әі Лөнка, қайтејн сенј! Лөнка қарақым! Сауатты вольсаң... Үлкејр кетер ең ау! Ал, вұл кыде сенјң халјң не вольмақ?!..

Атаі немeресјнјң васын вачьгына қьсьр, сыјр алды.

Лөнка сұмсақ састы васын, атасының қалтырақан довал қолынан восатыр, вјр сырьга көндeнген тьспен даустар:

— Тұра түрсь... Ne деісјн? Тоpraқ деісјн ве? Қала да... вәгј de ме? — dedj.

— Bərj de — çer, al, çerdjñ özj — topraq. Çer ystjndegjñjñ vərj de öledj... Mjne, solai! Mjne sonďqñtan adam veinət cegjñ, vərjne kəñjñ əmjñ syredj. Мына мен де çaqñnda ölemjñ... Son-da sen mensjz qaida varğr kyn kərmeksjñ? — dedj atai ornñnan ùcğr tğğr.

Ləñka vül sūraudə atasñnan talai esjtken, əljñ turalə oilau-dan əvden çalyqqan; sonďqñtan, ol tyk yndemei sərt vərjñ, vjñ gyl yzjñ aldə da, auzəna salə, çaymen cainai vastadə.

Al, vül məsele ataidə vjñ qıñn məselesj edj.

Atai nemeresjñne taiəññqğğr, taqđ da çətele tysjñ:

— Sen nege yndemeisjñ? Mensjz qalai kyn kəresjñ dei-mjñ? — dedj.

— Aittəm qoi, — dei saldə Ləñka atasəna kəzjñjñ astəmen qarar.

Oqan mündai səzderdjñ ùnamaqan taqđ vjñ sevevj: kəvjñe-se, əñgjməñjñ əiaqđ ùğsqa ainalatəñ. Atai əzjñjñ çaqñnda öle-tjñj turalə ùzaq səz qylatəñ. Ləñka əuelgj kezde atasəññđ sə-zjñ zer salə tñđaitəñ, kelecəkte qandai kyige tysetjññ oilar, qorqanəñnan çəlar çvəretjñ, vjraq, keijñ mündai əñgjməge vjñ-te-vjñte etj yireñj, çalyqatəñ völdə; jcjñen tereq oiqa tysjñ, atasəññđ səzjñe tjñtj qūlaq salmaitəñ völdə. Al, ondaida atai Ləñkaqa: menj çek kəresjñ, menjñ qamqorlyqəmdə vaqalai vjñ-meisjñ, — dər aculanə, sadətm etetjñ; aqğr soqñnda: menjñ qartaıə, tezzrek əlgenjme tjlektessjñ, — dər Ləñkanə çazqğratəñ.

— Ne deisjñ? Aittəm qoi deisjñ və? Sen əlj aqəmaqsəñ, əz əmjñjñe əzjñ tysjñe almaısəñ. Nəcə çasta ekenjñdj vjñmeisjñ. On vjñ çasqa çaqə qana cəqñđ. Onəđ yəťjñe sen nacarsəñ, çū-təmsqa çaramaisəñ. Sen qaida varğr kyn kərmeksjñ? Qaiəğmdə adamdar çərdəmdesər dər oilaiməmsəñ? Qaita, olar əzjññjñ aq-cañ volsa, sonə qana qūrtə vəruge çəremdesədj, — vül əuelden solai. Al, qaiə-sadaqa sūrau — sen tygjl, men siaqđ calqa da çaqş emes. Kjm kəjñgenge vas jjñ, kjm kəjñgennen sūranə çyğenjñ. Çūrt adamqa esəpteidj dər oilaiməmsəñ? Ec kjm de adamqa esəptəmeidj! On çyl voıə dynie çyzjñ kezjñ çyğmñ, — onəđ vərjñ de vjlem. Vjñ tyjñ pandə mñđ somqa valaidə. Olar vostañ-vosqa vərədj dər oilaiməmsəñ? Əzjñjñ çanəñ ərza qylu ycjñ vərədj. Mjne, cəğaqətm, sol ycjñ vərədj, — əiaqandəqñtan vərmeidj. Sen qlyqlydar qoımaqasəñ, vjñ tyjñ panmen qūtlə, tamaqəñ qəsilmai erkjñ jckjsj keledj. Toq adam — əivan. Ol ec ıaqətta ec adamə əiamaidə. Toq adam men ac adam vjñ-vjñjñe dūcran; olar əmjñ voıə vjñjñ-vjñjñ kəzge vjtken syieldei kərədj. Sonďqñtan, olardəđ vjñjñ-vjñjñ əiaub, ùqub mymkjñ emes.

Atai qaməqğr, ərza kernegəndjkten əzjñen-əzjñ qūcərləndə. Onəđ erndərj çəvəğlar, çanarsəz kəzderj çəryəqtaı vərđj; qava-

qъ tujljp, vetjndej aсъmdaгъ vûrnpqьdan da koveigen tærjz-dendj.

Lønka atasъnъ mûndai tysjn çaratraitъn; sondьqтан, әlde neden qorqqandai voldь.

— Syitken dypiede sen qaitjp kyn' kormeksjn? — deimjn. Sen әj nasar, ças valasъn, al, dypie degen aivan. Senj ol çütъr qoiadь. Men senj çütqьzqьm kelmeidj... Çanьmdai çaqьs korem qoi, valaqaiьm, senj! Sen menjъ çalqьzьmsъn, men de senjъ çalqьzьmъn... Solai volqasъn, men qalai өlmekrjn? Men әljр, sen qalsaң... Kjmнjъ qoьna qalmaqsъn!.. Ömjр syrerljk xaljm соq, өljр qaluьma taqь volmaidь, yitkenj, valaqaiьm, senj qorqauьm kerek. Çetj çьl voib... Cal kyijmmen... Alaqanьma ßistar çyгjр... Tәрbieledjm...

Atai vasъn tjeszjne qoiьp oьra qaldь da çьlar çjberdj.

Özen suь ßьzьna voib zьrqьp aqьp çattь, toьqьndar çiektj sa-balar, caldьң eңregen dausъn esittjrgjsj kelmegendei voldь. Bültsьz aсьq aspan kyljmsjrep, çer çyzjne qьzuьn casьp, vül-qьpqaп toьqьnnъң saгьldaqaп dausъn tьңdap tьrқandai voldь.

Lønka ьzqarь ymmen:

— Çeter, çьlama, ata çan, — dedj de әlde qaida qaradь; son-сьn vetjn atasъna vûrп, sözjn aiaqtap:

— Bærjn de aittьң qoi. Ölmespjn. Bjr çerge varьp traktirge¹⁾ ornalasarьmъn!.. — dedj.

— Ögьp өltjredj qoi... — der ьñqьldap, atai көzjne ças aldь.

— Mymkjn, ұrmas. Ora almas! Ursa, kjm көrjngenge көn-vespъn!.. — dedj çjgerlenjр Lønka...

Sol ekj ortada olardьң төbesjnen arvanьң döңgelegj ciql-dap, әlde kjmнjъ aiqaiь estjldj..

— Poro-o-o om!.. Ei, parom-o-o-om! — degen vjreudjъ qattь dausь dalanь çaңqьrьqьtdь.

Atai men Lønka ßьp ura keljр, dorvalarь men taiaqtarьn ьñqailaj vastadь.

Dөңgelekterj ciqldap kele çatqaп arva qumqa keljр toqta-dь. Arva ystjnde señseң vөрkjп qisaitьp kigen vjр kazak tьrdь; ol auzьn aсьp, jcjne demjn çьp aiqailauqa daibьndaldь; oсьdan onьң kere qarьs keudesj vûrnpqьdan көrj көrjngendei voldь. Onьң көzj qьzarьp, tьsterj vet-auzьn qartaqaп saqal-mürtьnъң arasъnan appaq volьp çaltьrap tьrdь. Ыqьna jle salqaп çapanь men көilegjнjң omraub aсььp, çyn vasqaп, kunge kyigen кө-kjregj көrjnjр tьrdь. Onьң zor, verk pьcпjnjen, semjz cъvar attьң orasъn jrj denesjnen, arvanьң çuan temjrmen qorcalqaп

1) Traktir — çolaucьlar tysetjn pәter yj maqnasьnda.

ylken tegercikterjnen vjr tyrlj toqtaq, kyc-quat sezljr türdb.

— Ell.. Ell..

Atas men nemeresj vas kijmderjn alyp, enkeijp tačjm ettj.

— Amansызdar ma? — dedj kesjr alqandai qyr çolaucь; sonsьn arqь çlektegj maida aqactardьn arasьnan çaiьmen cьqьp kele çatqan evedeisjz qara paromqa vjr qarap qoidь da qaiьrcьlarqa qadaьp, ystj-vasьna közjn çygjrte vastadь:

— Reseiden keldjnder me?

— Ia, Reseiden keljп ek, mьrza! — dep Arxip vas ijp çauar verdj.

— Ol çaqta actьq var ma, ə? — dedj de çolaucь arvasьnan tysjr, arvasьpьn vjr çerjn tartьp vailar çattь.

— Eп ar çaqь taraqan da actьqtan qьgььp çatьp.

— O — ho! Taraqan da qьgььp çatьp ma? Ec narselerjn qalmaqan, vьrjn jcjr-çep qoiqasьndar qoi? Çei vjledj ekensjnder. Al, çumьsqa kelgende moindarьn çar vermeitjn volar... Çumьstь çaqьs jstesen actьq volmaidь.

— Mьrza, mьrьn vьrj çerge vailanьstь. Çerden tyk ənvedj. Qancama tьrvanqanmen, çerden ecteпe cьqara almadьq.

— Çerge vailanьstь deisjn ve? — dedj kazak vasьn çaiqar, çerden əp qacan da ənuge tijs, ol sonьn ycjn adamqa berjilgen. Onan da: çerge emes, qolqa vailanьstь deseicj. Qol vatьl emes. Qol vatьl volsa, tastan da ənedj.

Sol ekj ortada parom keljп qaldь.

Betterj ciqandai, denelj ekj kazak tovan aiaqtarьn taqtaiqa tjrep, paromdь çiekke soqtьrqanda, əzderj de selk ete qaldь; sonsьn qoldarьndaqь arqandь tastadь da vjrjne-vjrj qarasьp, demderjn aldь.

Çolaucь atьn paromqa cьqarьp çatьp, qolьn seпseп vьrkjne çeter-çetpes көterjп zəlemdesjп:

— Ыstьq pa? — dedj.

— Əlemet! — dep çauar qaiьrdь paromcьlardьn vjrj qoldarьn calvarьpьn qaltasьna çalyр; sonsьn arvanьn çanьna keljп, ne var, ne çoqьn tjmьskjler qaradь da var demjn jcjne alyp, mьrьn tartьtь. Paromcьlardьn ekjncjsj taqtaqa otyra qalyр, zorlanьp etjgjn cece vastadь.

Atai men Lonka paromqa mjndj de kazaktarqa qarai-qarai, vortqa¹⁾ syienjп türdb.

— Kəne, çyrejk tel — dedj arva iesj..

Paromcь kazak qolьna tykjrjп-tykjrjп alyр, arqannan tarta vastadь. Çolaucь kazak ta çərdemdese vastadь.

Etjgьmen əurelenjп çatqan paromcь Arxipqa qarap:

1) Bort — vül çerde: paromnьn çiegj degen maqnada.

— Atai, sen nege çerdemespei tırсын? — dedj.

— Men qaidan çerdemesejjn, vaurым! — dedj atai vасын саіqар аіапысть даспен.

— Olarqa çerdemesudjn keregj de çoq. Olardың өзderj aq vjrdеne qыладь! — dedj paromсы. Sonsың өзjnjң сың айтqарып sezdjrmek volыp, salmaqpen çyresjnen отырды да paromның taqтайына qisaia kettj.

Оның çoldасы наз qыр воqtады, syittj de çauар ala almaqan соң аіаqын taqтайqa tjrep qattы tepsjndj.

Parom erneujn savalaqan tolqыnqa qағысыp, çаймен теңse-лjр, çыңи verdj.

Sudың аqысына qarai-qarai Lоnkaның vасы аinalды; tolqыnan көzj talыp, qalqı vastады. Ataidың kuvjrlеgen sözderj, aqannың сығылаqan dausy, tolqының сыу Lоnkaны әldilegendei volды; ol qalqыdan воы paromның taqтайына отырайып деп çатыр edj, ke-netten vjrdеne itejp çjbergendei volды da çalyр etjр qıлар qal-ды. Ol көzjn çjberjр, çаn-çаqына qarады. Paromды çiekke toq-tатыр çatqan kazaktar оны mazaq qылыр kyldj.

Nemene, uıyqtар qaldың va vaiqıs? Nacарсын qoi, arvaqa отыр; stanitsaqa¹⁾ çetkjzjр tastайып. Atai, sen de отыр.

Atai çorta mјngjrlер әlde nenj söiler, arvaqa kazактың sy-iemeldeujmen әreң mјndj. Lоnka da arvaqa ыqдыр mјnjр aldы; sonsың yсеuj саңды бүrqратыp çyre verdj; саң çütqan саып atai ystj-ystjne çeteldj.

Kazak әп сыqai vastады. Ol өleңdj kjsj таң qalarық qасар даусpen айтты, әnnjң rotасын ortасында vıзыр, аіаqын ысығыqqa аinalдырды. Ol, çjр tartqan siaqты, саппан дьвыс айғыр, tyjпн kezdeskende çjptj yzjр çjbergendei volды.

Arvanың tegercjgj өljmsjregen dauspen cıqылдады, саң бүrqрай verdj, atai vасын sjlkjр, toqtausыз çetele verdj, al, Lоnka өзjnen-өzj oıqa tıнды: «Kөzjр vjrazdan соң stanitsaqa çete-mjz... Stanitsadaqы balalar taqы çılmalaidы, qатындar Resei tu-galy көp-çerdj sürap mazаны alады. Ondai uaqıtta ataidың vetj-ne qarau qıyn; ol бүrgындan da çjrek çeteledj, еңsesjn төмен салыp vukjreie qalады vıl оның өзjne de vatады, сосын kjsj аіаr-ық дауыспен çыламыгар, qai-qaidaqыны oıdan сыqарып, ес çerde, ес uaqıtta volmaqan nәrsenj әngjme qылады... Reseide qalq көcede qығылыр çатыр, өljktj çınар, көmetjп de ес kјm çoq yitkenj, çürttyң vәgj de астыqтан qalçыраqan... Сынында, atai ekeujmјz ес nәrse көрген çоqрыз. Mұның vәgj çürt qайы-sa-daqаны көр versjn ycjп qana kerek. Vjraq, sol qайы-sadaqаны көveitjр ne qылмаqсын. Y.de volsаң, рұтың qығық тыннан, keide

1) Stanitsa — kazak.отыстардың selозы.

vjr çarým somnan satuqa volar edj, al, vül çerde onь eckjm almaidь. Sondьqtan, dorvadaqь tär-tättj nandardь dalaqa tastauqa tura keledj» dep oiladь Lönka.

— Qaıyr-sadaqa çinauqa varasьndar ma? — dedj kazak artьndaqь çydeu kjsjge.

— Әrine, qaıyr-sadaqa çinauqa varamьz, qürmettjm! — dedj Arxip uhler.

— Tyregel, atai, men qaida tıratьnymdь көrseteijn, vjzdkj-ne de qonuqa kelersjnder.

Atai tyregeleijn dep ımtьldь da arvanьň taqtaıyna soqtьda qılar vaıau dauspen ыqьldadь.

— E, sorь әvden qartaiqansьn qoi! — dep kazak çanь asьqandai völdь da, — çara-dь, telmjzjр qaramai aq qoi: kecke tyneuge çer jzdesen, Corni qaida, Andrei Cornidjň yij qaisь dep sūra; Corni degen men volam. Al, көzjр tys. Qoc volьндar! — dedj.

II.

Arxip ren Lönkanьň tysken çerj terektjň jcj edj. Çan-çaqtaqь aspanmen tjldesken terekterdjň ara-arasьnan yilerdjň төvesj, qoralar көrjnjр түрдь Terekterdjň çasь çarьbaqtarьn саң vasьр qavьqtagь ьstьqtan çarььр ketken.

Qaıyrсьларdьň tura aldьnda ekj çaqь сағваqь tar көсе var edj; olar çaiau көр çyrgen kjsjnjň çyrsjне salьньр, aiaqtarьn kjvjrtjktep vasьр, sol көсеge qarai vet aldь.

— Lönka çan, qalai, vjрге çyremjz ve, әlde çeке-чеке çyremjz ve? — dep sұradь da atai çauar kypei aq, sөzjn aiaqtar, — vjрге çyrgen çaqсь volar edj au, vjraq, saqan qaıyr-sadaqanь tym az veredj. Sen sұrai vjлmeisjn... — dedj.

— Көр qaıyr-sadaqanьň ne keregj var? Bөrj vjr, oqan at alьр çatqan çoqsьn qoi... — dedj Lönka müqaiqan tyspen çan-çaqьna qarar.

— Ne keregj varь nesj? Esalañ neme? Mymkjn, oilamaqan çerden müqtaç kjsj kezdesjр, satьр alar... Mjne, sol ycjn keregj var!.. Alqan kjsj aqса veredj. Al, aqса degen — öte qadjrlj nөrse; men өsem, aqсаñ volsa, ec uaqıtta qor volmaisьn.

Osьнь aittь da atai çьь сьraimen kyljmsjrep, nemeresjnjň vasьр sipadь.

— Sen çolсьvai qanса aqса çinaqanьmdь vjlesjn ve, ә?

— Ia, qanса çinadьñ? — dedj, Lönka selqos tyrmen.

— On vjr çarым som!.. Kөrdjñ ve?!

Vjraq, vül soma da, ataidьñ cattanqan pjсjnj de Lönkaqa әser etpedj.

- E, valaqaıym, әлж valasın qoi! — dedj atai kyrsınjr.
- Sonımen çeке-чеке сүремjз ве, qaitemjз?
- Чеке-чеке.
- Çaraidь endj... Сjrкеudjн çанына келersjn.
- Çaraidь.

Atai көсенjн sol çaqьна vьgьldь da Lönka tura kettj. Onь adam çerге varmai aq, ol atasьnyн: «өркенjн өssjn, qaıьg-sadaqaн qавь volьsьn!» degen воi сьmьrлатqan dausьn esjttj. Bül daus domьvьraпьн çegjn aлqьmьnan saqasьna seijn dьr-r-etkьzgen sıaqtь voldь. Lönkanyн tьla voıь сьmьr ete qaldь; sonьsьn qattьraq vasьr çyге verdj. Әr qacan atasьnyн qaıьg sьra-qan dausьn esjtkende, Lönka çaqtьrmai, jcjnep qamьqatьn, al, atasьna ec kjm ec nәse vermegende, ol tjptj qorqьp, atamь eңrep çьlap çjvermese igj edj, dep oilaitьn.

Aıaidьн mauçьraqaн cjldedegj auanь çarьp, stanitsanь vasьna көtergen dausь Lönkaqa aьstan emjs-emjs estjldj. Tyngj üiqьqa ketkendei çan-çaqtьн vәrj tьm-tьrьs edj. Lönka çarvaqtьн tyvьne keldj de çarvaqtan көcege qarai төngen cie aqa-sьnyн көleңkesjne otьrdь. Әlde qaida aranьн ьzьldaqaн dausь estjldj.

Lönka ьqьnan dorvasьn aьp, vasьna çastadь da төbesjndegj çarьraqtardьн arasьnan aspaңqa qarap çatьp, qattь üiqtar kettj. Qaıьн çөртjн arasьnda, çarvaqtьн kerege көz көleңkesjnde çatqan Lönkaqa çyrgjncjlerdjн көzj tyspedj.

III.

Ol keckj salqьn auanь çaqьqьrьqtьrqaн accь dausь estjр oıanьp kettj. Lönkanyн tap maңaıьnda vьreи vaqьrьp çьlap kefe çattь. Toqtamai өksujne qaraqanda — vala tәrjzдж. Eңregen daus vьr ese vaıaular, vьr ese өrcelenjр, çaqьндаı verdj. Lönka vasьn көterjр, çol çaqqa qaradь.

Çol ystjnde çetj çasar camasь, taza kijngen, vetj qьzarqaн, çьlai-çьlai jsken көzjn көilegjnн etegjmen anda-sanda vьr syrtjр qoiьp, vьr qьz vala kefe çattь. Qьz çalaң aıaqьmen caңdь vьrqratьp, kjvьrtjktep vasьp keledj; camasь, qaida vararьn, ne ycjn vararьn vjlmeytjn kьsj tәrjzдж. Badanadaı mödjr qara көzderg tьnьp, qaiqь vasьp, çasaurap tьr; vьrqrar vet-auzьna, ьqьna tysken qoңr cactarьnyн arasьnan kjckene, çьqa, qьzarqaн qılaqtarь көrjnjr tьrdь.

Lönkaqa qьz, көzjne ças aлqanmen, tьrqaн çerj kylkj, oıьnpaz kьsj sıaqtanьp көrjndj... Tentek te voluqa tıjs!

Qьz tьsьna kelgende, Lönka ornьnan tьrьp:

— Nege çьlaisьn? — dedj.

Qыз selk etjр çalt qaradъ da toqtai qaldъ: çылауып да қоыр estjlor-estjimes dauspen anda-sanda vjр kyrsjndj. Sonъn, Lønkaqa vjrnece sekund qarар түрдъ da ernderj djrjlder, vetj vüzььp, çyregj aьp ысp, taqъ eңrep qoia verdj; syittj de çonjne çyгjр kettj.

Lønkaпъң әлde nege tula voь cъmьr etkendei voldъ; vjrazdan soң, qызdъң ketken çaqьna qarai kenet ol da çyrdj. Artьnan kele çatьp, anadaï çerden:

— Çылама. Үр-ylken volьp ūiat emes pe? — dep tjl qattъ da quьp çetkesjп, vetjne vjр qarар:

— Арьмаи, nesjne vaqьra veresjп? — dedj.

Qыз dausьп sozьp:

— Pjctul.. Өзjң volsaң qaiter eң... — dedj de vetjn qoьmen vasьp, çoldьң ystjндеgj çaңqa oтьra qalьp, taqъ eңredj.

— Tyu!.. Bava¹⁾ siaqтs! Bava dese vava. Senj kjsj dep tьr-тьп aul — dedj Lønka qoьп sermer.

Vjraq, vül sözden qызqa da, Lønkaqa da çerdem volmadъ. Qызdъң çjпjcke sausaqtarьпъң salasьnan көzjпjң çasъ mөldjrep aqqanьп көrgende, Lønkaпъң өzj de qamьqьp, çылаqьsъ keldj. Lønka qызqa eңkeijp, qoьmen çasьп volar-volmas sipadъ da vüqan qalai vatьь varqanьna taңdanьp, dereu qoьп tartьp aldъ. Al, qыз, tyk yndemei, qür çыlai verdj.

Lønka, vjraz yndemei түрдъ da çerdemdesudjң qaçettjgjn sezjр:

— Тьңdaisьп va!? Nege çыlaisьп? Әлde үрдъ ma? Ol ecteңe qьlmaidъ! Әлde vasqa vjrdeңe voldъ ma? Aitsaicъ! Eï, qыз, ne voldьp!

Qыз vetjnen qoьп almaï, qaiqььь tyspen vasьп caiqadъ; әlden uaqьtta vjр qьgьп oтьгьp, çылаmsьrap:

— Bas oramalьmdъ... çoqaltьm! Әkem vazardan әkeljр edj... Kөk oramal, ainalasьnda gylj var edj, men vasьma oradьm da, çoqaltьp aldьm, — dedj. Syittj de vүrgьnqьdan qattъ dauspen taqъ çылар, әksjр-әksjр: u — u — u! — dedj.

Lønka qызqa ec çerdem vere almaitьrьп vaiqар, әлde neden qorьqqandai keijп сегjндj de tereң oïqa ketjр, qamьqqan tyspen tynergen aspaңqa qaradъ. Qызqa çaпъ acьp, öte aiар kettj.

— Çылама!... тавьлар... — dedj ol kyvjрler, syittj de qanca çuvatqanmen qызdъң esjtkjsj kelmeitjпjп vaiqар, taqъ vjр tavan сегjндj, oramalдъ çoqaltqanь ycjп әkesjnen taiaq çeidj qoi degen oïqa qaldъ. Onьң көz aldьna: qызdъң әkesj ylken qara kazak үrқanda, qыз көzjnen ças төgjр, qorьqqannan djr-djr etjр, aiaq astьnda çatqan tәrjzdj көrjндj...

1) Bava — әielderj kemsjтjр, mьqatьp sөileudjң oтьsca saltъ.

Lönka ornynan tügür, öz çönjne ketpekçj volür, ves-altı qadam çurdj de taqı artına vürıldı, qızdıñ naq qarıs aldına kelip, carbaqqa syienip türdı, qızdı çıvatarlıq vır çılı sız tavuqa oilandı...

— Çol ystjne otırmasaıç! Çылауыңды qoi endj! Yijne var da vərjn ait. Çoqaltır aldım de.. Qorqatın nesj var?..

Ol vül sözderdj çaiymen çanı aсьqan dauspen aıttı; qızdıñ ornynan türa vastaqanyn көrgende, tjptj quanır kettj. Son-sın ol көңildengen tyspen, kyljmsjrep:

— Mjne, çaqa dürıs völdı!.. Münda kel. Əlde əzjnmen vırge varır, vərjn bastan-aiaq aıtır bergenjmdj təujr көresjn ve? Saqan volısa alam, qorqpa, — dedj.

Syıttj de Lönka mañqazdanır vürılır, çan-çaqına qaradı.

— Keregj çoq... — dedj qız estjler-estjimes dauspen көle-gjnjñ çanı qaqır çatır, anda-sanda vır əksjр qoıır.

— Əitpese, varalıñ?! — dedj Lönka qattı dauspen varuqa daıındıqın vjldjrp; syıttj de kartuzın vır cekesjne qodıraita kidj.

Lönka endj qız aldında çanıır tür; onıñ ystjndegj çalva-çul-va kijmderj de vatırlıq көrsetkendei çalıvır tyksie qaldı. Ol taiaqymen çerdj de qattı tyrtjр qalıp, qızqa tesjle qaradı, onıñ vadanadaı tügür көzderj çaudıvır, ııttılıq, vatılıq sezjm verdj.

Qız vetjne tamqan çasın syrtjр çatır, көzjnñ astımen qara-ды da taqı kursjnп:

— Keregj çoq, varma... Əçem qalıvırlardı çaqıрмаıdı! — dedj.

Syıttj de öz çönjne çujrp ketjр vara çatır artıна ekj-yc qa-gadı.

Lönkanıñ көñlj vürılır, çavırqandadı völdı. Ol əzjnñ pı-cjnñ vırte-vırte əzgertjр, taqı da vürınqıvındadı vukjrejrp, vı-sara vola qaldı; qarına jlgen dogvasın ıqına salır çatır, qız көsenjñ vır vürısına vürıla vergende, artınan aıqailar:

— Qoc vol! — dedj.

Qız çujrp vara çatır artıна vır qalıvılır qaradı da çoq volır kettj.

IV.

Kec te volır qaldı; aua qoiulanır, qattı çanıvır çauatılnın sezdjrp türdı. Kyn eñkejrp, batuqa tısau volı çana qaldı; kyn-ñ səulesjnen terekterdjñ vası da qızqıl tarttı. Keckj qonır көlenkede zəuljm, meñreu terekter vürınqıdan da qalıvdar, vjktegendeı völdı. Aspan da tynerjр, төmender çerge төnger-deı völdı. Alıstan vjreulerdjñ sozır ən сьrqaqan estjldj. Vül vaıau dьvıstardan da əlde kjmderdjñ tьnıv tarılır, yñ əsjр vara çatqan tərjzjd көrjndj.

Lønka vügnqırsınan da kəj çavıqar, tırtı əldə neden qorq-qandai voldı. Ol atasına varqıssı kelıp, çan-çaqına qaradı da kəcemen tez çurıp kettı. Ol qarıb sınaqıssı kelmedı. Öz vətımen çure verdı: çuregı tular, alyp-ısqandai; çuruge de, oilauqa da əldə nege çalyqqandai voldı... Vıraç, qız esjnen ketpedı: «Ol kəzır ne kyıde eken? Baidıq qız volda, əkesı ıradı qoi; vaı ataıınyı vəj saraç, dıneqor; al, kedeıdın qız volda əkesı, mımkın ırmas... Kedeılerdın yılerı balalardı kəvjrek çaqıssı koredı, yıtkenı balalardan çımıssı kytedı», der oiladı Lønka. Ol vır oıdan soç vır oıda somır, vasy ənkı-tənkı voldı çana oila-qanda öte qamıqır, mınut saın alyp qadıqda vata verdı.

Kes volır, qara kəleñke qartı vada. Lønkaqa kezdesken erkek-əiel kazaktar Reseıden aqılyp çatqan actarqa voı yıren-gendıkten, oçan nazaryn salmaı, çanınan ötıp ketıp çatı. Ol da kazaktardı toç, ırı pıçınderyne nem qıraıdı tyrmen vır-vır colır ötıp sırkeuge qaralı çıdam çure verdı, onıç aldında aqac-tardı ar çaqınan sırkeudın kresterı çaltırap tırdı.

Lønkanıç qarsı aldında öjsten qarıp kele çatqan vır qora maldı çı estıdı. Ol ekı ortada Lønka sırkeuge çaqındar kelıp te qaldı; vıl sırkeu — alasa qana, vıraç, yıken; kəkçıl voı aumen voıalqan, ves mınarası var, çan-çaqınyı vəjne terek egılgen; sırkeudın kresterı zəulım terektermen talasır, qızagır vatır vıra çatqan kynnın nıgına saqılyssır, altında çar-çar tırdı.

Ataı da alyp dorvasın kətəre almaı vıksənder, mañdaın qolımen kəleñkeler, çan-çaqına qaralı-qaralı, kəvjrtıkter sırkeudın aldına kele çatı. Ataıdın soçında çarkesın mañdaına tysırıp kigen, qolında taıaq var vır stanıcnık¹⁾ mañ-mañ vasyr keledı.

Ataı sırkeu mañında kytıp tırqan nemeresıne çaqı kelıp:
— Nemene, dorvaç vos pa? Men, mıjne, öte kəp çınadı! — dedı.

Sıyttı de mıçsındar, tıñıqan kəper dorvasın ıçınan ty-sırıp çerge qoidı:

— Tyu!.. Sadaqan vıl çerde adam aıtıssız çaqıssı varedı eken! Al sen nege mıñalıp tırsın?

— Vasyt alyradı.. — dedı çayımen Lønka atasınyı qasına otıgır çatı.

— Vasyç alyqan nesı?.. Çarçaqansın qoi... Əvden əlıç qıgır qalçıraqansın qoi!.. Kəzır qonuqa varamız. Əlgı kazak-tıç atı kım edı, ə?

— Andreı Corrı.

— Çaradı, Gornı Andreı degen qaida tıradı? — der sınar-

1) Stanıcnık — stanıtsanıç tırqın adamı.

түз. Мына вјг казак та вјзге қараі кеіе қатыр екен... Іа... Қалқ қақыс, тоқ! Вәгј де вјдаі папып қейдј екен. — Аманыз ва, қақыс қјгјт?

Казак вүілардың қасына қақындар келдј де атаидың сәлемјне:

— Өздерјң де аманындар ма? — деп қауар бердј.

Sonsын, талтайыр түгър, ес сезјм бермейтјн көздерјн қаыгсыларға тјгјр, тук ындемеі васын қасыды.

Ләнка вјг нәрсенј вјлмексј болқандаі, казакка қадальр қарады; атай «не деісјн?» дегендеі нүрсыз көздерјн сұрылығтата бердј; ал, казак тук ындемеі, мөлсір түға бердј, вјғаз уақыт өткесјн, тјлјн сығарғър, тјлјңдј усјмен мүртын қалаі вастады. Вүі қүмьсты вјг тьндыгър тастар, мүртын аузына салыр, вјғаз сапар түрда да қайтадан тјлјмен сыртқа сығарды; әлден уақытта қалқаланған туспен сөілеі вастады:

— Әідә, зворниқа сүгјңдер! — дедј.

— Неге? — дедј атай ыреіленјр.

Ләнканың јсј су ете қалқандаі вольды.

— Керексјңдер... Вүігьқ солаі. Әідә!

Казак сырт айналыр вара қатты да артына вјг қарар, аналардың оғьндарынан қозқалмақанын көргесјн қекјгјр, тақы да:

— Сүг дегенсјн, тақы не керек?! — дедј.

Ләнка мен атай аиақтарын қылдам васыр, казактың соқынан сүге бердј.

Ләнка атасына қадальр қарады қана атасының егьндерј кувглер, васы қалтаңдақанынан, қап-қақына ыреілене қарар, қалмақан ысқылықына қолын сала вастақанынан, Тамандақы сияқты тақы да вјг нәрсенј қыстыгър қақыр кеткенјн сезе қойды. Таманда вольқан уақыда есјне тускенде, Ләнка қорыққандаі вольды. Онда атасы далада түрған кјрдј үрлар, қүрт екеујн ұстар алқан.

Қүрт вүіларды мазартар, валақаттар үрған, тјртј ақыр соқында, тун јсјнде станитсадан қыр сыққан. Вүілар атасымен екеуј пролівтјң қақысындақы қүмқа вагыр тунеген, теңз тунјмен јсјн тартыр сыққан... Толқын соққанда, қүм суыдақан.. Ал, атасы тунј воы ыңқылар сыққан, өзјңдј үрлық қылақанына кесјгјм сүгар қүдайға қалварыңқан.

— Ләнка...

Вүігјрнен түртјр қалқанда, Ләнка селк ете тусјр, атасына қарады. Ал, атасының вет-аузы қусыр, тусј қасыр сүрланыр кеттј.

Казак оларға қарамай, темекјсјн тартыр, қолсывай талақымен тјкөндердјң васын қақыр тусјгјр, вез-алты қадам алда кеіе қатты.

— Мә, ал!.. Сөртјң арасына тастай сал... Қайда тастақаныңды ұмьтыр қалма! Кеің аламь... — дедј сьбырлар естјлер-естјлмес дауспен, сүттј де сүгјр кеіе қатыр немегесјне қанаса вегјр, омың қолына тудектелген вјг сүверектј везе салды.

Lønka yreilenj, tūla voib mūzdai volьp, çalt vūgьdь da çan-çaqьna qalьn çөр өskен qorapьn qasьna çetjр vardь.

Ol ertjр альp vara çatqan kazakьn çelkesjnen көzjn айрмай, qūlacьn керjр түрдь da kazakqа таqь vjр qarар qoibь, cyberektj çөртjн arasьna laqьгьp. çjverdj.

Cyberек çerge tysjр vara çatьp, çaibьp kettj, — gylj var көk oramal Lønkanьn көzjne ottai vasьdь; ol oramaldь көrgende, çьlap түrqan kjckenе qьz көzjne eļstedj. Qьzdьn pьcjn jtrj adamdai kazakь da, ataidь da, ainaladaqь vasqа nәrselerdj de көlegeiler, Lønkanьn көz aldьnan ketpedj... Qьzdьn zar еңregen dausь, Lønkanьn qūlaqьna таqь estjldj; Lønkaqа qьzdьn mөldjregen көz çasь çerge tamьp vara çatqan tәrjzдж көrjndj...

Oсьндай tereң oйqа comqan voib Lønka atasьna егjр svor-niqа keldj, onda çүrt kyngjрler çattь, vjraq vül kyngjрге ol tysjn-bedj de, tysjngjsj de kelmedj; tūman vasqandai көzj vūldьrap, çүrtьn atasьnьn dorvasьndaqь nandь ylken ysteldjн ystjne laqьгьp çatqanьn көrdj; tyjр nandardьn ystelge tars-tүrs tijр çatqanь estjldj... Sonsьn tyjр nandardьn maңьna toьp çatqan vijk çarkelj adamdar yimelep, төndj; olarьn qavaqtarь qatu көrjndj; tūmandaqьdai vūldьrap, oйqа qattь qorqьnьc tysjrgendei völdь... Sonsьn, qapeljмde zor denelj ekj çjgjt ataidь vaqьrtьp, çūlqь-lai vastadь...

— Beker tjntesjnder, qazretter!.. Kjnаm çоq, qūdai vjle-dj! — dedj.

Lønka çьlap çjverdj de edenge oтьra qaldь.

Sonsьn çaңaqьlar Lønkanьn çapьna keljр, onь көterjр альp, lavkaqа oтьrьzdь da valqьn denesjн çauьp түrqan çalva-çūlva kijmderjн çūlmalар tjnte vastadь.

— Ötjrk аitadь итjн valasь! — dedj vjreu аiqailар, vül aculь daus Lønkanьn qūlaqьna çapalaqpen salьp çjbergendei qattь tidj.

— Mymkjn, olar vjр çerge çasьrқan cьqар? — dedj ekjncj vjreu.

Lønkaqа vül sözderdjн vәj vasqа savalar çatqandai volьp sezjldj; ol qorqqanьnan yrej jьcьp esjnen tandь, tьpәjz qara yңgjрге tysjр vara çatqandai völdь.

V.

Ol esjн çinaqan kezde, vasь ataidьn tjzesjnн ystjnde eđj; onьn vetjne ataidьn vūgьnqьdan da көrj qatparlanqan аianьcьtь vetj tidj; ataidьn çaltaqtaqan көzderjnen Lønkanьn maңdaibьna vūrcaq-vūrcaq ças tamьp, vetjne, moibьna sorqalar, qьtьqьn keltjrdj.

— Esjndj çinadyň wa, wauygym?!.. Bül çerden keteijk. Çyr-
Qarqas atqandar äreň çjberdj qoi!

Lönka tyregeldj, wjraq, wasь ainalьp, zjldenjp, çerge tysjp
ketetjndei körjndj... Ol çaiьmen ыңqyldap qoььmen wasьп üstady
da olai-wülai qozqady.

— Wasьп ауьга ма? Вауьгым менjн!.. Olar ekeujmjzdz äv-
den çävjrlledj qoi... Aiuandar! Qançar çoqalqan wa, wjг qыздыň
was oramalь çoqalqan wa, sonьп wëjn wjzden көredj!..

Ataidьň zar ilegen dausь Lönkanьň wetjn тынаqandai woldь;
оньп jçj-wauгь өrtenjр сьdamady, ataidan aulaq отьqasь kele
berdj. Ol äjrek çысьды da çan-çaqьна qarady...

Olar stanitsaпьň сьqа werjsjnde terektn көlenkesjnde отьг
edj. Тун воьп, ai tuqan kez; kymjs aidьň syttei çarьqь çazьq
dalаны caidal асьр, wjг çaqьnan онь kundjzgjden de көгj tarь-
тьр, quьstandьгьр qaiqьqа tysjrgendei woldь. Alьsta, aspan-
men üctasqan daladan wülttar көterjлjр, çaiьmen qalqьр çyзdj,
aidь wьrker аьр, çerge көlenkesjн çaiа vastady. Wülttar çer
wauьglар, qalyň oiqa tyskendei aqьгьп çысьр, kenet çerdjн te-
sjjne kjrgendei çoq woьп kettj. Stanitsaqа daustar estjлjр çat-
ть, äг çerden wjг ottar çытьrap, çüldьzdai сььмьň qaqьр ьmdastь

— Çyreijk, qaraqьm! Ketu kerek, — dedj atai.

— Älde de отьга түрайq!.. — dedj Lönka waiаu dauspen.

Oi dalаны ünatатын, Kyndjz dalada çyrjр kele çatьр, alqа ьп-
тьqатын; sonau aspan men çerdj qosьр түrqaн көк çiekke qarai-
тьп... «Onda ylken keremet qalalar waг, wüгьп мен көrmegen
qaiьгьmdь adamdar түradь, olardan nan süramasa da woладь —
sürausьz өzderj aq weredj» dep oilaitьп... Ai endj, sol dalаны
wjг соьп өtkende, wüгьпqь көрген çerlerjnen yilerj de, adam-
darь da aиньmaidь, çaңa qama өzj woлqan stanitsasь aldьnan
сьqьр kelgende, ol aldanqanьна пальр, rençidj.

Oi endj oiqa comьр, wülttar çaiьmen көterjлjр çatqan çaqqa
qarady. Oqan wülttar өzjnьň көrige ьнтьq woлqan qalasьndaqь
мьндаqan мүгçalardan сьqьр çatqan tytn тәрjzdz көрjndj...

Оньп ойп ataidьň çetelj wөлjр çjberdj.

Lönka entjge-entjge dem alqan ataidьň çasqа çуьlqan we-
tjne qadalьр qarady.

Ataidьň wetj aidьň çarьqьnan çana çalwa-çülwa çарkesjнь,
qasь men saqalyпьň көlenkesjnen ala-qüla көрjndj; ауьз кем-
seңder, көzj üsasьnan сьqьр, eçrejjр, aianьсть тырге тystj.
Münь көргенде Lönka zәresj üсьр, wüгьп көrmegen әlde neler
ойьна tysjp, ataidan äjrek çысьр отьгьдь...

— Çaraidь, отьrsaқ отьга түрайq!.. — dep kyvjrlledj de atai
өzjnen-өzj kылjmsjrep, ьсqьгьqьпьň astьnan wjрdeңe jzdei was-
tady.

Lönka terjs ainaldъ da, taqъ da sonau aлыs çaqqa qadalъp qaradъ.

Kenet atai quanqannan eңger çылар çыberjр:

— Lönka! Bermen qarasy! — dedj de solqыldap ystj-ystjne çetele tysjр, nemeresjne çaltыraqan, üзын vjrdеñeñj üsındъ, — Kumjs çalatqan! Kumjs qoil.. Çyz elu som tıradъ!

Әrj dnyieqorılyqtan, әrj aғудың saldarынан ataidың qoлы dјrjldep, eñnj qыбырлар, vet-aузы qaltыrap kettj.

Lönka selk ete tysjр, ataidың qoлы qaqыр çyberdj. Ol dereu çan-çaqына qarap, çalyпысты dauыспен aqығын qana:

— Tez çasyр!.. Oıvai, атаçан, çasyр! — dedj.

— Nemene, sen, aqыmaq, qorqасын va?.. Men terezeden qarap edjm, jlulj tır eken... Çылыр aldым da etegjmnjñ astына тыqa qoidым... Sonsын qalyң çөrtjñ arасына çasyрдым. Stanitsadan сыqыр kele çatqanda çarkemdj tysjрjр alqan voldым da eñkiр, qoлыма aldым... Olar aqыmaq! oramaldъ da aldым, mjnekeil — dedj atai.

Syittj de ol dјrjldegen qoлымен çalva-çыlva kijmderjñj jcjnen oramaldъ сыqарыр, Lönkаның көz aldына sjlkjр-sjlkjр qoidъ.

Lönkаның көzjne tıman асылыр, мыnadai suret elestedj: ol ataimen ekeuj stanitsаның көcesjnde kezdesken kjsjlerdjñ vetjne qaramai, qorqa-qorqa varыса tez çyрjр keledj; Lönkaqa kjm көrjngen vıl ekeujñ tjlese üruqa, vetterjne tykjruge, søguge pravoлы tәrjzdj көrjndj... Çan-çaqtaqъ qoralар da, yiler de, aqactar da vıldыrap çel soqqandai qımyldaidъ... Әlde kjmnjñ aculy, qatañ dausъ estjledj.. Çol typsjz üзақ, selkjldegen qalyñ yilerdjñ arасын vıзыр, stanitsadan сыqыр ketuge çol çoq, al, vıl yiler keide çаныстаqысы kelgendei çaqындаi tysedj, keide aлыstai tysjр, yңgjr terezelerjñ көrsetjр, vıl ekeujññ betterjne qarap kyledj... Kenet terezelerdjñ vјreujnen: «Uғылар! Uғылар! Uғырсы vala!» degen daus qылаqты çaqығыртырды... Lönka çırtqa vjldjrmei көzjññ qығымен vјr çaqына qarasa, terezeden mana qana өзj çылар tırqанын көrgen, qorqamaqсы volqan qызды көredj... Qыз көzj tysjр ketjр, Lönkaqa tjljñ сыqарadъ, оның көk көzderj eçreijр, Lönkaqa inemen tyiregendei qadala qaraidъ.

Vıl suret Lönkаның көz aldында tјrj adamdai elestedj de dereu çoq volыр kettj; tek оның vetjnde kjçjñjр kyljmsjregen belgj qaldырды; Lönka sol kjçjngen tyspen ataiqa tese qaradъ.

Atai ystj-ystjne çetele tysjр, vјrdemelerdj aitыр çattъ; vasъ qalt-qılt etjр, qoldarын sermedj, anda-sanda vetjndegj moncaqtар aqqan terjñ syrtjр qoidъ.

Tynergen qoiu qara vılt aidың vetjñ çauыр, qarañqы qыldъ, — ataidың vet-aузы Lönkaqa көrjner-kөrjñves volыр tırdъ... Lönka aldында elestep, çылар tırqan qыз ven ataidъ qatar qoıыр,

öimen salmaqta¹ kördj. Quatsız, mırqılda², jçj tar, çalva-çul-
va kijnen atai men onan çəvjç körgen, dop-domalaq, uızdal
sılı qızdı salıstırqanda, atai tıptj köreksjz, ertegjdegj Kaccel¹)
siaqtı suıq çuzdj, körijm vjreu volıp körijndj. «Bül qalai? Ol
qızda ne usjn çəvjç körsettj? Ol onıñ tuısqanı volmaqandıq-
tan qoi...» dep oiladı Lönka.

'Al, atai mırqıldar:

— Çuz som çinasam eken!.. Sonda öz çaiıma tıps öle ve-
ger em, — dedj.

Lönka jçjndegj çalındı sıraqqandai kenet:

— Çeter!.. Ynjndj öcjr! Öletjn volsaq ösenı edj... Ölmei it-
çiler çyrsjn... Uııq qılasın!.. — dedj; sonsın kenet ücır tıra
keljr, tıla volı djrjlder: — Alçırqan, ırısın!.. Ə, senj? — dep
kjckene çıdıgıqın tuıjr, qapeljmde ynjn öcjr qoiqan ataidıñ
mırnına taiar türdı da kjçjngen volı sıq etjr otıra kettj. —
Balanıñ nırsesjn ırılısın. Tım çaqıs jstegen ekensjn!.. Bül
ıjsjñe saqan o dıniende kəcjrjm volmaidı!..

Kenet vıkjıl dala çaiqarqandai völd; çer çuzj çar-çarq vol-
ıp, vırnıqısınan keñeigen tırjzıdendj... Dınienj qarraqan qa-
raqqısq vjr sekeundai çoq volıp dalanı kınrentjr, çer dınie-
nj tıjtrettj; sol kezde aspandaq aıd vırker alqan qalıñ vılı
vjrnj-vjrnj qualar köcjr vara çattı.

Qaitadan qarraq tıstj. Sonau alısta naızaqai ot çar-
qıldar çattı; vjr sekund öpei aq, kın taq da kyrgjredj... Son-
sın çım-çırt vola qaldı; endj un çıraqıtındai körijndj.

Lönka çalvarınpır soqındı. Atai syienjr otırqan aqasına
çavısr qatır qalqandai ornınan qozqalmai, tyk yndemei otıra
verdj.

Lönka taq da naızaqai cartıldai ma dep zıresj ücır,
aqırın qana:

— Ata çanı!.. Stanitsaqa varayıq! — dedj.

'Asran taq kyrgjrer, çalıp çasır, naızaqai ot çarqıldar,
çerdj kınrentjr çıverdj. Mır san temjrler vjrnjne-vjrnj soqtıq-
sır, çerge saudırar tyse qalqandai völd.

— Ata çanı!.. dedj aıqailar Lönka.

Onıñ aıqailaqan dausın kınjnı kyrgjregenj çejjr, sınpır
qalqan kjckene qoıgırdıñ daus sıaqtı emjs-emjs estıldj.

— Nemene özjñ... Qorqamısın!.. — dedj atai mıngjrler, or-
nıñ qozqalmai.

Çarıpır tamısır çaua vastadı; onıñ sjrkjregen daus qaçar
unıñnıñ əlde nenj qavarlandıqandai völd... Alısta çarıpırđıñ
ıstj-ıstjne savalar, sardıldağan daus qırqaq çerdj zor cötk-

1) Kaccel — ölmeitjn çınsıvjl qart maqnasında,

men soqqandai vol'p estijp türd. Al, atai men Lönkanıñ qasın-
da çañbır tamcılar aqır, çerге тез sıñır çattı.

Aspan ystj-ystjne çarqıdar, naizaqaidıñ dausı çaqındai berdj.
Atai entijp:

— Stanitsaqa varmıym! Men ittj, kərj kucjktj, ırıñb...
Osı arada çañbır sıleitsjn... Çai tysj ɵltjrsjn!.. Varmıymı.
Çalqız ɵzjn var... Əne, stanitsa... Bar! Senjn vıl arada ɵtrqan-
nıñ közjn kɵrmesjn... Ket endj! Ket, ket! — dedj.

Ol osıñ aittı da qarlıqan dauspen eñkjıder çılai vastadı.
Lönka oqan çaqındai tysj, çalıñp:

— Ata çan!.. Kəcjr! — dedj.

— Varmıym... Kəcjrmeimjn... Çetj çı volı senj tɵpele-
djml.. Bərjn sen usjn jstedjn... Sen usjn ɵmjır syrdjn. Maqan
es nərsejn keregj var ma?.. ɵlem qoi endj... ɵlem... Al, sen:
ırı deisjn. Ne usjn ırı völdm? Sen usjn... osıñ bərj sen
usjn... Mə, al... al.. Senjn ɵmjırjn usjn... Bykj ɵmjırjn usjn...
Çınadı, ırı ta jstedjn...

Ataidıñ zarlaqan dausınan Lönka qorqır, zəresj ırı.

Kyn vırıñdan da qattı əlsjn-əlsjn kyrkjreç, aspan, çerdj
tjtjrettj; çerге qaçettj, kerektj vjr nərsejn sıvırlaıqandai vol'p
toqtamai, ystj-ystjne kyrkjrei tystj. Naizaqai satırlaıqan saın
aspan qaltırar, dalanı vjr ese kɵk səule tysj caidai actı,
vjr ese tıpsız qarañdılyq vasyr, qusır əkettj. Keide naizaqai
cartıldaıanda sonau als çerler de çar-çarlı vol'p, kynjn
kyrkjregen dausınan taisalıp, ərman ırıñlar vara çatqan tərjzj
völd... Çañbır saııdar qııa berdj; naizaqai çarqıldaıanda çañ-
vırıñ tamcısı volattai çaltırar, stanitsadaqı çıtyldaıan ɵ-
tardı kɵrsetpeı türd.

Lönka qorqanynan zəresj ırı, qalçırar toñp, ataidıñ
ɵkjregen dausınan ɵzjn kınəsjn sezgendei əlde nege qarala-
nır melcır qatır qaldı. Ol vadırlıqan kɵzderjn tıge qarar,
qarsı aldnan aırtadı; vasyr sorqalar aqan çañvırıñ
tamcısı közjne tamqanda da kjrjgjn qaquqa qorqır, kynren-
gen sıgarı dıvıstardan emjs-emjs estjletjn ataidıñ dausına
qılaqın salır, tınır ɵtrdı.

Lönka atasıñ qozqala almaı ɵtrqanyn sezdj, degenmen,
ol ataidı sol arada çalqız qaldırır, ɵzj qarlıq vjr çaqqa ketu-
ge tıstj sıaqtı kördj. Ol ɵzj de vaıqamai, ataiqa taman çıçı-
tystj de ataiqa cıntaqı tıj ketkende, əlde nendeı qorqıncıtar
oına tysj, selk ete qaldı...

Aspandı çañvır, naizaqai çarq etkende ekeujne de sı-
lesjn tysjrdj; ekeuj kjr-kjckentai vol'p, vucıj, aqastıñ vı-
taqtan sorqalar qıır tırqan çañvırda maınır, qatar ɵtr
edj...

ның қапына қойды. Торғақ уйып, төвесіктің үстіне ер-ерсі қыр-
тастан крес қалады.

Сұрау.

1. Ләнка атасымен не үсін іргіст?
2. Оғамалдың қоғалы Ләнкаға неліктен ауыр әсер етті?
3. Салдың іргіс қылына не себер болды? Іргісқалың себері салдың қандай сөздерінен білінді?
4. Архип атай байлар мен кедерлер туралы не айтты? Архип атайдың өз сөзімен айтқандар. Бұл сөзінде Ләнка не деді? Ләнка қас басынан бай, кедері қайып қалайса айтыр біле бастады?
5. Ләнка кісікенті қыздың ренжіне қалай қарады? Оны қалай уатыр-қуатырға болды, қандай қарғам көрсетпек болды?
6. Кісікенті қыз Ләнканың қарғамымен неге бас тартты? Оның Ләнкаға қалай көрінді?
7. Ләнка қарғамымен қандай қарғам-қара, азар көрді?

Қаттықу.

1. Әңгіменің әр бөліміне тілсіз ат қойыңдар.
2. Қасалқан план бойынша әңгімені аңызға айтыңдар.

ӨЛІМДІ ҚЕҢЕТІН АНА.

Мағтасақ әйелді мағтайық та, құрметтеіік те әйелді! Әйел — ана — бағық қындықты қеңетіп, сарқылмайтын күй, көзді бүлдір-
мес пе!..

Азияның ақсақ бағысы Темір қер бетіп қанға воіар, оиды қыға теңер, қоннан қол салып, қер сағы асықтай уйргісі келген адам. Бұл — саныз елді өзіне бақындығыр, сексіз қерді қанға суарған, айатынан ай қасығынған Темір.

Ой елу қыл қалқанды қалпақтынан басыр, өзіннен өзге де күй бағып сезген де адам емес. Темірдің темір өкесі талай қаланы малаға, талай елді ісіз далаға айнады. Талай мемлекетті балқытай қаныс, қалқытай қасыр қыберді. Рйдің сойып таваны құмғырғаның ілеуіп қалай тартаса, бұл одан да асыды. Оның қығыр өткен қерінен төрт қарғына тығел аққан қан өзендері сай-саланы топандай басты. Қеңілген елдің сыегінен бікі мұнаралы минарет, сараллар салды.

Темір ақал мен күй теңестіргіп, өмірді талқанды. Өзінің қалқып ұлы Қығырді ақал алқанын кектер, ақалға талай қерде қаныс соқыр, қарғысын қайтды. Ой ақалдың күйбе-күй алыр тұратын құмарлығын тартыр алқысы келді. Содан кейін қайқыға бұлқыр, ағыр-талыр, «ақалдың өз де ақтан өлсіні!» деді.

Қалқып баласы Қығыр өлгенде, Самарқан қалқы от тығыр, қан қарқыған ағыстаның қаралы қосаметпен қарсы алқан қой. Өлім егір, өлімтік ордан, айналасына бұл қасық ақсақ ағыстан

qara men көkten qana kijnjr, wasьп саң мен kylge көmjр сық-
қан edj.

«Отъrarda»¹⁾ өljmmen' ұсырасьр, ұлып берген сақаттан vastap, отьз қы воиь Темjr вjr ezu tartқан emes-tj... Sol ұсырасқанда өljm онь çeңjr, «өzjm өlsem, dyniege üu cacатын, вөлтjггjm» voladь degen ұлып tartьp алқан-дь. Sodan berj қавақына қығу, мүртына мүз қатқан acулы Темjr еrnderjn таs қьсьр альp, ec kjmге wasьп jimesten kele çatқан. Sodan berj отьз қы воиь Темjrdjң cырегj adamь valasьп аiau degenge, adam valasьп syiu degenge mylde қавьльp қалқан. Ol adam valasьп өljm оғақымен orudan wasқань js деп те tanудь qoiқан.

Dyniede әieldj құrmetter, әieldj нүгқа вөлейк tel! Әiel — ana — dyniedegj қалқыз кyc qoi: оньң алдында Azianьң айварь айуь Темjr de, Темjrdj çeңgen өljm de wasьп jiedj!

Baqdat²⁾ пен Camдь³⁾ talқандap, емcektes Шьr мен Amudariadan Ertjske төngen, Azianьң etegjn альp çatқан Qьtaiqa cavuь қасақан Cьңқыстап кейjn Azianьң қуьсақына siқызам degen, қандь көzjnen ot cacқан Темjr, it yrujn, vala қылауьп toqtatқан Темjr, ось Aqsaq edj. Әngjme ось Aqsaq варьс қайында.

Темjr «Qanқұл» degen әdemj алақына сайғандауқа сықты. Yitkenj, ol dalaqa сықса, қай қаққа өljm сеvu керектjгjn көzjmen көргендеi volьp қaitатын edj. Ainalaqa көz қьberjр, çerdjң etegjne deijn көргjsj keldj. Темjrdjң көzj çeretjн çerdegj adam вөrj de тьсқанқа ұсар jnderjne кjrjр ketjр edj, сондықтан, Samarqanньң көк mojn мүнараларьнан wasqa ec нәрсе көrjнvedj. Алқасқы екpjнмен «өрте Samarqандь!» degen әmjр бергjsj keljр түрдь да:

— Қоқ, Samarqandaқы көк moindardь adam syiegjnen салдырдым! Өртемеimjn! — dedj.

Алаққа тjгjлген ves тың ақ cатыр — вөrj de дөp-дөңgelek, ақ қьзқалдақ, ақ гyl секjldj. Вөrjnjң төvesjнде de вjr-вjr қалау Темjrge тавьльp, wasьп jjр түr. Вөrjnjң ortasьнда Aqsaq Темjrdjң ala cатыр — альp ordasь түr. Bül — төрт вүгьць, ainalasь cыз qadam, yc paiza воиь вjktjгj ala кymbez. Ortasьнда он ekj алтьп вақан. Төvesjнде көкpeңбек мүнара. Сарь, qara, көк қь-вектен қиуластырьp қасалқан ар-ала cатыр. Kjm вjlsjn, қанса әiel қанса uақытта тоқыр сығарқаны!? Cатырдь ves cыз қьзыл қьбек vaumen çerге тапыр tastарть. Әitpese, çer төnjrjsj Темjrdjң ала cатырьп қел ұсырь әketu de mymkjn емес pe?..

¹⁾ O t ь r a r — eskj qala, вүгjнде қоқ. Oтырар қаласының отьп Арьс өze-
нiнjң Сырдарияға қуиар түсьнда volқан.

²⁾ B a q d a t — Mesopotamiadaқы qala.

³⁾ C a m — Çerorta төnjzjnjң куньсықысь қақасында Siriadaқы Demaskj
қаласы.

Сатырдың төрт бүгсында төрт кумйс бүркйт, ортасында көк кумбездің дәл астында биік тақта, ес кимге сөңгізбен де деген бесінсі ақ іық — Ақсақ Темір көрегеннің өзін отыр.

Темір аспан тусты көк сөбектен кінген. Үст-васы от сасыр, қалың қалар тұрған іңіу тасы. Бұл тастар оның үстінде бес ақ мұндай екен. Қарағынан қар төккен арпақ басында ақ бөрік. Бөрікнің сосақ төбесінде сұдырғатай қыр-қызы іақұт. Темірдің қыр-қызы көзі дүниені қалмар, қалт-құлт етеді. Қанды көзі қан сасыр төңкеріліп қойады.

Ақсақтың сүзі қан қатқан, тот басқан, қалпақ алмас рьсақ секілді. Ол мұң рет қанға ватыр сықты қой. Сондықтан, қаннан қалқан тоттың ізі ар-айқын. Қысық көздері дүниенің асты-үстін тығел көріп тұрғандай қалт еткенде, бриллиант қалт етті ме деп қаласын! Құлақанда Сеілонның¹⁾ ал Қызы іақұттың қасалқан қос сырға, сұлу қыздың ерніндеі қызарып, Темірдің қатпар бетін сүйіп тұрғандай.

Осы күні дүниеде қоқ кілемдердің үстінде арақ құйған үс сүз алтын вақал. Әмірдің тақандар, өлімі себуге құмартқан Темір, вай, сардарбектерімен бірге сайранда отыр.

Темірдің арт қағында әңсі, күйсілер, қатарында ес кім қоқ. Алақанда ең қағын ақсуіек тұқандары, сұлтандар, вай-ватцалар; әскер бастықтары отыр. Бәрінен де патсаға қағынырақ мас ағын Кермене отыр.

Кермене дүниені тақандаған қауыз Темірдің:

— Уа, Кермене! Егер мені сата қалса, сен қанса беріп алар едің? — деген сұғауына беті бүлк етпестен:

— Сіртма бес әскер берер едім, — деген қой.

— Е, сіртма бес әскер менің мына белбеуімнің қана құны емес пе?! — деп таңданған Темір ақырғанда:

— Сіртма бес әскерді сол белбеуің үсің қана берем! Белбеуге қана... Әйтпесе, сенің өзін қара күрке керегін қоқ адам емесің пе?! — деп тақы бір васыр қалқан қой сұнды сүйетін ағын Кермене.

Міне, ағын Кермене патцалардың патцасы саналған, сөгер сүзіне өлім сеуіп, өлімтік орқан, қаур-қатердің тьпсіз вұлақы, Темірден тасалмақаны қой сіркіннің! Мақтауық та, құрметтеіік те осындай сұндықтың досы болған ағынды! Бұлар қасан да Әмір Темірден ана құрғым қоғары!

Құрметтеіік, көтереіік әдемілер көркем тырде сұндықты айтқан ағындарды! Оларда сұндықты айтудан васыр вақыпатын құдай, тавыпатын тәңір болмасын!

Соньмен, оін қызыр, саттық вилеген вай-патцалар маиданда ақ-

¹⁾ Seilon — Үнді океанындағы арал.

қан қан өздерінің тереңдігін өлсезр отырысты. Музика ығда-
лаңдар, патса сатығының алдында қалқ ойып басталды. Бұғысыдан
қалың елдің қайығын таванда тарар, аздап тоқтың саттығына айна-
лды. Өлсімнің оғдасы — Темірдің қанды қауағын асамыз деп
кылдіргістер лақтай секірді. Батыр, валуандар қер солқылатыр кырес
салды. Өмір іесі адам баласын қалай өлтірудің әдісін көрсетір әс-
кер де ойнады.

Ақсақ вағыстың адамдары қорқаннан қуанып, ағақ пен қы-
мызға вағық қымысты түпсіздігіне тұрған заманда, Темірдің
құлағына бір асырған даус келді. Оу-су айқайды, күйсілдердің
күйін, әңгілдердің әнін қақ қағып, Темірдің құлағына ілкіен
даус — әйел даусы еді. Ойа васар бүркіттің төкөввар даусы Те-
мірге айқын естілді. Темір өлсіммен алысқанда, өлсім оның бетіне
дақ, қырегіне дық салған қой, сондықтан, мына даус оған табыс
көрсінді.

Даусында өлсім көлеңкесі елестеген некен адам? Сағынды-
ғарсы! — деді Темір мұнына қан ісі келгендей қан-қағына
алақтар.

— Қайдан екені белгісіз, бір әйел пайда болды. Үс ағысты
өйлер тұрған ағыстан, сізді көрем деп воі бермеі тұр! — десті
қасындағылары.

— Арапа сөйледі. Үсті-васы кжр, қаң. Өзі есалаң болса
керек... десті бірлеулері.

— Әкеліңдер! — деді Темір өз сезімне қана вағып.

Сонымен, Темірдің алдына қалаң айақ, үстіндегі вағық ырасы
далба-дұлба әйелді алып келді. Қара састары тарқатылып, қалаңас
көкжрегіні қауаға кеудесіне тасып, беті сойындай қар-қара.
Бірақ, қасаураған көз от сасып, әмір етіп тұрғандай. Қар-қара
қолдарын Темірге созғанда, бір қалтырмады!

— Вәіззіт сұлтанды¹⁾ қенген сен не? — деп сұғарды әйел са-
қан қерден.

— Іа, мен. Мен талайды қендім. Қенгенімнің ісінде о да
вар. Қенуден әл қарсақаным да қоқ!.. Сен, әйел, келген құмы-
сың не еді, сонь сөйле?! — деді Әмір Темір сазарып.

— Тұңда! — деді әйел:

— Сен не істесең де адам қанасын. Ал енді, мен—ана! Сен
өлімге қызмет етесің, мен өмірге қызмет етем. Сен өлсім
сасып, мен өмір сасам. Дүниеге адам әкелем, білдің бе?
Сондықтан мен сені адамға санамаймын да.

— Мен ес кімнің қалай санауымен есептесіп көрген де еме-
рің, есептесе алмаймын да! Құмысыңды айт, әйел! — деді төкөввар
Темір.

¹⁾ Вәіззіт сұлтан — Кіжі Азиядағы түріктерді билеген сұлтан (патша),

— Тьнда, өлжмнн өгјнсјсј Темјр! Сен меннн алдында куналыын. Менмен есептеспей тира алмаисын да. Меннн алдында кунанды чи деп келдjm. Сеннн вадындагы «куч әдјлдјкте!» деген иран дегендј айтты. Мен буцан иланваимын. Вјрац, сен мацан өгјксјз әдјл воласын. Үйткенј, мен — ана! Сен өлжм сепсең, мен дүниеге өмјр седем. Сенј чөңем! Сондыцтан, сен мацан әдјл волаласын! — dedj.

Темјр патца мүнө ұагылыц даньсран edj. Сырдыстың салцын даньсрандығын алмады деисjn ве, әиелднн сөзјндегј ватылдығын вјрге кыцтјлктј де сезјр:

— Өзјн отырьс, сөзјндј тьндагым кер варады! — dedj.

Әиел вай-ватцаларды етегјмен сыгыр қадыр, қагыр вагыр кјлемннн устјне отыра кettj. Қай қерге қалай отыруды өзј таңдады. Үйткенј, отырдандарды адамқа санаманды да сонан соң сөз вастады:

— Мен «Salerne» деген қерден келдjm. Ол алы қер, Italiada. Сен вјлмеисjn. Сеннн қанды тајадың ол қерге қеткен қоқ. Вјрац, онда сен секјлдј өлжм өгүсј толыр қатыр. Әкем вальдыс edj, вайым да вальдыс. Вайым вақтыты edj. Үйткенј, оны вақтыта вөлеген еңбек пен мен қои! Одан соң, қалдыз вјр ұлым вар edj. Ол қер ветјндегј адамның ақыдысы, сұлыс волатын edj! — dedj.

Sol kezde:

— Меннн Қөңгјрјмдеи екен қои... dedj Темјр патца адығын қана кырсjnр.

— Қоқ, қоқ! Нақтыс сұлу, нақтыс ақыды бала менкј edj. Сенен туцан бала адам васының өкјнјсјн ақтай алатын ва edj!? — dedj де ана әиел тјксjnр:

— Теңјзднн қарасында отырдан вјзге талауцылар келгенде, ұлым алы ақ қаста edj. Талауцылар әкемдј де, ваймды да, тақты да көр адамды өлтјрјр, ұлымды тартыр әкettj. Өмјрдј талауцы — сеннн қолдастарың қайда да толыр қатыр. Мјне, endj сол ұлымды қер ветјр царлар јздеп қыргенме төрт қыл толыр варады. Ұлым қазјр sende екен, оны анық вјлдjm. Үйткенј, әлгј талауцыларды Вәәзит сұлтанның әскерј ұстарты. Вәәзиттј сен қөңјр алдың да қолында вагын тыгел тартыр алдың қои, соның јсјнде меннн ұлым да вар. Ұлымның қазјр қайда екенjn сен вјлесjn. Өзјме қайтарыр беруге мјндettјсjn!

Осыны айтқанда, өздерjn даньсран санайтын вай-ватцалар кылјсјр:

— Вайқұс қынды екен... Esjnen таңқан қои... desјртј. Сыйртј де кылјсјртј.

Әрине, қалдыз Кермене адын қана анақа кылмеи қарайды да Ақсақ Темјр қана таңданыр отырады.

— Бұл ана волқанда да ақыдаң таңқандаи ана екен! Болсаң вол! — deidj Кермене адын. Ал endj, өмјрднн дүсраны, өлжмнн өгјнсјсј Темјр влай дептј:

— Əiell! Sen mən vjlmeytjn elden ne qəp keldjn? Arada tayı var, tas var, əzen var, teñjz var, it mürnə ətreitjn qalıq orman var, olardan qalayı əttjn? Çygyrgen aq, üsqan qūs saqan qalayı timedj? Qanca el — adam var. Adam aqnan da çauy, olar senj qalayı aman çjverdj? Adamny qycj vjtkence çoldas volatjn vjr nərsə — qarı. Sende o da çoq. Qalayı vül çerge aman çettjn? Osynny vərjn ait. Sonda qara mən tañdanudə qoıy, esjmdj çiam. Sonda qana senj tısjne alam. Aıtç tezyrek! — deidj.

Qürmetteijk, kətəreijk te əieldj! Ana əieldj qürmetteijk! Onny syıuj tausya ma, vykj dytie sonny emcegjn emjr, er çetken emes pe?! Adamda ne qasiet volsa, vərj kynjn közj mən anany sytjnən alnqan qasiet! Anany qürmetj əj çetken çoq!

Əiel Temjrge vylai deptj sonda:

— Mən vjr aq teñjzge üsyradym. Onda aral da kər eken, valyqsa da kər eken. Adamd əiuandai sorqan sen sekjldj patcalardan qacqan adam tamlaqjn teñjzden taıy çy. Valyqsa volsa, qalıq ta volad qoi. Syigen ılyndə jzdesen, çel artıran sьqadə, teñjzden qalıqren əttjm. Al endj, əzenge kər üsyrastym. Teñjz çaqasənda əskən anaqa əzennen ətu qıyn va? Tau deisjn qoi? Taudə mən eleq de qylqanym çoq, vaıraqanym da çoq! Orman otn vergennen vasqa toqtau qylqan çoq! — dedj.

Mas Kərmene sьdamai:

— Mündai anaqa tau degen çazyq voləp ketpei tura ala ma?? — deidj sьnmen.

— Aıu, qavylan, arəstan, vasy çerge salbratqan taq əgzjder kər üsyrad. Közj senj közjnə üsar ottai oınar, əljm casyr tırqan varə ta ekj ret maqan qarar tırdə! Vjraq, ər vjr aqny çyregj var emes pe? Olarmen osə senjmen soileskendei soilesj çyrdjm. Qan jcər aqardə, qan jckjc patca, senjmen salstьrdanəma aculanva!.. Olar da menjə ana ekenjmdj vjlr, ilandə: aıy kyrsjn, menj aıar, çənderjne çyre verdj. Aqny da valyəyn syietjn mən vjlmeytjn ve edjn? — deidj əiel Temjrge tənjr.

— Solai, əiel? — deidj de Aqsaq Temjr vasy izər:

— Aqdar adamnan kərg de əz valyəyn artyq syiedj. Eñ qattə çauybdəq adam valyəyn sьqadə degen qortəndəq mən de keldjm... — deidj Temjr çaqə vjr dynienj kərgendei oıqə vatyr.

— Adam degen vala qoi. Yitkenj, anany, çanəna kəz salsaq, çyuz ese vala, adam qacanda anasynny valyə. Ər kjmny anasə var. Sen, cal, vjlesjn ve? Senj de əiel tarty. Sen qüdaıdan vas tarta alasyn, al endj, anadan vas tarta almaısyn, cal! — deidj əiel.

— Solai, əiel! — deidj de Kərmene aqyn qorqpastan aq:

— Əgzjdj qanca çınasaq da, vüzau tappaidə. Kynsjz gyl əspeidj. Syıusjz vaqyt çoq. Əielsjz syıu çoq. *Anasəz aqyn da volmaidə, vatyr da volmaidə!*

— Ber valamdъ özjme qaitarъ! Yitkenj men anamъn, valam-
дъ syiemjn! — deidj әiel tura Aqsaq varъ Temjrge.

Bas jieljk te, qürmetteijk te üль adamdardъ tapqan anaqa!
Aristoteldj de, Feradusinj de ana taptъ. Eskendjr men soqъr
Gomer de anapъn valasъ. Bәrjn de dyniege çetekter әkelgen ana.
Anapъn üль ornъ qasanda var, qasanda өзjnjkj!

— Men tәnjrj qüль Temjrmjn, tijstj sözдж qana aitam!
Men көр çasqa keldjm. Menjн таваньmda qara çer de ьңьrsidъ-
Мьна qольтmen өljm qürmaldьqьn vaudai tysjrj çyrgenjme
отъз çы voldъ. Nege vyitesjn deisjn qoi, onъ da aitaьn: — men
patca, aldьmen osьnъ vjem. Patcanъn patcalьqъ ne qürьm keң
volsa, sol qürьm onъn özj de üль patca. Men өзjmnjн patca
ekenjmdj tanьsam, patcalьqьmdъ keңe.te verujm kerek. Әitpese,
men qandai patcamъn? Sondьqtan, men memleket aьp, өзjme el
vaqьndьramъn. Bül — vjr. Ekjncj, өljm menjн üльm Çәngjrdj
aьp, çyregjmnjн kynjn söndjrdj. Sondьqtan, өljmnjн kynve-
kьngj qürmaldьqьna arnaqan adamъn tartьp aьp, kegjmdj aьp
çyrmjn. Menjmen patcalьq ycjn, el ycjn көр adam aьstъ. Bjaq
adam ycjn ec kjm aьsьp көrgen çoq. Adam degen kjm, menjн
çоьmda nege turaдъ? Men onъ vjmeimjn. Bәiәzit sültandъ
çeңjр a'qanьmda:

— Qüdaiqa memleket, adam degenjн tykke türmaidъ eken:
kөresjn ve, qüdaï memleket pen adam valasьn senj men men
sekjldj adamqa berjр qoidъ: sen soqьrsьn, men aqsaqpen! degen
men Temjr volatьnмъn. Bәiәzittj cьncьrлар menjн aldьma әkel-
gende, men osьnъ aittьm. Bәiәzit cьncьrdьn salmaqьnan çan-
cььp, maьsьp tura almadъ. Vaqьtsьzdzьqqa ücьrap, өmjrdjн
qulaqan molaqa cьqqan çusanьndai acьь üun tatьp turgan Bәiә-
zittjн көzjne qarar turgьp men osьlai degem!

Men qüdaidьn qüль Temjrmjn, tijstj sözдж qana aitam! Mjne,
menjн aldьmda әiel отьr. Bül әiel vygьnge deijn өзjm vj-
megen sözjmdj qozqar, menj çeңjр varadъ. Bül әiel menjmen
teң adamca söilesjр отьr. Әtjnveidj, vüьgradъ, vül әieldjн nege
münca kuctj ekenjn tysjndjm dep oilaimъn. Bül өmjrdjн iesj,
vül — ana, vül üльn syiedj. Üльn syiuj: ol üль өmjrdjн vjr üc-
qьnъ qoi. Kjm vjledj, mymkjn, ol ücьnnan әlde nese qasьrqa
ketetjn çalьn tuar.

Mymkjn, çerdj cььtьp, vaqьt sevetjn adam volar... Men çerge
өljm egjр, qanmen çaqьs suardьm. Çer qazjр maьs sorqalar tür,
qьrtьstandъ. Endj semjz çerge vaq ekpeï, vaqьt egetjn adam ke-
rek cьqar...

Dynienj çalmar, adam valasьna toralaqдай tigen çauьz Temjr
taqъ da көр oilanьp отьrdъ da:

— Men tənjrj qulь Temjrmjn, tijstj səzđj qana aitam! Yc çyz salt əsker qazjr çerdjñ tørt vürğsbn ara auqa attansbn. Tap-sbn olar mьna əieldjñ ulьn! Əiel osьnda kyte tūrady. Mülьmen vjrge men de kytjr otьram. Kjmde-kjm mülьn ulьn erge mjn-gjzjr əkelse, ol sьn vaqьttьñ dəmjn tatady. Solai qoi, əiel?! — deidj.

Əiel vetjne tysken qara casьn keijn sjlkjr tastaidь da:

— Solai! Osьnь jste! — deidj azьraq ezu tartьp.

Sol kezde əlgj aivatьnan ai çasьgnqan qaharь cal Aqsaq Temjr ognьnan tūrьp, əielge vasьn jiedj...

Quanьсть Kermene aqьn cattanьp:

— Gyl men çulьbz çaiьndaqь əleñjñ vəgj syiu çaiьndaqь əleñ volady. Maidьñ aьn, kəktegj kyndj aitsa, vь da syiu çaiьndaqь əleñ volady. Bül əleñder, əsjrese, syiudj qьz ven çjgitke qana vergen çaman əleñder tolyp çatьp. Vjraq, adamnьñ anasь, əmjrdjñ mьqьtь vjr vəiteregj ana çaiьndaqь əleñ əlj aitylqan çoq! — deidj.

— Solai, Kermene! — deidj Temjr de.

Barlyq vai-batcalar çana qana sьdaqtar kylgen əielge qarap: «ana!» dep tañdanady da qalady...

Bül sьndьq qoi. Yitkenj, qai anadan sūrasağ da:

— Vjz əljmnen kyctjmjz: vjz dyniege aqьn da, aqьldь da, danьcran da, er de veremjz. Əljm adam valasьn qūrtuqa tьrəssa, vjz onь çeñjr, adam valasьn kəveittjk!..

Əlde adam valasь doktorlar arqasьnda qana kəveidj dep oilasьn va, demei me?

Sūrau.

1. Bül sьqarmada əngjme volqan adamdar kjm-kjmdər?
2. Temjr kjm? Ol qai kezde volqan adam? Onьñ əmjrnjñ kyctjlgjn əngjmenjñ qandai çerlerj korsetedj?
3. Temjr qandai alağqa sьqьtь? Temjrdjñ alağdaqь satьtь, kijmj, rjcnj qalai surettelgen?
4. Aqьn Kermene Temjrden nege taisalmady?
5. Ana Temjrge qaidan, ne sevəptj keldj?
6. Azianь tjtjretken qaharь, qatal Temjrge ananьñ qaimьqpastan vaty səileuj qalai?
7. Ana Temjrdj qandai səzdermen çūmsartьtь? Temjr anaqa qalai vas idj?
8. Kermene ananь ne dep qoçtady? Çana ana turalь ne aittь?

Çattьqu.

1. Oqьtисьnьñ kəmegjmen, vül əngjmeden qandai qortьndь sьqatьpnь aitylqdar.
2. Kermenenjñ «ana çaiьndaqь əleñ əlj aitylqan çoq» degenjne çal-qastьtьp, vugjnde vjzđjñ otanьmьzda ananьñ qūrməttj, qadjrj ekenjn, quanьсть tūrmьsta ekenjn aitylqdar.

ТОҚТАҚҮЛ САТҮЛОҶАНОВ.

(1860—1933).

(Қыргыздын қалғ ақыны).

LENIN СЫНДЫ ДАНА ҮЛДЫ.

(1919).

Alataudy çailaqan
Tyrkj atamyz qyrqyzdan.
Aitqanda sözjm çar-çarq
Aspanda çanqan çuldyzdan.
On çetjncj çylynda
Patcañ taqtan çulqyzqan.
Keñestj qıgır Lenin
Kedeidj ystem tırqyzqan.
Qandai әiel tarty eken
Lenin syndy dana ildy
Bostandyq tañın tuqyzqan?!

Baitaq eldj talaqan
Bai, manaptar quıdy.
Aq tavan kedei balas
Aqyır qyly suıdy.
Nikolai manın çegender
Amalyñ tarpaı vııdy.
Panardai¹⁾ çanqan vostandyq
Baqymyzoja tııdy.
Qandai әiel tarty eken
Lenin syndy dana ildy?!

On çetjncj çylynda
Oktävdjñ tañ attı.
Çarqyldağan volcevik
Çañadan zaman çarattı.
Mysərjr, mıñdy qıanır,
Cattıq kyıjn çylattı.

Kөр сылар аққан тыймай
Kөzdjñ çasyn qırqattı.
Qandai әiel tarty eken
Lenindei ildy qımvattı?!

Çetkjzjdj, Lenin qıtqardy
Çauızdıñ çaqan otyñan.
Çetjldjñ, kedei, qıtııdyñ
Çalmaıydyñ ırtyñan.
Çelpjnte tudy köterdjñ
Çetjnpaz qyrqyz çırtyñan.
Qandai әiel tarty eken
Lenindei ildy çırtymıñan?!

Baiaqyda cainaldyñ
Bai, manartyñ tısjnde.
Qaiterge amal tava almaı
Qan çıtqansyn jçjnde.
Bolaryñ mıñdai zamannyñ
Körjr pe edjñ, kedeiler,
Öñjñ tygjñ tysjnde!
Asyldy baqyñ vıqaga,
Aqymaqtaı arsyñdar
Bas, çeterljik kycjñ de!
Qandai әiel tarty eken
Lenin syndy mysjndj?!

Aldym men de kezektj
Aidauda çyrjr çılaqan²⁾

¹⁾ P a n a r — fonağ.

²⁾ Тоқтақұл патча үкметінің түсында Сяврде вјрнесе қы айдауда болған.

Аласуулар чатыр туткунда
Арман дээр сенж чырадан.
Атына Ленин ант берип
Айылымды саядан сыймадан.
Ойундукту көрүп атын вас,
Ойго дабырдам чырадан.
Бизде тушан Ленинди
Сырмай Тоога турмадан.
Qандай эйел тарты екен
Ленин сунды дана улды
Тарихта бүгүн болмадан?!

Өмүрүнүн варыдын
Кедей үчүн сарп чыдан.
Езилген қалың қалқы
Еркелетип дегип чыдан.
Вақытын елдин асуға
Васынан Ленин ант чыдан.
Qандай эйел тарты екен
Ленин сунды дана улды
Вақыттың таңын аттырдан?!

Көзүм варда айтатын
Көргөндүм қалқыма.
Сайратаын тилімди
Саралы сөзүм чалыға.
Қуанады бүлбүлүн
Алатау, қыргызы, даңқына.
Qандай эйел тарты екен
Ленин сунды дана улды
Коммунизм планды

Төрмөмөн айттым өгүмди,
Балаларым көңилди.
Ноқтадан васын қутқарған
Тузақта қатқан елүмди.
Көр рахмет айтатын
Қуттықтар асыл Ленинди!
Qандай эйел тарты екен
Ленин сунды дана улды

Таррақан тарих теңдиди?!
Көзүмнің қасы төгілген,
Көр қылдай тарты азарты.
Қуықпен чатыр телмүрген
Көргікті қыргызы көр қалқым,
Көрнекті үлгі ал Лениннен!
Qандай эйел тарты екен
Ленин сунды дана улды
Қайтырды саядан қайратын,
Қайраты волат темірден?!

Зарықар қылар тырмеде
Өткіздім қастық өмірді.
Кедейлер, алып вердіндер
Қырымваидан кегімді.
Осына еркін чыратқан
Құрметтеміз Ленинди!..
Qандай эйел тарты екен
Ленин сунды дана улды
Өперген вайдан кегімді?!

Кең дүниеге сыққан соң,
Теріме симаи семірдім.
Түсалқан темір сідерден
Восатқан васын елүмнің,
Атаңдай ваққан әлдилер
Амандықын тіле Лениннің...
Qандай эйел тарты екен
Ленин сунды дана улды
Күннен қарық көрінген?!

Кесірі тиген қуықтар
Келмейтін қерге көмілген.
Езүсі, залым вайларды
Еңбексіз тар чөмірген.
Есіңе алаң, қастарым,
Теңеуіне Лениннің
Ай, кун келмейді сенінен.
Қағыр-қасар, рақыға
Қалдырмай қасты ырысты.

Qaitjr aitpaid vül Toqan
Kəzjrgj çyrlı türmıstı!
Qaraqırda çatqan el edjk,
Qatarqa qostı Qırqızdı!
Qandai əiel tapı eken
Lenin sındı dana ıldı
Bırdei kərgeñ il-qızdı?!

Çetjm menen çesjrge
Çemısjn vөлjr tarattı.
Zarıqqan eldjñ vaqrna
Lenindei ıldı çarattı.
Talmas qılr taqtırdı
Sınqarqa altın qanattı.

Çattıqu.

1. Əleñdj keljstjır oqr, mazmınnı tysjnñder.

2. Aqrnıñ Lenındj qırqız qalqıñ vırnı azar əmırden qıtılr.
vaqrıtı əmırge çetkendjımen sıpattatınnı aıtñdar. Ol usjn əleñnen sız
keltjrnñder.

3. Əleñdjñ ər vөлmjnñ soqrndaqr qaitalaular aqrnıñ Leninge sıljn-
gen, sıysjngendjınen sızderjn əserlj, kystj etu usjn aıtılqannı çana
Leninge vergen teñeu-sıpattau esevjnde aıtılqannı ıqrnñdar.

Qandai əiel tapı eken
Lenin sındı volattı?!

Aq qalraq qırqız eljme
Altın, kımjs ken verdjn.
Ezljır çyrgeñ kedeige
Epcısjne çer verdjn.
Qairda çyrgeñ eljme
Qairat-quat, dem verdjn.
Osıncaıq çyrlardı
Qırmettj Lenin, sen verdjn!
Qandai əiel tapı eken
Lenin sındı dana ıldı
Barıq eldj teñgergen?!

ЇАМВЫ.

Ус ordendъ qalq aqънъ.
(Ақыпның өз айтқанынан қысқартылып
алынған).

I.

... Си өзенінің қығқа қарай беттеген қақьнда Қан қана Қамбыл деген екј тау бар. Менің әкем Қавай осы тaulардың етегінде көсјр-қопыр кынелткен. Сол Қамбыл тауының маңында қатты во-ранды кунј туған екенмін, сондықтан, менің атымды ескј тау-дың атына ұластырғыр Қамбыл деп қоюған екен. Бұл — 1846-сылы феврал айы кезі екен. Менің әкем Қавай — қалбыр саранды, көс-репелі кедей қазақ.

Айналы ұсы-қығы қоқ тақыр дала. Бала кезімде көкорай сөртј даланы, не вau-вақсапы, ағыты көрген емеспін. Дала — менің туған елім. Айналымдақының варлығы да көсјр-қопыр, мал вақыр кынелткен.

Біз қайлаған даланың вјр сеті Қығқызбен сектес еді... Құрт-тың сөзіне қарағанда, менің әкем Қавай қорыққа сығқанда, на-қыз ватыр, ер қығқыттердің қатарында вольты.

Мен кигіз үйде өстім. Қазақ вјткенінің варлығының балала-ғына ұсатыр, мені де бесікке салыр, көсјр-қопыр қығқыт.

Менің ақам, әкемнің інісі, атақты домбырашы еді. Мен, ол домбыра серткенде, сүйір тыңдайтынмын. Он екі қасқа келген са-қында, оның домбыра үйрендім. Домбыра қолыма тускеннен кейін tentektікті қойдым. Домбыраның сарылы қаныма қақты. Дом-быра күй серткенде, менің қас қырегім де ловыр, күй сертіп тұр-ған тәрізденді. Сорандыққа) көңілім ауды. Күйсі, қысы волюда қымарттым. Қаратылы маған сырқайтын күйі даус берді. Далادا ән сырқайтын едім. Сонда менің даусым вүкјі даланы қартар әкеткендей көрнетін.

1) Сорай — қойы.

atam zamannan berj qarai var söz edj: varlıq rудь, varlıq el-djü dəstjrin, varlıq ru vasyların, ataqtı adamdardı, varlıq çerdj, volıp ötken uaqıqalardı çattar vıjır alu kerek voldı. Suıgır salma aqın kınve-kıngj çaqalıqtardı estj, olardı tızvekter aıtır otıruqa mındettj tırzjdı volatın. Oıdın çarçandıq, tarqıstıq, sıraulı ölenderge çıdam çauar veru — mıje, osıbnı varlıq aqındıqqa vjtken qasiet. Onımen qatar, aqın nege de volsa cıdamdı, salqın qandı volu kerek. Nese tırlj qalçın, mısqrı sözderdj esjtır otırsa da aqın tı.aq serpeu kerek. Men osıbnı varlıqına da yıgen-djm, köndjktjm. Men qazaq, qırqız dalasını nese alıan aqındarımın: Qaıraqıai aqın, Condı aqın, Ağstapbek aqın, Cantai aqın, Qoçamverdı aqın, Sotıvai aqın, Əset aqın, Balıan colaq aqın degen atı sulı aqındarımın kezdestjm. Olardıń levjzn tı.dadım, aıaq alıstarın vaıqadım. Əzjme kyc çınar, solardıai ylken aqın voluqa daıındaldım. Vıraç, öz əljmdj, əzır camasızdıqımdı vaıqar, men aıtısqanım çoç.

III.

Vır kezde men əzjmnı qart ıstazım Syıjnvaıdı kezdestjrdjm. Ol əzjnı ölenderjn tıdpar otıgır, maqan vııai dedj.

— Sen çırttıń öleńjmen elgır varasın. Bıl — nasar. Jır aqın öz dausın cırqau kerek, çerdj öz kezdjgımen ölceu kerek. Senjn əvır sözjn mırdjn oqındai, qançardıai oıp tysetjn volısn. Rıalıq¹⁾ etre. Sözdj tereç cırğaudan alqandıai etj, tereç çyrekten al.

Men ıstazımın oı sözjn estj, tereç oıqa comdı. Sözjn rastıqına əvden den qoıdı. Sol sıltegenjn maqıl kördjm. Sonan keıjn men öz mııqımdı tolqadı, öz sözjmdj çarıqqa cırqara vastadı, cırğaulı kycjm vekjdj, severljgjm östj. Men kedel edjm, kedel qalqıtın mııqın əvden vıııdj. Cın çıgı men əzjm turalı qana, qalq turalı qana çırlai alđm. Keıde əzjm turalı çırlasam, qalqtı qospai aıta almamın. Qalq turalı aıtsam, əzjmdj qospai taqı aıta almamın. Men aqınnı fəıı²⁾ voluqa, rıası voluqa mımkn emestjgjn tereç çyrekke cır qır saqtadı. Öz dausımdı cırqar, tek cındıqtı qana çırladı. Menjn sözjm ııçır qıstai volıp, vıkjı Çetııudı cır aınadı.

Men əzjmnı ağı məstegjme mıjır auldan-aulqa çıtkıdj.

¹⁾ Rıa — vılgendj vıımegensu.

²⁾ Fəıı — oıstıń fəıı degen sözjn cırqan, dııgı emes, vııı, otjrk, çalqan, aldamı cırıdı er tırlj maqnada ııııı.

Qaıqь-sanaпь ғыладым. Сопымен кун көрдим, tamaqtandyм, Çetjsudy tygel солдым, Qығқызыstanda, Qараqandyda boldым. Сықыз Qazaqystandy аралдым. Sonda, men ne туралы ғыладым? Eskj заманның қараңқы қара тynegj ezgen kedei қалқым туралы, құлдық көрген еім туралы, qazaқтың eskjdegj аluan-аluan ватырлағы туралы ғыладым. Тynj воиы ғығ толқар отығыр алатын ақым мәз емес edj, қалқыз көк тийн, кейде мен ekj eldjн ақындағының айтсына тусыр, әр қасап да озыр сықыр қурдым. El vasyлағы мақан ат-сарап, қа volmasa tai silaitь. Bjr talai el vasyлағы: «Bjzдж elde qalsaң qaitedj, tamaqьн тоқ, көilegjн көк, тыпыс қатасын, silық мол беремjз» desjr қурдж. Olardyң ойы: menj syitjr, өз қақтарына аудатыр алыр, vasqa elderdjн ақындағымен айтсықа салу edj. Bjрақ, gialық etpedjm, қалқтың арасынан сықыр, vailardyң құсақына kjrudj өзjme namыс sanadyм. Ығықтарына көпvei el аралар қурjr кете vardым.

IV.

Syitjr, el аралар қурgen сақында атақты Qұлмамбет ақың солықты. Bül Çetjsudyң ақындағының алды edj. Yitkenj, алдына es kjm сықыр көрген емес. Оның қығқыз, qazaq dalасында атақы кустj volатын. Bjr кynj көспей Alvan degen elge keldjm. Sol elde terjskei Сәрия degen, Baian сүлу тәрjzдж сүлу vjr әiel var eken. Sol kezde Alvan мен Yisjn¹⁾ elderjnjн ekj арасында ylken toi volqaly қатыр екен. Qұлмамбет ақың сонда topqa тusedj, деп estjджm. Menj сақығыр, par ат қыbergen eken, тоiqa keldjm, Qұлмамбет ақ kigjz yidjн jcjnde masaty kjlemnjн ystjnde отығ. Қақалаi eldjн атақты адамдағы. Aldарында сарыгулы сағы қымбыз, қызық, duman. Qұлмамбетjн keskjnj өг көкrek, өзjne-өzj мәз, маңқазданыр отықан сияқты көрjндj. Оның мәнjсj: es vjr ақынан сеңjлjr көрген емес.

Menj көргеннен кейjn мыс etjr мүгтынан kyldj de:

— Çамбылды қараңдар! Оңj қазаның қара кыlesjndei, танауы таңқы, ystj adam көргjсjз, Қалқыа аты-сүлы Çамбыл degen атын masqara қыр отықанын көрдjндер me? — dedj.

Айтсы bastaldы. Qұлмамбет өзjnjн атақты адамдағыға қақы еkendjgjn, olardyң өзjн қақыс көretjndjgjn сығыға қосыр айтты. Ol vjr talai ru vasyларды, vailарды, volostnoi upravitelдерdj ваттастығыр тjзбектер өттj. Варлығын да aspaңға сағықтатты. Onan кейjn мен kezек алдым. Sonda Syjнvaidың айтқан ақылы esjme тystj. Fәлсә volqаным қоқ, giasылы etpedjm. Manaқы Qұлмамбет айтқан атақты адамдарды қайта тjзбектер айтыр keljr, solардың var-

¹⁾ Alvan, Yisjn — Олы қыз қазақтарының ру атағы.

Ырһа да қалқ көзјмен ҫеке-ҫеке вақа вердјм. Құлмамбеттјд ол айтқан адамдарһың варһыһың да қараҫь еkendјгјн, кјсј өлтјргјс еkendјгјн, һығ еkendјгјн, өсексјл, өтјрксј еkendјгјн, оларда ес вјр сьндьр, әдјлдјк ҫоқтырһып ваиандаһып. Менјд сөздерјм мјрдјд оқындай ойр тустј, сьғаақ еттј. ҫақалай отьрдандар ду кылдј. Мен ҫығды тыдек-тыдек сьғардып. Тьндаусылар устј-устјне риза вольды. Ес кјм ҫөңјр көрмеген Құлмамбет ақындь мен сытјр ҫөңдјм. Сонан вьлай қарай ҫетјсу ақындарһың алды вольдып. Тақы да аўдан-аўлаа ҫурдјм. Менјд Құлмамбеттј ҫөңгендјгјм вукјл еге тарарть. Тјртј ҫетјсудан өрј асырть. Сонан кейн вјр талай айтьстарда вольдып, ҫөңјлр көргенјм ҫоқ. Мен атақты Сасывай ақыды, ҫығдызды атақты ақып Балқаны, дарындь, воі бермес ақып — Сағысты, аты-сүлы Сағывасты тақы вјр талай ақындардан озыр сьқтып. Мен өмјрјмде вјр қана рет ҫөңјлдјм, вјрақ онда өлеңмен айтьср ҫөңјлгенјм ҫоқ, кyuiden ҫөңјлдјм. Менј ҫығдызды Оразалы деген домбырасьсы, кyuicьсј ҫөңдј. Өлең сьғара вјлмеусј edj. Вјрақ, кyuige асқан север адам екен. Егер өлеңмен айтьсқан вольса, оны ҫөңу оңай ақ edj.

Менјд сьғып несе қығаларды асты. Мен есқасан да қалқпен ваикапһымыды узгенјм ҫоқ, қалқ менј сыетјн. Ваі мені манар ҫек көретјн. Вјрақ, ҫай өсейн қорқандықтан қана мәймөңкеleitјн.

ҫығ деген нәрсе — қырда өте кyuctј нәрсе. ҫығ дауы төрјздј, оны вөгеі алмаисьп. Ваилар, манартар: «ось неме вјз туралы ҫаман атақ ҫайр ҫығмесјн» десјр қорқатып. Үйткенј, мен ҫығласам, вукјл дала менјд сьғыма қосып вјрге ҫығлаитьп.

V.

Вјр кyиң кеcke көсπεлј elde атақты вјр вайды ауыһа қонуа кeldјм. Өзјмнјд келгендјгјмдј вјлдрјр, мүрсат сүрадьп.

— Қудай вольса да қонуа ҫјвермеимјн! — dedj ваі. Мен:

— Қудай емесрјн, адамһып. Вјрақ, қайткен кyнде де қонаһып! — dedjм.

Осы сөздј айтьр, yijne кјре берјр edjм, вайды дауысь вөсеңдеі қалды:

— Е, ҫамбы екен қой. Қос кeldјд! — dedj.

Вүл вайды ҫалқыз валасы мауқас екен, оған вақысы алқызқан көгјндј. Татақ јсјр вольқаннан кейн, өлгј вақысы қовызып сарһагыр, «ҫып-перјлердјд» варһыһып сақыға вастады. Әрине, оны сақығанына келген «ҫып» да, «перј» де ҫоқ. Вақысы әвден асывһа вильқыр:

— Мен endj ҫып-рјрјмдј yркјткен адамды саваимьп! — деп маған дурьсе қола вөрдј. Мен ақығр:

— Çırttı aldap, tekten-tekke arıger etken senj savau kerek!
— der edjm, vaqsı̄ taisalır. qorqır yidjı̄ icjnen sı̄da çoneldj.

Qastektjı̄ mañında Etnazar aulındaqı̄ Nürtai Seijtov degen vjr vaidı̄ yıñı̄ keldjm. Bai qı̄mızven siladı̄. Sol ekj ortada vaidı̄ dı̄ñ Malı̄bai degen vaqtası̄ kjrjr keldj. Basında senı̄eñ berjk, vjr çaq erneuj çılı̄m-çılı̄m. Bai:

— Qalai, maldarğı̄ aman va? — dedj.

— Vjr taidı̄ qası̄r tartır ketken eken, — der edj, vai qara kyrenı̄denjr, vaqtası̄nı̄ meilı̄nce valaqattadı̄. Vjr saqat voı̄ damı̄ vergen çoq. Men domı̄rğanı̄ qoı̄ma alır, çalma-çan öleñ aittım. Öleñjmı̄ñ añız acılı̄ edj. Men öleñjmdj Nürtaı̄qa sı̄rau berjr: «Nürtai, onan vasqa malı̄ñ çoq pa edj? Vjr arğı̄ taidı̄ vola vaiqı̄s kedeidjı̄ mazası̄n mınca nege alası̄n? Arqı̄ atañ ölgennen keı̄jn malı̄n özjmen vjrge ala ketken çoq qoi. Tastar ketjrtj qoi, äkeñe qalı̄rtı̄, äkeñ öljr edj, saqan qaldı̄. Nürtai, çaqında sen de ölesjn, mı̄ñdaqan vas maldı̄ özjmen vjrge ala ketpeısjn», — dedjm. Nürtai çı̄rdan sosır, qorqır vı̄lai dedj:

— Men qatelesken ekem, Çamvı̄l. Senjı̄ sözjı̄ çanı̄ma mjr-djı̄ oqı̄ndai tidj. Vaqtası̄nı̄ qılı̄q esjnnen sı̄qtı̄. Käne, kel, tatulasayı̄q, äñjmeleseı̄jk!

Vjraq, men acıalanır, ec vjr söz aı̄tpastan sı̄rt vırılı̄r, çyre verdjm. Elu ves çasqa kelgence dalanı̄ kezjr öleñ aı̄tır, sı̄ıjtjr kynelttjm. Bailar menen qorqtı̄, qalq çaqı̄s köretjn. Elu veske kelgende xaljm nasarladı̄. Qartaı̄r, tırması̄m aubı̄lar, qart vırkjt tärjzdendjm, veljm vırkjreidj, közjm qarauıtı̄, dausım äreñ sı̄qatı̄n volır aldı̄. Domı̄rğanı̄ñ orı̄na qoı̄ma taidı̄q ı̄stadım. Dalanı̄ñ orı̄na tösök tartır çatır aldım. Çaqı̄s çır tolqauı̄qa samam ketjr, sı̄raqtaı̄ volır sene vastadı̄m. Qazaq qalqı̄ patcaqa qarsı̄ köteriljs¹⁾ çasaqan kezde, vjr nece öleñ sı̄qaruı̄qa qana samam keljr edj, onı̄ el qadı̄r alır, vjrden-vjrge köcjrđj. Vjraq, tösökten vas kötere almadım. Çetpjs çasqa kelgenjmdı̄, çanı̄ ämjrdjı̄ vaqtı̄nı̄ tañm kördjm. Çer çyzjndegj varlı̄q zat usjn sı̄ndı̄q orı̄nadı̄. Batır Leninı̄ñ atın estjđjm. Qyzıl Äsker-djı̄ çenpen saqı̄nı̄ñ kuasj völdım. Aı̄dalamdaqı̄ varlı̄q dı̄nīe, ämjır kynpen-kynge tyrlendj. Bıl ämjır turalı̄ eñ çaqı̄s, eñ tötj çı̄rı̄mı̄ çı̄rladı̄m.

VI.

Çetpjs ves çasqa kelgende, voı̄ma çanı̄ kyc vjttj, tösökten vas köterđjm. Taidı̄nı̄ tastar, qoı̄ma domı̄ra aldım. Közjmı̄ñ

¹⁾ Köteriljs — bıl köteriljs qazaq qalqı̄nı̄ñ patca ykmetjne qarsı̄ çasaqan 1916.çılı̄q köteriljsj.

aldy çadyrady. Sam-çyraqtai çandy. Dausym orledj, kyc qainady. Çastyqtyn qaita ainalyp kelgendjgin sezjr, çyr tolqadym. Təpre-gjme köz salyp edjm, men özjmnjn vailaq köjrp çyrgen dalam-dy tanymadym. Sonan keijn auldan-aulqa qaita çyjr, çana ömjrdj çyrladym. Qalqpen vjрге edjm, menj qalq tysjndj.

Men ötken yjym-vütaqtardyn, eñ çaqsy aqyndardyn qial etjr seilegen, çyrlaqan çana vaqyttı eljn közjmmen kördjm.

Çalqyz aq, seksen çasqa kelgen kezjnde qana oqymystı adam qalryna tystjm. Yitkenj, vügn üraqan, tysjnbegeñ pəseme endj əvden tysjndjm. Türmys közjmdj actı, sañlauymdy ösjrdj. Seksen çasqa deijn menjn körgenjm tek qana nadandyq edj. Men ucjn ömj çañadan çaralqan tərjzjd. Men çyrgma vestegj ças çj-gittei volyp, dıniege qaita tudym. Kyc qainady, çjgerjm arttı. Ömjrgе qūmarlyqym da kyceidj. Menj vül vaqyttı kyige tysjrgen, ky-cjmdj arttırqan, varlyq ezjlgен adamzattyn kösemj — Stalin. Stalin varlyq qalqtarqa vaqyt tuqyzdy. Stalinjn dapsran aqly voıncsa men vykjl kolhoz eljn çalyndy çyrysı völdym. Kolhoz turaly çyzdegen çyr çyqardym. Olar nece qyrgalardy asyp, qalq-tyñ auzyna tystj, çyregjne ornalastı. Yitkenj, ol çyrlarım — te-reñ çyrekten çyqqan çyrlar. Özjm kolhozqa eñ aldymen myce völdym. Tek Sovet ykmetjnjn arqasında men Çамбыl de-gen anly vaqamdy taptım.

Kərijlkten asyp, çastyqqa, vaqyt ömjrgne ülastım. Kəzjr toq-sannan astım, vjraq, öljmnen aulayryñ, ömjrgе qūmarım. Qalq menj ardaqtaidy, Stalin kösem menj, menjn çyrymdy estjdj. Tə-tj, altın tystj öñjnde kördjm. Kigenjm çjvek çapan, çegenjm tətj tamaq, tūrqanym çaily, raqat yı. Astıma mjngenjm süfu qarager çorqa, çaqsy er-toqym. Men Məskeude völdym, Məskeu-djn ertektegj gylstannan artyn zeinettj keskjn kördjm. Men Stalindj kördjm, Stalinmen amandastım. Sovet ykmetj menjn çyrlarımды vaqalar, maqan Eñvek qyzy tu ordenjn verdj¹⁾. Men sonda vylai dep ony ər qasan qaitalaimyn:

— Vül nagrad çalqyz maqan qana berjlr otırqan nagrad emes, Qazaqystan qalq roeziasyña berjlr otırqan nagrad.

Men çyr tolqaimyn, men çyrdy çyregjm lovlyp soqyp tūrqan-da, es qasan da tolqamai qoımaq emesjn... Sondyqtan, menjn Sovetter odaqındaqy varlyq aqyndarqa, acıqtarqa, xafizderge aıtayn səzjm myñau:

— Çyrektjn eñ asqan çyrlarım varlyq ezjlgен qalqtardyn dosy çana kösemj volqan Stalinge vereijk! Adamzat vaqytnyn üñ severj Stalin menj çasasyn!

¹⁾ Eñvek qyzy tu ordenjen keijn, ykmet Çамбылqa Lenin ordenjn çana Qūrmet belgjsj ordenjn verdj.

STALINDJK KONSTITUTSIA¹⁾.

Tasy, Çambyl, özendei
 Tyidek-tyidek çyğ aqyzi
 Süraqanda çyğyñdy
 Qalçym, eljm, äleuñmet,
 Özjñ syigen qalçyñ көр
 Kөmeijñe yn berjр,
 Dombyraqa kyi berjр,
 Bygjn alqa kelgende,
 Çyrlaitüqyn kyn naqyzi!
 Stalindjk Olь zaң
 Bar waqyñy tabylojan.
 Әr sözjne kyc berjр,
 Kyndei nürqa suarqan.
 Qalçym syigen adamnyñ
 Öz qolyñmen çazylojan.
 Susyndadyñ sol zaңnan,
 Quat alqan, kyc alqan.
 Çyz çasaqan çasymda,
 Aq kjrgence casyña,
 Men ömjрге көz saldym.
 Көр çы воиь зарландым.
 Men zaңdardy көр көrdjm,
 Bjr qasryñy çasymda.
 Nelер sümды çamardy
 Men wasmnan ötkjrdjm.
 Talai-talai zaң көrdjm,
 Sorqalap aqqan zar көrdjm.
 Eñregen qül көrdjm,
 Zar çyloqan kyñ көrdjm,
 Esken accь müñ көrdjm.
 Sonau ötken qu zaman,
 Adьra qalqan öñkei zaң,
 Ymjymdj ösjrdj!
 Stalin bergen Olь zan
 Kөsegemdj көgerttj,
 Brьsьmdь көbeittj,
 Kөñljymdj ösjrdj!
 Osьnce ßzaq çasymda
 Stalinnjñ zaңyndai
 Әdjñ zaңdy көrgem çoql

Quanamyn sol zaңqa,
 Çanarymda çanady ot.
 Tek Stalin zamanь,
 Qalçyna kылjр qarady.
 Altyn zaңdy çyrlasam,
 Çyğm calçыр dariadai
 Tolçyndaidь, aqady.
 Stalindjk Olь zaң,
 Onьñ әr vjr sözjmen,
 Nür tamçylap tamady.
 Bjzdyñ eldyñ adamь
 Stalin çazqan bül zaңnan
 Waqyñy, oьyn tabady.
 Çyrlai qalsam, sondьqtan,
 Attai ßcqьr çavady.
 Çambyl zaңdy çyrlasa,
 Çyqqanьnda çyğ — dauьl,
 Kылjь Soviet qauьmь
 Oqan qulaq saladь.
 Kөsemjm, kynjm Stalin,
 Bjlmegendj vjlgjzdy,
 Çyloqandy kылgjzdy.
 Esek mjngen qazaq em,
 Qan, patcaqa mazaq em,
 Waqyñ verdj özjme,
 Çjger verdj sözjme,
 Nür oinattь көzjmdе.
 Әser verdj sezjmgе.
 Bül zamannyñ tülparь,
 Otarbaqa mjngjzdy.
 Esjz çatqan sarь dala,
 Çañalandь, çainady.
 Samaladai көр yiler
 Saldьrdь oqan san qala.
 Çyregjmdj çaryq qьr,
 Bjlmge endj qarьq qьr,
 Stalindjk Olь zaң
 Örkenjmdj ösjrdj.
 Çyrlaqanda zaңymdy,
 Zaңdaqь көр waqymdy

¹⁾ Bül öleң Stalindjk Konstitutsianьñ ekj çylydyñda aityloqan.

Komekeijm kəsijdj.
 Kəsemjm, kynjm Stalin
 Qəzəq dəuren syrgjzjdj.
 Mektər asər oqəttə,
 Bvljmgə vələp ül, qəzə.
 Çasai versjn əmjrmj,
 Əse versjn kəqijlm!
 Nūrqə oransın kəp çyrek!

Ərkendətkən eljmdj,
 Gyləndjrgen çerjmdj,
 Bjzge Ül zaq vėrgen,
 Sūraqanda kyllj eljm,
 Quanqanda çyregjm.
 Qalq atənan aitamın:
 Stalinge raqmet!

Sūrau.

1. Būrgəqə zamannəq zaqdarə men Stalindjk ül zaqə aqən qandai səzərdəmen saləstərgə aitadə?

2. Stalindjk Konstitutsia nəljktən vaqət zaqə ataladə? (Aqənnəq səzərdjnen keltjrgə aittədar).

3. Aqən Stalindjk ül zaqə, Stalin vėrgen vaqəttə dəujrdj qandai epitet, təqeu, metafərlərmən sūrəttəidj?

Çattəqı.

1. Ələqinj «Altın zaqə çyrlasam» degenjnən aiaqəna dəljn çattap alyədar.

BESJK ÇƏRB.

Üiqtasın dəp vəvəgjn
 Doməvəranəq qos cəgjn
 Çatvyl vavaq qaqaqə.
 Qaqqaq salın ələq
 Būlaqtaın aqaqə.

Qaqqaq Çatvyl qos cəgjn
 Əsuj qəjn əsuj.
 Üiqtasın dəp vəvəgjn,
 Tərvəlsjn dəp vəsijjn.
 Kəkte də çūldəz üiqtaqə,
 Çailauda çusap mal daqə.
 Matəvə çyndj ças laqan,
 Üiqtap qırda votaqan;
 Altın çaldə qūlyncəq,
 Çūmər kəzjn būzauqan,
 Sida siraq qocaqan.
 Təldj vərj üiqtaqə,
 Üiqta sen de, valaqan.

Cəgjrəkə üiqtap səvjndə,
 Baqa çusap kəljndə,
 Qalqər qūraq əzəndə,

Bəlvə taqə üiqtaqə
 Amudəria tyvjndə.

Üiqta səulem, vəvəgjm,
 Boldə senjn degenjn!
 Bəvlər saqan nūsqaqan
 Meirjmdj ataq Stalin
 Tərezədən qaraqan;
 Kərijndə kəzjne
 Qarasa, oqan vər ələm

Senj de, səulem, kərij tūr,
 Syij, meirjn təgij tūr;
 Məvələp vəvlər vər eldj
 Tərvəlsjn vərj tūr.

Otanənnəq syijktj
 Vəvəgjnəq vjrsjn.
 Bərijnən de sen sūlu,
 Bərijnən de er sūlu;
 Bjzjdj çərdj qūlvərqan
 Ças əspjrmj erijsn.
 Bərijnən çaqə səssjn dəp,

Böwegjn, senj qoldaqan
Kremlden çan atañ
Stalin senj oilaqan.
Balalıq, çastıq saqıñdı
Ösjrdj eljñ dağındı.
Eljñ meñen vjr kerdjñ
Çarqıgaqan vaqıñdı.
Baq cılıdıız çainattı
Ças böwegjm, çanıñdı.

Ömjrdj keñ calıqıan.
Çolıñ asıq andaqan;
Sen usjn vaqsa vılvılvı
Sılu enjn saıraqan.
Saidıñ sılu gylderj
Senjñ usjn çainaqan
Aqqan kumjs arnadan.
Közjñ çarqı cılıdıızdan,
Çasıñ çjvek qıñdıızdan,
Sen vjr artıq kerkemsjn
Bıjk asqar, sıñ-qızdan.
Qara köz, sävi böwegjm,
Asa versjn önerjñ.
Batır volır öse ver,
Çanağıñdı çanqızqan.
Bala kynde özjmjz

Sırau.

1. Bül öleñ kjmge arnalqan?
2. Отанымыз балаларды қалай қытыр тәрбиелейді? Балаларға вақытты өмір берген кім?
3. Отанымыздың балаларының ығынғи вақытты өмірине қарар, ақын өзj. njñ balalıq ömjrdj turalı ne deıdij?
4. Öskende balalardıñ kjm volatırın aitadı aqın?

Çattıqı.

1. Eskı aulda aıtılatın «Besjk çyg» men Çatvıldıñ «Besjk çyg» saıstır, aırtımaslıqtarın aıtıñdar (oqıtısnıñ kömegjmen).

BALALARQJA.

Balalar, amanvısn, sıraqtarım?!
Maısn kelge vjtken qıraqtarım.
Çırgesem esendesjñ tıra almaimın,
Jcınen asır ketse vjr artanıñ¹⁾.

Sendei volır öspedjk.
Sım ömjrdjñ vıgıñdı
Ne vjr puñ kespedjk?

Mai aıñda ıranıñ
Salır, qolda flagıñ
Sıqqanıñda kösege,
Quanıñnan közime
Çastar keljr egile,
Tysjr keted menjñ de
Balalıq saqım esjme.

Çjgjt volır ös cılıdam
Ömjrdge çasın sen kerek.
Pioner çana komsomol
Bolasın ösjr, ças bövek.
Komsomoldan öskeri soñ,
Bolasın çjgjt — volcevık!

Uıqta, bövek, ças qazaq,
Besjrdj valıñ tolqan nür!
Közjñ cım, demjñdj al,
Kyzette qızı asker tür.
Tuqan eldjñ tuında
Kerjge, ças vıñqı
Baqt nıg çanıñ tür!

¹⁾ А р т а — çetj kyn (vjr çıma).

Qonaqqa keldj, mjne, Çambyl ataň!
San çyldar çyk kötergen vykjr çotam.
Qart wawaň däujrjne meirj qanqan,
Quanьp çastyqьna sendei, wotam.

Bjlemjn, ömjrlerjn türoqan çainap,
Kyndjz-tyň çastyq ycjn çarьq sailap.
Ai, çüldьz, kynnjň közj, çel menen su —
Bərj de senderdjkj, əlemge aıqaq!

Stalin — asqan dana wawalarьň,
Bolmaidь odan çaqьn analarьň!
Çainatqan nürьn tögjr çyregjnň
Barьq ulti, warьq tıqьm balalarьň!

Dyniede warьq çannan meirjmdj ol,
Adamqa waqьttь ömjr көrsetken çol.
Oincьq, mьnau kjtar, qaqazdardь
Senderge ədeij arnar çjwergen sol.

Stalin wijk cьnar, wjr wəiterek,
Tamaca woib əlemnən asqan erek.
Gəuhardai nürьn qüiqan sabaqьmen
Senderdj saiasьna alqan wəler.

Kyledj, sender kylseň, ol da wjrge;
Oqь, — deidj... — wjlm aьp, bosqa çygmel
Oqьsaň, ömjr kjltj öz qolьnda,
Çainaidь ömjr ıqsap weine gylge.

Ardaqtar esjňe ısta, ər pioner!
Stalin — ardaqь ataň, cьn kemenger.
Danasь adamzattьň aqьkəij,
Atasь war ılapnьň Stalin er!

Sırau.

1. Balalardьň nege ie ekenj aityqan? Ol əleqnjň qandal sөzderjnən көrjnedj?

2. Aqьn Stalin turalь ne aıtadь? Onьň anamьzdan da çaqьn ekendjgjnň mənjsj ne? (Əleqnen keltjrp aityqdar).

ÇAZ ÇЫРЬ.

Kyljmdəp, mjne, çaz keldj!
Tyie wozdap, qoi qozdap,

Tjzjlp qatar qaz keldj,
Çastardьň çyzj çairandap,

Кең өмірде сайрандар,
 Махавват, меірjm, ән мен кyi,
 Ойып, кyлкj, наз кeldj!
 Тамаса өмір, cattьq ыр,
 Qala, dala oi мен ыр,
 Çavaib çaz va bиб çaz,
 Tөгjлgen көkten altьn нүр!
 Nazdanar adam az va endj?!
 Kөйлек көк te, tamaq toq,
 Ec pendede uaim çoq,
 Çasarmas qai çan çazda endj?!

Отаным вайтаq, мәңгj ваq,
 Gyl-воісесек тоlqan çer.
 On vjr çürt — on vjr туьсқан,
 Qanattas qatar qonqan çer.
 On vjr çürtьm — on vjr ваq
 Jcінде erkjn сайрандар
 Mәuesjn төттj sorqan el.
 Caqalasy çanqьldar,
 Qaz, yiregj çanqьldar,
 Kөkorai, calqьn, orman, көl.
 Calqьp çatqan en дәulet,
 Saltanat, cattьq, сәп, сәulet,
 Aймаqьm asqar qorqan vel.
 Çauьn men dauьl, vorannan
 Çasqanvai calqьp tasamьz!
 Çaudь çaiqar çaraq sai,

Sūrau.

1. Bül өленде ne айтылады?
2. Өленге «Çaz ыр» деген тақыр неljkten қойылан?

Çattьqu.

1. Өлендj keljstjrp oqi vjljnder.
2. Өленнен epitet, metafor сөздердj тауьp айтындар.
3. Өлендj екjncj çoldan bastap çattap алындар.

MAL ӨSJRGEN AIMAQQA.

Tau vaubьn çailatqan,
 Tөrt tyljktj өsjrgen,
 Tүньq sudь kecjrgen
 Kolhozdaqь erlerjm!
 Quttь volsьn siezge

Tavanmen taptar vasamьz!
 Qьzдыр epьek dykenjn,
 Çemjsten cacu cacamьz!
 Çer qaznasьn talqandar,
 Kөzjne çete acamьz!
 Bolattan сүнqar ucьrьp,
 Mүxittan әrj asamьz!
 Mjnьp almas түlpardь,
 Baspaqan çerdj vasamьz!
 Quattan дәria aqьzьp,
 Erljkten erljк tuqьzьp,
 Өрге өрlep, tasamьz!
 Çainai ver, çazьm, çьldan-сы,
 Çaңarьp dynie tylersjn!
 Altьn vaqca ulqайьp,
 Bүdan da qьzьq tyрге ensjn!
 En vaqьtqa erkjnder,
 Çailaqan eljn gyldensjn!
 Stalin attь altьn kyn
 Sevelep raqmet сәulesjn,
 Bүdan da çarьq нүр vөrsjn!
 Bүlvүlьn dulap sairasьn,
 Eңbegjн qьzьp çainasьn!
 Nүrьnan сьrqqan çemjсjn
 Eңвексj әlem, el көrsjn!
 Bүqaudan qoьn cecuge,
 Senjmen таңqa jlesuge
 Өnege volsьn, dem vөrsjn!

Bastь qosьp kelgenjн!
 Maldь өrjske өrgjzgen,
 Calqьнды calьp çegjzgen,
 Malqa çailau çainatqan,

Qulьndatьp vienj,
 Botalatьp tyienj,
 Mьпdьrlatqan maldь eljm var.
 Bьzdjп altьп aimaqtan
 Tьrt tyljktjп tьiaqь
 Ҷerdj carlar jz etken.
 Ҷавандарьm asqarda
 Ҷegjzvei maldь qasqьrqa
 Kynj-tynj kuzetken!
 Ai myjzdz sьgь
 Ҷeljnjen syt aqqan.
 Tau ьrkectj aruana
 Aqьlqan car taraptan.
 Kynьjr-kynьjr kjsnegen
 Altьп Ҷaldь arqьmaq,
 Capsa Ҷerdj quьrqaп
 Esken Ҷeldei aqьndap.
 Qoi, qozьsь qulandaj,
 Eckjsj vьrte vьlandaj,
 Kьlxozda ьsken tyljgjm
 Ҷaьlqan qartap tavьndap.
 Malьm tьrsьп Ҷerjmnjп

Meruert vьldь ьr tasь.
 Ваdь qonqan eljmnjп,
 Qulьrьqan mьnai Ҷerjmnjп,
 Otanьm qurьs qalqasь.
 Malьma сьp volatьп
 Ҷalqьпь Ҷalqar kьlжmnjп,
 Altьп dьnj aimaqь
 Aialaqan eljmnjп,
 Kynjm menen kьgжmnjп,
 Ҷьпnat volqan Ҷerjmnjп,
 Ҷевевj, qalqьm, sьrasaп,
 Stalinnjп arqasь!
 Nemerem, jпjm, valalarьm,
 Өse versjn maldarьп!
 Malqa qastьq qьlatьп
 Qurt Otanьп Ҷaularьп!
 Qoi ystjne voz torqai
 Ҷumьrtqalar ьп сьrqaп,
 Tьrqaп kezde qart Ҷamьvь
 Sekjldenjр dьl vьlvьl,
 Stalinnjп atьna
 Ҷьrlaqan, Ҷьrlaid Ҷьrlarьп!

Ҷattьqи.

1. Өлende maldьq ьr tyljgь qalai sipattalqanьп aitьndar.

KLIM VATьR.

(Yzjndj).

Tarixь volҶar colьsam:
 Qandai vatьr volsa da
 Ҷeпjmei ьtken vьrj Ҷoq.
 Qancь атаqьп Ҷaisa da
 Qaьп ьsker qolьпьп
 Qьgьlmaqan kynj Ҷoq.
 Savьlmai qalqan Ҷerj Ҷoq,
 Byljпvei qalqan elj Ҷoq.
 Ҷauqа Ҷerjn vermegen,
 Tigenge qьls sermegen.
 Sьnasraq volqan dьcrandь
 Sьvьп qurь kьrmegen.
 At mьпvegen Ҷaratpai,
 Өskerj temjр volattai

Ҷeпjludj vьjmegen.
 Baitaq Ҷerdj qoqsaqan,
 Ҷalraq eldj qoqsaqan,
 Lenin erden oqьqan,
 Stalinnen yirengen,
 Vorocilov vatьgьm.
 Artьq kьrmen ec Ҷandь
 El syigen sendei erjmnen.
 Sol erjme encj etjр
 Arnar vaqam vьr qulьп.
 Өsjremjn mьpelep,
 Kьr caldьrmai vьr qulьп.
 Taidan qumap сьqarьp,
 Dьnenjnde yiretem

At voludьq qьььqьp.
Sytjr vaqqaп qьььndь

Tьlragь etem mьnetjn
Eпbekcj ььrt ььььqь!

Sьrau.

1. Өлең - несе вољмнен qьralqaп? Өг вољмнде ne altьlady?
2. Vorocilovtь aqьп qalaj sipattaqaп?

Ьattьqьu.

1. Өлеңdj keljstjrp oqь vьljnder de ьattap aььdar.

CAPAI.

Edjl, ьайьq ystjnde
Toriaqaп qara vьlttь
Serpu ycjn kycjne
Tysjr Capaj ьorttь.

Patsaпьq toгьп qььqьqьa,
ьandaraldь qьrtuqьa
Qalq ycjn ьaп qььp,
Tystj ьььььa ьortuqьa.
Astьna mьnjr aq attь,
Qoььna aldь volattь.
Qьььььп qaпqьa voiatь,
Naizasьп tasqьa qairata,
ьaььььqь qaпьп ьosььььp,
Tasqьп ьudaj vorata.

Alqьr almas sарьььп
Kymjs qььппaп sьььrdь.
ьaььььqь aььp apььььп,
ьaьь vьirektei qьььrdь.
Oгьь, qazaq vacqьrttaп
Sarbazdarь ььььdь.
Cараev vastap maiddaпqьa
Aq voz atpen tigende,
Qььraп qьstaj cyjldj.

Vorocilovtai verendj,
Bidenni vatьr erendj
Kөгende Capaj ьarqььdap,
Kycjne enjр dendedj.
Stalinnen mandat ap,
ьaььььna qьььь sermedj.
Astьna mьngen aq voz at

Oгqьььp өгге өrledj.
Lacьп qьstaj saпqььdap,
ьарььa ьaьuqьa tigende
Oпdь-soldь tyiredj.

Edjl, ьайьq sьььna
ьaьььп qoidaп toqьььp,
Oг tekedei oгьььp,
ьaьudь ьeңьei тььvady.
Ol maiddaпqьa tigende.
Edjl, ьайьq tolqььпь
Qaп tolqьп vor tulady.

ьaьu tyгьj, er mьsьjпjпen.
Er Capaidьq kycьjпen,
Cocьp vatьr tysьjпen,
Kymjs özen ystьjпen
Toriaqaп qara vьlt qactь.
ьaьu ьeңьjьp, vьlt qacьp,
Kөгьjпen kьпп ььr cacьp,
Vaqььь ycjn qalqььqь
Quaпqьaп daus ьlasy.

ььььgende ьaьudь ьарььa,
Qairan Capaj qarььda,
Bostandьq ycjn talьььna
ьaьu qoььпaп oqьa ььctь.
Oqьa ььььp ьatsa da
Tьsьpedj qoidaп qььььь.
ьайььqьa Capaj aqsa da
ьosajmadь ььь jsj.

Cараидьq qalqьaп serjgьj,
Qььььь qььraп көrjgьj,

Aspan astında aqылдар,
 Qыльсь qolda çarqылдар,
 Qызы tudың astında,
 Usap million tasqыңa
 Çendj çaudь çумыа.
 Qаныпан tamqan Capaidың
 Әr tamcьсь Edilge,
 Altып alap egjnge
 Nür ʼamcьь vor төgjlә.
 Aq bidaidың әr dәнj
 Әsken, çauqа оq көrjne.

Capaevtai talai er
 Әsjr, әnjr tuyla,
 Bolattai tysken сыпыа.
 Dıcran qarьь kele almaid
 Qalqtың vатыr ұлына.
 Stalindei kыnjmnen
 Qııyды çerge сıqыа.
 Toqsan çasqa tolqanda,
 Tuqan çerjn colqanda,
 Qaita tuqan qart Çамвы
 Домвганы qolqa аьр,
 Bılvıldayın tolqаныр,
 Er Capaidь oıqа аьр.
 Quana qostь çьгына.

Bettei almai endj çau,
 Edjldjң tamcьь сыпыа.

Çattыqu.

1. Әлеңнјң өз сөзj воьнца Capaevтың çaudь qalai çengendjgjn aıтыңdar. Sonan son, Capaevтың kjm ycjн әlgenjn, qandai erлjk көrsetjр әlgenjn aıтыңdar.

2. Әлеңнјң сөзjnen keltjre отьр, eljnjzge çaudың neljkten bettel al-maitынып aıтыңdar.

3. Әлеңnen теңеу сөзderdj тавыңdar. Ol теңеу сөзderdjң qandai.qandai оьндарда ұсталqанын көrsetjңder.

AMANGELDJ TOЫНА¹⁾

Әлеңj «ait» degende aqылqanмын,
 Çyirjktei domvгamды savыltqanмын.
 El syigen, еңгер tuqan erdj maqtар.
 Тыпысып dıcrанымын, тарыltqanмын.

Oilansam, сөзjm çeçjre, xial çelj,
 Әtedj көz aldыmнан тарix belj.
 Tolqansa vатыrlardyң vатыl jsjn,
 Qomdanad sonda Çамвы seilegelj.

Ardager Amangeldj erdjң erj,
 Keң, әrjs çalpaq dala tuqan çerj.
 Elj men mekenjnјң тын ұstap,
 Qol vastap, qan maidanda aqqan terj.

Lenindj çаны syjр соңына ergen.
 Çауына аçal оқып tartqan mergen.

¹⁾ Bıl әлең «Amangeldj» кинось Qastek ауданында tysjrijлp çatqande çazyлqan.

Ceceden el qamqorь il 'vor tьpь,
Er volьp maিদanda da il vor oigen.

Qazasь vatyгьmьny qurtь eгjretken,
Ol kezde qambyдыь da qasьn tьkken.
Bil kynde er eгbegjп qocasemter,
Certemjп qeгьs qьгьп men de kьppen.

Oigen qoq, Amangeldj əlj tьrj,
Ənekei, jlulj tьr aq semserj!
Ornatьp ol kьksegen armandь oibь,
Men de cat, raqattanqan qartьny vьrj.

Batь vol, valalarьm, vəgьj daqь!
Tap vergen dьcran ittjп sьnsьn saqь!
Semserjп Amangeldj tot vaspasьn,
El qoqda, ilь kypnjп tusa saqь!

qattьqu.

1. Amangeldjпnj qacan oigenjп, kjmder oltjrgenjп, kjm ycjп oigenjп aityьndar.

2. Aqьpnyь Amangeldjпj qalai sipattaitьnyь aityьndar.

3. Olenдж keljstjrp oqьndar da qattar alyьndar.

OTANЬMNYЬ QЫZDARЬNA.

Sihanda vьr qerler var,
Aнqа nьsaqan elder var.
Ol elderdjп vaiqasam,
Qulьpьoqan vьzdei tyгь qoq,
Oпьnj qupar gylj qoq,
Bilьbilь qoq, yпj qoq.
Erljk eter ilь qoq,
Erkьп oскen qьzь qoq.
Oндаi eldjп kьcerjп
Uitqj soqqan qel vьlgen,
Qonarьp tereгь sai vьlgen.
Oндаi eldj qьrlaman,
Men qьrlasam, vaq qonqan,
Omьrj oгler cattanqan
Oz eljmdj qьrlaqtam.
Qьrlaimьn əlj, qьr tavam!
Vьzдж el — vьr vaqьttь el —
Stalindei kypnj var,
Qulьpьoqan qamqа qerjпnj

Suь val da, gylj var.
Sol elmenen vьrge oскen
qambyдыь da jlesken
Ənj, qьgь, yпj var.
Vьzдж eldj men aitsam,
Asaudь kycьtj qeгьgen el.
Vaqьndьgьp polustj,
Samolətke mьngen el.
Er qьgerlj qьzdarьm
Vaqьntь polus mьzdarьn.
Vьzde qьz da, il da oštj,
Tel qulьndai teгь oštj.
Vьz — kьk, sudьnj qoqasь,
qanadan dьnye qavdyqtar,
Qol qusьrdь taviqtat.
Vьzдж oсirgen Stalin,
Vьzдж oсirgen ctavьm.
Uldь oсjrgen Stalin!
Qьzды oсjrgen Stalin!

Syijndjrdj qъzdarъm —
 Poluske — vijkke ucqanъn!
 Çatvьldьn da oлеnъj
 Samoletren vjrgе ucъ.
 Bөvegim de, ьlm da,
 Qъzdarъm da çьr qicъ.
 Qъzdarъm gyl qucarsьn.
 Taqъ da taqъ ucarsьn.
 Qusaъ, quscа çetersjn.
 Qъzьnda maidannъn
 Samoletjn çaulardьn

Çeъjр talqan etersjn.
 Milliondaqan ьl, qъzьm.
 Otannъn көrkj çьldьzьm,
 Otan ucjn qaq qanat!
 Өsjrgen erkjn ьpraqъ
 Stalin, saqan mьn raqmet!
 Sөule cacqan Otanqа
 Çarьq kynj Stalin,
 Çasa, çasa, көр çasa
 Qalq kynj Stalin!

Sūrau.

1. Erlik көrsetken qandaі lөtcik өelderdj vjesjnder?
2. Bül öleңde aqьnnъn nenj çьrlaitьndьqь aityladь?
3. Aqьn vjzdn otannъmьz ven cet elderdj qalai salьstьradь?
4. Aqьn bül öleңde otannъmьzde, otannъmьzdn ьl-qъzdarъn qalai suret-teidj?
5. Grizodubova çana onьn serjktejrnjn Məskeuden Qьr Cьqьsqa qonvai ucuda көrsetken erliktej çайnda vjetjnderjndj aityңdar.

ÇUMBAQ.

Vjr vaьq көk çöьnda etken sairan,
 Damьda көrjnedj, keldj qaidan.
 Auzьna vjr çavaqъ tjster aьp,
 Dep aitar «çata almaimьn, çarçaң ailan».
 Zaulaidь qaida varsa, jzj tьspes,
 Maqsatь: «tigjzet» deu «kөpke paidam».
 (Aeroplan).

STALINDJK CьNDьQ.

Coьn çolmen çorqalar,
 Doңqalaqtar doңqalar,
 Arqьrap poьz asadь
 Vatьsqa da, cьqьsqa,
 Qüstai ucqan poьzdar
 Cөldj, qumьdь vasadь.
 Teңzderden, taulardan,
 Cөlden, көlden, qumdardan,
 Taigalardan, ormannan
 Aсьp өtjр, әigjge
 Cьqqandai tьlpar vәigеge,
 Tasqьndap kycj tasadь.

Çerdjn gylj, aimaqъ,
 Kolxozdnьn altьn aңqarъ,
 Baq qonqan sьlu taңdarъ
 Qüstai ucqan poьzde
 Qucaqtar qarsь aladь.

Coьn çolmen çorqalar,
 Çorqa poьz alcaqtai,
 Domьrganьn cөgьnde
 Oinaqan sever sausaqtai,
 Quliqanda qüьndai,
 Yirjledj ьrcьqtai.

Çygjn tier zrlauda
 Poıızdñ çyırjk çampozь.
 Tiegen çygjn Məskeuge
 Ernazardñ kolhozь.
 Respublika çoldaidь
 Məskeuge silьq tartuьn,
 Meruerttei çainaqan,
 Bidaidan silьq arnaqan
 Tartuьn artьp arqьrap,
 Kyn-tynj poıız zrlaqan.
 Tier appaq maqtanь,
 Mamyqьtь pyljs maqtaulь,
 Mamyqьp qьzyl tykьjnñ
 Asьr sap tauda oınaqan.
 Sol poıızdñ jcinde
 Annalьnqan Məskeuge
 Tielgen oleq çoldarь,
 Çambyldñ da çrlarь
 Qalqь syjьp tьndaqan.
 Poıız kyn-tyn zaulauda
 Kyjildegen tasqьndai.
 Oqtystjk, batьs, sьqьsqa,
 Sjьrge baitaq alysqa,
 Anquda kycj asqandai.
 Tier Məskeu poıızqda,
 Qьsnda da, çazьnda
 Çjberedj silьqьn.
 Ernazar attь kolhozqda
 Top-tovьmen keledj
 Macina da Məskeuden.
 Komvainpñ kək qıgьc
 Asьl da Məskeuden.
 Keled qьzqa oramal.
 Onan çjvek otjьp pe?
 Keled ilь Məskeuden
 Çjgjtterge etjk te.
 Staxanovь erlerdñj
 Jsjnep ol onjlgem.
 Staxanovь erlerdñj
 Kycjnep sol kəjngem.
 Bjzder aivьndь erlermjz.
 Yske volat kijngem.

Kaganovic — er narkom

Berse eger əmjrn,
 Davylьsь qьran atoida
 Qaqsa eger davylьn,
 Qьraqь ças macinist
 Calьp davyl qavağьn
 — Daıьnмьn! — dep ьberedj
 Gudokrepn accь çauavьn.
 Sonda: volat tegercjk
 Temjrdj teve erge ercjr,
 Relstj uradь,
 Krivonostьñ quattь
 Qoldarь poıız vıradь.
 Otannьñ vronepoıızь
 Çarьra çaudь qьradyl
 Sonda: əg vjr vaqtacь
 Otanьna volьsad.
 Vronepoıız otsjn dep,
 Çaudь çeңe çetsjn dep,
 Pulemetpen çol acad.
 Sonda: əg vjr qaraul
 Sonda: kolhoz, var aul
 Granatpen çol acad!

Çasaqan çoqrьn men vosqa,
 Çuz çasaqan çasьm var.
 Otan ycjn sol kezde
 Boladь Çambyl kocegar.
 Parovozdñ sol kezde
 Çyregjm men çyregj
 Dyrsjldep vjrgе soqadь.
 Ucqandai tau tylegj
 Çanьmñ ьstьq qanьndai,
 Parovozdñ parьndai,
 Qainaidь motor tjregj.
 Çol tartьp sonda alysqa,
 Batьsqa, Sjьjr, Sьqьsqa
 Gyrjldep temjr tasqьndai
 Vronepoıız asqanda
 Çol ьberedj tau men er!
 Tap sol kezde qьrandai,
 Stalin sөzjn urandai,
 Çar tararqa çarьqtar,
 Çan-çaq vronepoıızqda
 Acadь qьzyl semafor!

Sūrau.

1. Temjr çoldıñ eljmızge tigjzetjn paidasъ çenjnıde ne aıtıladıñ?
2. Otan qozqau çenjnıde ne aıtıladıñ? Ol çenjnıde aıtıladıñdarđı aqınnıñ öz sezjnıen keltjrjı aıtıñdar.
3. Krivonos kjm? Ol turalı ne vjlesjñder?
4. Poıızdıñ çyrjsjn aqın qandai teñeu sözdermen aıtqan? Ondai teñeu sözderdj terjr alır, maqnalarnı uqıñdar.

ÇŪMBAQ.

Qalmaidı vjr-vjrjnıen taqı ozvaidı,
Aıaқın көз jlespei ol qozqaidı.
Ystjne ne salsañ da, tier alır,
Qara jngen votasъ çoқ qūr vozdaıdı.

(Parovoz).

Keletjn qaçaiır var әr taraptan,
Ekrjnı vjr kem emes atqan oqtan.
Ystjnıde nese tyrlı nәrsesj var,
Bu sьqыр qılaқınan vırqьratqan.
Bsьqьr, ьңransa, azan-qazan,
Qos көzjn maңdaıında cьltьratqan.
Kөр eken көmekcjsj çoldas volır,
Әr çerge qūr ketpes qaқaz satqan.

(Poıız).

MAI.

Toqsan cьl tyrlı әn qosьr,
Çylda çazda vjr tosьr,
Taqı da mjne mai keldj.
Betraq cөлge çan kjrjр,
Өlj voıqa qan çyrjр,
Qūzdyñ müzь vūzььr
Aqyldı darıa, oıda endj.
Kөk qьzqaldaq gyl çarьr,
Nәr çınar voıqa çer ana,
Çandь çәndjk quana
Sairadь vūlvūl saida endj.
Vjzđjñ kolhoz vjledj
Mai qьzььr көр көrgen,
Tәttj menen tüссьь
Vūrь talai çer көrgen,
Vūl çerge kerek aıla endj.
Çyldam egjр egjstj,

Dyrjldetjр еңбектj,
Çaңqьrtamьz çer, көktj
Taqı da taqı өsemjz,
Өsetüqьн çai keldj,
Tasьdy vı, vailь endj.
Aıda egjstj, aıda endj.
Oktәvг — mәngj mai aıb
Qьs ьzqarьn aıdaqan,
Bai, kapital — aıazdyñ
Erteden ornьn sailaқan...
Qara tyndj qıratьr,
Qaçьqandь cıratьr,
Tarьqqanqa dem verjр,
Ac, arьqqa өñ verjр,
Çemjs, gylj çainaқan.
Beıne vaқsa aınalañ,
Vūlvūlь dulap saıraқan.

Stalin kəsem sol vaqsaŋ
 Baqtacsıy, iesj.
 Təvbieler, məpeleŋ
 Əsjrgen elj — ciesj,
 Erkjndep ənjŋ əsuge,
 Bjrjne-bjrj jlesuge,
 Əŋ çemjsj ornın
 Əzjne alqan tiesj.
 Aram səpke orn çoq,
 Buzılsa kəzge tysesj
 Betjndegj kyiesj.
 Stalin eldj çarqıy,
 Ardaqtıd qalıqıy,
 Qalqınlı onsız künj çoq.
 Mai künjnde ənge sal,
 Baqıtı eljm valasıy,
 Dausıy əlem künrentsjn,

Batsın çaudıy qarasıy
 Əlt pen iltıy vjrlesjŋ
 Qosıd ynj, qarasıy
 Sıyqaqanda əndetjŋ
 Leningrad, Məskeudjŋ
 Proletarıy, qalasıy.
 Yn qosadı elderj
 Muxit pen tenjz, kəlderj,
 Kavkaz, Qıy Sıyqıy pen
 Orta Azia arasıy.
 Odaqtıy sıyqıy çaqılın
 On vjrdj vjr sarılın
 Əndetjŋ yn qosadı
 Qazaqtıy vaitaq dalasıy,
 Qatıl, erj, valasıy,
 Çambıldıı qart vavasıy.

Çattıqı:

1. Ələdj keljstjŋŋ oqi vjljnder de çattap alıqdar.

SƏBIT MŪQANOV.

(1900-ç, tuqan).

ALTYN AİMAQ.

I.

Kəksenj vjr kəljnj çaqasında otıratın aul çıqıl kezekte-sjŋ vaqatın edj. Aulda çıyırma saqtı yı, saıy vıenj jçjne qosa, eŋ təmen sarıal degenjnde 4—5 çıqı var. Aldında çıyırma saqtı.

Osı kezek vjr künj Altınsarıya keldj. Altınsarı aulıy ıç çaqında otıratın, vıgıy vjr sıy, vjr at keide vjtjŋ, keide vjtpegen, soŋqı keзде tai-tııaqımen ves-altı çıqı vjken saqtın qana otau sarıa edj.

Kün vatar aldında aulıy aqtıqan vıesj kəlden su jçjŋ, vıtırı çalıqan keзде, qıy sarıatın talı vıesjn mjnjŋ, qolına qıyılın jljŋ, Altınsarı çıqılardı çınadı da Aqsoqı taıyına qarai bettete çadı.

Aqtıqannan keıjn saıy vıenj ottampaz keletjn ədetj. Çana çıqı valası tergen gyldei çərtj eŋ təttjsjn calıy, çyre ottadı.

Mezgj — maidň orta kezj edj. Calqardň qara qrtťsь cartť kez qtiqalь җerjne сыққан қалњ betege men seleuge җатқан қалњ җасығылқандай.

Kөксетau җerjnј җазды kыngj тьмьқ kecterjnde qoidњ сарвь maidнай seldjregen «masa vultь» deitjn vultь volady. Budaqtь tytjndeі tütasa uсқан sарь masanь җürt osь «masa vultьnan» җauady dep oilaidь.

Altьnsarь җылысьн җинар Aқсоқь тауьна беттетken kezde, «masa vultьnan җauқан» sарь masa atьn da, өзjn de vulьqtьгьр җyг-гjzbedj. Bыlai da җyрdek җылылар masalaқannan кейjn рьсқьгьньр, тьргьсьр, өз қуиғьқьmen өзjn-өзj aidар, җортьр җyгjр ottady.

Astьndaқь atьнњ ауздықьн альр, aiaңдай calдыгьр kele җатқан Altьnsarьнњ өзj masadan qасьр, тьмьқ kyndj җeldete, ara-türa җörtьр alды.

Malqa da, җанқа da mazasьz masanь җaratuь сықылды tentek-tjgьmen qатар, taviqattьњ өз tentektjgьn өзj tiatьn meirjmj de mol. Oньњ osьндай meirjmdj mjnezjnј vjрj — mazasьz masanь tiatьn җerge сық tysjru edj. Qanatь дьmqostansa uса almaidьn, сық керкence җerge qonatьn sарь masanьњ әдетj.

Altьnsarьнь da, oньњ astьna mjngen viesjn de, alдыndaқь җылыларьn da қалњ sарь masa vulьqtьгьр, jьrde тьсьн ketjrdj. Altьnsarь masadan qorқаньр, көзjn қана җытырать da vasьn ora-malьmen сығтар vailар alды. Bjрақ, җылыньњ vjр eljdeі җаia terj-sjn tесetjn masanьњ tүmsьқьна oньњ җазды kectjk җeңil kijmj бөгет vola алқан соқ.

— Qар, eregьskende kypj kijр almaқан ekem! — деп өkjndj Altьnsarь.

Oсь kezde maldь da, Altьnsarьнь da esjркеgendeі meirjmdj taviqat җer vetjn busандьra сықьн қалњ қьр төsep edj, masanьњ әндetken dausь җьт-җьрт vola қалды. Содан кейjn тьпьсььзданьр рьсқьгьнь, җelder җортьр ketujn җылы да qoidь; masanьњ tүmsьқь тjр қьсьқан җerjmen алратьsудь Altьnsarь da qoidь. Ғылыньњ aiaқь вәсеңдер җалқau җyгjспен ottady. Tевjнjр, рьсқьгьньр maza-sьn алқан viesj damь tapқannan кейjn, Altьnsarь da damь тарть.

Tyn ortasь җақьндай, aspan асылды. Ol tynj ai on төрт җаңасындақьдай, суқа қалқытқан altьn tavaқтай, җүлдызды, мақпал қара тyndj beluarлар җyze bastady. Ondai tynнјң cala-сарь kyndjzge берjспейтjnderj volady. Bүl tyn — sol tyn.

Aқсоқь тауь nar tyiedeі deңkijр, қарақан adamнњ қасында түрқан сықылды көгjngenmen, etegjne varam degen kьsjge альs җer. Sol тауқа беттеuj беттеgenmen, masalaқан җылысь jьrde җerdj vjраз үтьр җyгjр алқанmen, маңailай qoimady.

Ol arаньњ сықты tynj сақьмды kyndjzge uсаңығьraidь. Kyn-djzgj сақьт альстақьнь тартьр, отьz сақьгьннан artьқ җerdegj

Ақсоқьль, 40 сақьгьмдай сьредегь Буравайдь мунарландьгьр, аuldьн jгесjне альр келгендей воlса, сьгьт, салтаң тьнде де осьндаi. Тьнде де сьрқа малсьнқан тау, теңjзде сьзjр келе сьтқан кемедей, қарақан адамқа берj келе сьтқан сьқьлданадь.

Сақьмдь кьндjзjнде де, сьгьт тьнjнде де Көксетай тaulарьньң есегj ақась — Көксе. Jсjне Azat, Сьгьмбет, Сьлқьзтай, Айьртау, Имантау, Ақан, Сандьқтау, Екj сьландь, Zегендj, Вjрқа, Cortan тaulарьн қосқанда, Көксетай атть тaulарьньң вар ұйрақьна өз атьн ie қьлқан Көксе «мен ақамьн» деп қасанда кеудесjн көтерjнkj ұстайдь. Ось тәкәвварьльрньн ол сақьмдь кьндjзде де, сьгьт тьнде де сьңьлмай, маңьндақь қай тауқа қарасаң да төвесjнен аса қарар, өз төвесjн өзгеден вjгьн көрсетедj.

Сьлқьсь Ақсоқь тауьна беттер сьйьлқан Altьсарь масадан mazась ketuj васылқан соң, бетjн тегjс виландьгьр сьрдj сьлрақ теңjзге ұсатқан сьгьтjн yстjнде кемедей қалқьқан Ақсоқьда қарар edj, «әуелj менj көр» дегендей Көксе васын Ақсоқьдан асьга қарар тjр екен.

Ne degen tamaca көрjнjс!..

Көксеге қьзьқа, денесjн көтере, мойньн соза қарақан Altьсарь оньң вар денесjн тьтас көргjсj келjр edj, «менjң де тау атьн вар, велjмдj вастьгьр көкценj неге тыгел көрsetейjн» дегендей Ақсоқь Altьсарьньң көз алдына перде вор, Көкценjң төвесjнен васа сьргjн көрsetкен сьоқ.

Вjрақ, Ақсоқь пердеlegenмен, Көкценjң вар денесj, вар сьлльуқь оньң сьрегьнде сьзуль. Көкценjң қай сьргьнде нендей tamaca варьн ол сьтқа вjледj.

Көкценjң өзjн де, валаран тaulарьн да, вальдь вjлақ, варқьндь көлдерjн де тьр-тыгел көзjмен көрjр, көкjрегьне ұмьтрастай қьр сьзьр алқан Altьсарьньң endjгь қўмарь — асьтjн көрj.

Оньң ұқьмьнда: Көкценjң асьть салқьр сьтқан алтьн көi; бетjнде ұсан теңjз сексен көlj воlса, асьтнда да сексен алтьн көlj вар!..

Оl алтьн көлдердjң варьна, ең алдымен, өзjнjң ать куа сь-қьлдь.

— Атьмдь неге Altьсарь қойдындар? — деп сьрақанда, әке-сесесj Altьсарьда:

— Сен tuатьн сьль вjр көр алтьн тауьр, алтьн сьлдь вала воlқасьн Altьсарь қойқамьз, — деген.

Altьсарьньң ауль Тораиқыр тауьньң Буравай сьақ бетjнде, тaulды етегьнде. Аульң маңь қўлақан арандаi yңjрегеен көр сьңьр.

— Вjл не? — деп Altьсарь сьраса:

— Altьн сьуқан сьер, — деидj yлкендер.

Вjреулер: «таудан аққан вjлаққа вьсьгьс тосьр ек, сьмқа

aralas altynnyň ygjndjsj aqtъ» degen keñes aitady. Bül keñes Altynsaryqda ertegj syqyldy. Bjrqa, qyzыq ertegj... Bül ertegjge onyň qyzыqqany sonдай: wala kezjnde taudы kezjр ketjр, wılaqqa waqyrac tosyр, altyn kyttj...

Bılaqtan altyn aqraqtanmen, auldыň jrgesjndegj cıqыrlardan aqtы. Bala kezjnde ızaqtыň sary kynj wılaqqa qım cıыр, altynnyň ygjndj ısaqtaryн Altynsary talai ret yijne ekeldj. Mjne, sonдай qımnan altynnyň ıntaqы tabыqasып, Altynsary «Kөk-cenjн astыnda altyn көl var» degen oıdan wala kezj tygjл, cıgjт wоlqasып da arыqan соq.

Cıgjт wоla, altyn jzdeuge onyň qımarlyqы ydedj. Sol kezde «aqıumen aspandaqы әп qosatып» ataqы Bjrçan saldyң mоla-sыnyң qasыnan aqtatып Bjrçan wılaqы deitjн wılaqtың maңnan көр altyn сыqырты, ol altынды alıqа «qazna kjsj cıberjptj» degen söz dүңk ete tystj. Bül — 1915-сылы edj.

Altyn tabudy, altynnyň көljн tabudy arman etken Altynsary, «ata-wawaң jstemegen көsjр» dep әrkjm toqtatu aitqanmen, Bjrçan wılaqыnan сыqqan altынды qazыsuqа kete wardy.

Altyn qazыslarмен ol ekj cыlqa çaqып saxtyda cımыs jstedj. Sonda onyň ıqqаны: Kөk-cenjн astыnda altyn көlj, wагь çınар ala alsа, көl wоlatыпь gas. Bjrqa, Kөkce saraң... Bai altыны ol «mә» dep ısyна qоımaıdy. Oсыны wыlai tırsып, kyldel qыр ygjр, çetj qawat çer astыndaqы tasqa, walcyqqa aralastyгьр casыр cıbergen. Ondaqы oıw: «erjngen qоısyп, erjпwegen alsып!» sol saraң qalpyмен Kөkce qu: «eger tym ısaq ygjр, oңaılyqpen tapтыr-masam, altынды jzdeucjнjн көlj қaitar» degendei keıde kesek kezdestjрjр qоıady. Altynsaryмен wjрге jstegen staratelder on-dai kesektjн talaiып tapты...

Tapqanmen ne kerek!.. Cımыs көр, aqы az. Cımыs ycjн emes, altyn көl tabu ycjн staratel wоlqan Altynsary wjр cыldan keijп özjmen özj esepesjр edj, еңwегjне caqqanda: alqan aqыs onnan emes au, cызden wjрjне tıрмаıтып сыqыldy. Sonda da altынды sygendjkten ol taqы wjр cыл jstedj.

Altyn jzdeu çоlyнда çyrgende onyň wjр alqan sawaqы: starateldjн kei wjреuj tapqan altyn өзegjн eger zawodсы wai aqсаны mol werse, aitady eken de az werse, çasыradы eken.

Ekj cыл staratel wop jstegenнен keijп, sonдай wai өзektjн wjреujн arman qыр çyrgen Altynsaryqа kezdesе kettj. Bül kezde Altynsary altынды qım tygjл, tastan da aıyра alatып wоlyр edj.

Tabıqattың mjnezj qyzыq: altынды tastы ol tjlgen taqtaidai çар-çalpaq qыр çasaidы da, oңai suгьр ala qоımas degendei, taqtai tastың wjр wasып çerdjн wetjне çaqып qоıqanmen, ekjncj wasып qalyң qыrtысына көlbeı көsjр тыqьр cıberedj. Bүндаı taqtai tastың qalyңдыqы çарты kezden, kezge çaqып; çalpaqы-

оъ сарçаннан, ус сарçандай; ұзындықъ кеиде келте, ал, кеиде бес-
алты сақьғымда кетедј. Осындай ұзын қалақ тастардың бергј
васы кјсј воіъ çерден тавысса, екјнсј васы бес çыз метр çорге
сеіjn тереңдеp сунгидј.

Алтысарьда вұндай тас алтын көл волмақанмен, көлдјң ве-
тjne қатқан қавьрсьқ — алтын мұз. Сондай мұздың вjреujн
1917-çылдың кyzjнде ол тауьр, заводсьның тамьғын васыр көрjр
едј, құнға тұрағ еңбек vermeitjn boldь. Сондықтан, аз рұлға
көр еңбегjн satқысь келмеі, вjр çақынан çұмьстан çальқыр,
тарқан алтын тасын айтпай, уjjne қайтыр отьрды.

Мjне, оған attai 10 çы. Содан берj сол тарқан тасы Алтын-
сарьның оiansa esjnen, ұйьқтаса тьsjnen ketpeidј.

Çықь кызетjнде çурjр Көкценjң астын көруге құmartқан
Алтысарьның esjne сол алтын тас тақы тьse қалды.

«Арьгау, — деп oilaды ол, — Советке де алтын керек qoi осы.
Ол неге осы Көкçетайға кер алтын ақтармаиды!»

«Советтен кјсј кelse, çасырған алтын өзегjн аитар ем! — деп
oilaды ол, — соның jздеp келгенjн кьтpeі өзjм варьр айтсам
қaitедj?.. Syitjр, сол араға алтын заводьн салуға васыч volaйь!..
Өzjмjздjң өкмет!.. Оған да, мақан да yлкен paida!..»

«Өzjмjздjң» degen сөздj ол өзjмсjнjр сьн көнjлден айтты.

— Бұл өкметтен вұғын, — деп oilaды Алтысарь, өtkendj
eske тьsjrjр, — вjздjң аулға, мақан осындай мал вjтjр pe
едj? Көzjр тамақ тоқ, көллек көк. Вұғын çerdjң асты тыгjл, yst-
tjne ie emes ek. Çerdjң астындақы алтын тыгjл, ystjндегj отьн-
суь атаьқыть, маль көр adamджкј edj. Çарь çалқыз қарасына
азьқ тава алмай сорь қainaitьн edj. Ол çerdj қолға алдық. Çer-
djң ystj вjздjкј, endj астын да ielenujmьz керек!..

Тақыды ол алтын ойьмен атырды.

II.

Қамçаттың құндызымен çiektegen тор-сьмылдықтай ainalasь-
на çасы қысықты қарақай өскен Көкценjң дaria көлjнjң вjреujн
çақалар, çаидақ тарантасқа çеккен atta ekj кјсј kele çатты: вj-
реuj Алтысарь, вjреuj оның құрдасы — Сауьркел.

Бұлардың çурjр kele çатқан çолы — çалрақтықь вjр қана ар-
ва сиарьқ eskj syrлеu. Syrлеудjң вjр çақында: eger арва ауьр
ketse, көлге тура tysetjн вjк çар, çардың астында çалтыраған
көлдjң екјнсј қавақы сақьмданьр зорға көрjnedj. Syrлеудjң
екјнсј çақы — çерден тjк қылыр сьққан сьң. Сьһның текцелен-
ген тастарь adamның көzjne қатарланьр çinalқан әдемj кjтар-
лардың өтаçеркасьн elestetedj.

Syrлеu çурgen сайьн çоқарьлай вeredj. Оның вjр ұсы — арқандай

сватыйр, keldj etegjne tystj, ekjncj ucy — cыlandai ljrjlr, kel cаqасьндаqь alasalau taudьq veljne asьldь.

Syrleu taudьq tjkcjldcu cъrjnen asuqa ainalqanda, Altьnsarь attьq wasьn tartь.

— Oсь араqa toqтайq pa? — dedj Caуьrkel.

— Toqтайq.

Altьnsarь yiden cыqarda Caуьrkelge «sol arada byrkjtjnj uiasьn kordьm, valapanь alaiьq» dep aьp cыqьp edj.

— Əi! — dedj ol Caуьrkelge taudьq etegjne attarьn aqьtqanpan keijn, — oсь tauda aьtьn kьp degen sьz var, sonь kyrekpen cьqьp qarasaq qaitedj?

— Byrkjt ce?

— Valapan qaida varar deisjn. Əuelj mьnanь qaraiьq.

Altьnsarь yijnen valapan ucьn emes, aьtьn ucьn cыqqan, onьq vaiaqьda cасьrьp aitraqan aьtьn tasьnьq taqтай oсь taudьq etegjnde. Bьl oicьn ol Caуьrkelden cасьrdь.

— Ua, qoicь sonь! — dedj Caуьrkel, — qaitesjn sol aьtьndь. Oсьндаi ьstьqta... Azavьq qurьsьn!.. Onьz da ьndьnьm keujr keledj. Susьn qaida?

Susьn jcьp oьrьp, Altьnsarь sьzjn taqь qaitaladь.

— Ras aitam deimьn, — dedj ol, — jzdeijkcj! Tavьlmasa, qalsьn. Bьzden ec kьm aьp almas.

— Kereksjz jske... Qoicь sonь!..

Ol kezde aьtьnьq tasьn tapqanь Altьnsarь Caуьrkelge aituqa vьr oqтайp edj, taqь da «əuelj qoicьqan velgjmdj qaraiьn, tava almai uiat volar» dep oiladь.

Sol oimen ol erjngen Caуьrkeldj arva qasьnda qaldьrьp, əzj belgьsьn jzdep vьraz carlap edj, tava almadь.

— Qap! — dep əkjndj ol arvasьna qaitьp kele cатыp, — vai əzek edj. Tavьlmai masqara volam va?

Arva ьstьnda kьlenkede tьnьqьp cатыqan Caуьrkel Altьnsarьь aсualadь:

— Ia, sarьm. Nese vьt aьtьn əkeldjь?..

— Kьlme, kьlme!..

— Kьlgenьm emes, sьraqanьm; aьtьq aьtьn volqasьn aьtьncьl cыqarsьn dep oilaimьn. Aьtьm aьtьnqa cанasraitьn, mьna men nege aьtьncьl emesrьn?

— Tavьlsə, sen de qacras eь!

— Qacatьn, olda-vьlda, qacatьn. Nanvasaь, vьr qarсьq aьtьn tauьp əkelcj! Qьzьqar ma ekem?

Caicььqta əzjge ьttьrmaityn Altьnsarь Caуьrkelden cъnjlgendei voldь.

— Saqan eregьskesьn aьtьndь tappai qoimaimьn, — dedj ol arvadaqь temьr kyregjn aьp, cөnele verьr.

Altın var çerdj Altınsarı çer vetjne sьqqaн сөvjenen de çova-
laitın edj. Sol çovazьna syienjр qumь ezjigen vjр çerdj ol сь-
qьлар qaza vastadь.

— Ə, jske sət! — dedj Сауьркел, Altınsarı qazqaн сьqьrdь
kjndjk tьsьna keltjrgende.

— Aitsьn aq! — dedj Altınsarı veljn çazьp, terjn syrtjр,
— osь arada altın varь anьq. Tez сьqadь. Nanvasaң, qazьp
kөrcj.

Тьpьqqaн Сауьркелge altыnan көrj ermek kerek voldь.

— Çaraidь, сьq vьlai! — Ber kyrektj maqaн! Men vjraz
сьqьyn, meseljн qaitrasьn.

Rasьnda carcaңqьraqaн Altınsarı kyrektj сьqьrda qaldьgьp,
өzj sьrtqa сьqь da Сауьркел jcjne tysjр qaza vasaqanda, сь-
qьrdьн çiegjne çyresjnen oьrdь.

Тьң tegeujrjnmen Сауьркел kezge çaqьn qazьp tastap, ara-
tьra qumь valсьqь ədeij Altınsarıqa laqtьgьp, qalсьндap tьrdь
da vjр kezde qalсььp tьra qar, Altınsarıqa eleusjз көzven
vjр qagar, aqьgьn eңkeijр, aiaqьnьң astьnan vjrdemenj aldь.

— Ol ne? — dedj elegzjgen Altınsarı vasьn көterjр.

— Çai, qalсьньm qoi, ol ne dep eң?

— Bəse, ol ne?

— Ua, təijr alsьn senj!.. Valсьq... Altın dep tьrsьn va?

— Ne de volsa көrsetcj, əi!..

— Oınar aitam. Çai ьsьm. Mjne qoьm! Tyk te çoq.

Çауьркел qoıньna vjр nərsenj тьqa qoıqandai voldь. Altыn-
сарь qadalqaн saıьn onьң keskjnj qumьla vastadь.

— Saitan, onьң ne? — dedj Altınsarı tyreger, сьqьrqa ьңj-
ljр qagar, — көrjр, vjrdeme тауьp qьzqaньp tьrsьn au deimjn.
Nietjн tar au! Əzjн berj сьqьsь!

— E, nege сьqaiьn! — dedj Сауьркел kyrektj valсьqqa qa-
dar тьqьsьндap, — Saqaн eregjskesjн kjsj voıьna seijn qazam.
Ovalьm saqaн. Ai dalanьң valсьqьn qazdьgьp...

— Əi, gas vermesjн ve qoıньndaqьnь? — dedj Altınsarı, —
vermesen, tartьp alam!

Altınsarı Сауьркелden kyctjrek edj, onьң сьnьnda qoıньn
qarauqa oıь kettj.

— Al, tjntem! — dep Altınsarı сьqьrqa tysuge ьңqailan-
qanda:

— Senbesen сьqaiьn, көr! — dep Сауьркел sьrtqa сьqьqqa
ьңqailandь da Altınsarınьң көzjn aldar, qoıньndaqьnь sьqьrtьp
tysjгjр çberjр, aiaqьmen valсьqqa aralastьra qoidь.

— Kəne, tjnt! — dedj ol тьsqa сьqa erlenjр, omьgaıьnь
асьp, — qacannan berj sen mündai kydjktenjmpaz voldьnь?

— Men senj emes, сьqьrdь tjntem.

— E, сүңгүдүң җазыҗы не? Тјнт, тјнткјң кelse!

Altъnsarъ qazyлqan сүңгүдүң qasъna varъp, tyseijn деп edj, sьrtъnan кер, оны оң җақына audarъp tastар, Сауъркeldjң өзj tyse qaldъ da Altъnsarъ tūrqanca aiaq astъnan vјrdemenj алыр, qoинъna таqъ тьqа qoidъ.

— Kөne, endj алыр сық! — dedj Altъnsarъ.

— Nenj?

— Tarqan altъndъ.

— Ua, tәijr алын senj! Өzjң ras айтър tұrsъn ва? Ө ne қылапън!? Senj әdeij eregјstjreiјn деп tystjm. Al, көne, qarai qoif Сауърkel сүңгүdan сықты. Оның aiaq astъnan алын алqаның көrmei qalqan Altъnsarъ сүңгүqа vјr tyskelj tұrdъ da:

— Әi! — dedj таqъ, — ras аitam, qoинъндъ көrsetcј!

Сауърkel aculanqan volddъ.

— Өzjңjң denjң dūrъs pa? — dedj ol qavaqъn tyijr. — Mazaq қылаң kele me? Osъ arapъn тауың көcјrјp әketseң de erкјң. Al, men kettjm arva җаqqa!

Сауърkeldjң keskјn қуылысы Altъnsarъның kydjgјn таqъ kyceittj. Sondъqtan, ol oinaqan vor keudesjne qol salaыn деп edj, anau saldъrmadъ. Ekeuj алыса kettj.

Olar ұзақ алысты, Сауърkel de tјrј җан, sondъqtan, Altъnsarъ qarulyrаq volqanmen, berjse qoimadъ. Ekeujjң de kijmderjnjң pәra-pәrasъ сықты. Ekeuj de entјktj. Bұlardъn vūl алыс-қулысына qіadaqъ kyp, asqar tau, calqar көl, qalyң toqai, qūs qana kua volddъ.

Тьпыс тоқайдъң jсjnde җарьрақ җамылыр, җем jzdep соqандар җyрген qoіанның қулақына vūlardъn ьсылдаqan daustarъ салылыр, selk ete tysken qoіan «ne?!» degendei қулаqъn qaісыlandъra, aldyңqъ aiaqъn көtere, tūrqъn soza qaradъ da алысқандардъ көre салыр, vetjн vūtaqqa ostъra qalyң сытырман arasъna җыр verdj.

Qaltia qoіqan qoіandъ көzј calqan qaracaqai vasyndaqъ itelgј алысқандарqа алданам деп җемjnen алыгылды.

Taиda ekј җәndjk talassa vјreujnen өзjne җем tysјr daqдыlanqan ac byrkјt vūlardъn төvelerjн torfai ұсыр, aspanda җағыqtар җyrdj. Kymјstei sьңqьrлаqan daus qaracaqaiqа соқылыр, vūl-vūl da дауысынан җаңылды.

Aqастың җарраqъ men gyldjң җұqа vetjн dјrјldetken әlsјz җel тьпа qaldъ. Dausъn vәsenдетреген җалqъz аq taudan аqqan vūlaqъn сылдығы.

Osъlardъn vәrјnjң тыңдаqаны Altъnsarъ men Сауърkeldjң алысы, алысқаннан алqынан өkpeden сыqqan ьсылдаqan dem.

Adamның denesjндеgј kyc mycesjnjң vәrјnde vјr tegjs volmatъпына Altъnsarъның көzј Сауърkelmen алысқанда җettj. Алы-

sa ketken çerjnen алып иуына қарағанда Сауьркeldj ол тез
еңе қоіам қоі edj. Baiqasa, кyc сьнаса kele Сауьркeldjн
вар қары иьында ekendjгj vaiqaldь. Оны денесjn тоқрақ қу-
ль көрмеі көтерjр аьр çerге оңай қилата салқан Altьnsарь қап-
са қару сьмсақанмен, сьмқан иьсын қаза алмай қoidь. Уьс —
ventter tastaқан temjрden vjг кем emes.

Сауьркeldjн аьсып васында ойы сьқар деп оилақан Altьн-
сарь сьпқа айналаып көргесjn, қазиқа әлj kelmeitjнjн vaiқа-
қан соң, васыр қатқан Сауьркeldjн көзjне оқтай қарады.

— Әі, ақтық ret айтам, ras бермеіmsjн? — dedj tьkjenjр.

— Nemdj vereіjн! — dedj Сауьркel ақыпьр, — tyгjн соқ.

— Qolyндақыпь!

— Qolyнда tyk соқ!

— Endece nege қазvaisьп? Көне, қазсы алақаныды!

— Қазvaisьп!

— Nege?

— Әdeіj, eregjskesjн!..

Altьnsарь қавақып қар қаудьға tysjн сьытьр алды да, Са-
уьркeldj çerden көтерjр ар, қўсақтақан қалымен көldjн терең
қар қавақыпна аьр keldj.

— Menjн mjnezjmdj vjlesjн қоі! — dedj ол Сауьркелге қа-
дальр, — қоіды қазवासан, көлге лақтырам!

Altьnsарьны қўсақында өзjн қаңқадай көрген Сауьркel
оқан қарар edj, лақтыратыпь рас сьқыданьр kettj. Ол vjг сьлдарь
вайақыда... Qьзылар мен ақтар соқысатып сьль.. Auldь талақан
ақтың салдаттарынан ekj салдат vjг себерпен аulда қальр, оьс
Altьnsарьны уijне қонқында.. Altьnsарь ekeujн de tynde vai-
лар аьр, tьrjdeі оьс көлге суқа ақызып Сауьркel көjр edj.
Көzjгj keskjнj нақ сондақыдай eken. Сондықтан:

— Көне, ekjнjн vjгj! — degen оны қатары keskjнjне сьдай
алмай:

— Mә! — деп иьсындақыпь лақтыр çerberdj de, — vosat, —
dedj ақыпь. Çerge лақтырмай суқа лақтыруға vjг ойы ketjр, оқан
vata алмады.

Altьnsарь газь volқындай tysjн сьытьр, Сауьркeldj çerге
ақыпь tysjrdj de лақтырқан затты аьр көjр edj, айнала қўм
тоқрақ қаьсықан, сьдығықтай тұтас тума алтын eken. Quanьр
ketken ол алақыпмен салмақтар көjр edj, қолы çerге аьр
tyse қаздды.

— Qьзықаның оьс ма? — dedj ол Сауьркелге қарар ку-
jьр, — сен қьзықанва! Bұл алтынды мен өзjм алмаймын.

— Endj қaitesjн? — dedj оқан навақан Сауьркel kektj
keskjнмен.

— Әkmetke берем.

— Өкмөт сагаан не вередж?.. dedj Сауьрkel kekеtjр.
— Ne вередj? Tykte верmeidj...
— Endj не?
— Bergenj sol: staratel arteljn иймдастьрам, алтын jздеi-
мjз...

Bul сөзjne сенегjn de, сенвесjn de вjлмеген Сауьрkel yн-
demei арвақа қараи аiaндaдь.

Altьnsaгь atqa kettj. Oсь kezde арва қасьна варқан Сауьр-
keldjн oиьна Altьnsaгьнь өлтjрsem қaitedj degen сaмaндьқ
kjrjр kettj.*

— Qaru qaida?

Оньд esjne арваньд kjндjk темjрj тьстj. «Baiquasьzda вj-
lektei темjрmen qara қўстан берsem, — деп oilaдь ol, — сaпь
tas deimjсjn!?»

Oсь nietpen ol kjндjk темjрдj сьгьр альр, Altьnsaгь атть
әkelgende, tu сьгьтпап ekj-yc ainalдь. Оньд nege ainalqanьп
Altьnsaгь сезgen сoқ.

Бндқайь kelgende qara қўстан kjндjk темjрmen сальр сьве-
rige Сауьрkel qoьп көтерdj de. Bjraq, tatu өскен қўгвьсьп қi-
madь.

III.

Oлар қўстau сoльmen қaitть. Yiden сьқарда:

— Qaitarda egjncjlerge соқа кeteijk, — degen edj Сауьрkel
Altьnsaгьқа.

At Altьnsaгьнкj edj. Сауьркeldjн «egjncjge соқайьқ» de-
gen сөзjn иьмьтрақан ol қўстau маңндаақь egjnge тура tartть.

Qьstaudan өтjр, egjncjlerdj көргence ekeuj ләм деп сaуap
qatьсқан сoқ.

— Nege тўпсьғар kelesjn, әi?! — dedj Altьnsaгь Сауьрkelge
даңқы сoldan egjnnjн сjнцке сoльна тьскende.

— Maқан ne қьl деп ең? — dedj Сауьрkel қавақьп тьie қа-
ғар.

— Ua, тәjр асьпн сенj, тәjр алқыг! Оньд не? Qaғар отьгьр
араз вор, Altьп kerek воьsa, мә!.. Oиьп-кьлкjмнjн sadaқasь!..
Qaғар отьгьр, ось сўдыгьқтай tas yсjn, мўпньд әkesjndei tasqa
верmeidjн tatu көңлден айьгьламыз ва?

Altьnsaгь алтньдь Сауьркeldjн алдьна tastар edj Сауьрkel
almadь.

— Sen қоңғайудь qoi! — dedj Altьnsaгь, — вjг сьl тuқан
төл emespjз ve, антўрқан!.. Bul altьп ekeumjзge вjрдеi paida-
tigjzedj... Kөгersjn... Сьна ось сөзjмdj!..

— Kөрсек, көгермjз, — dei салдь Сауьрkel.

Egincj çjgjtke vül sol oıyn aıtır edj.

— Çattıqsañ da osı soqa, osı këljkpen endjre almassın! — dedj ol keıjp.

— E, nege?

— «Osı Sovet önerpaz deıdj» — dedj⁹ egincj çjgjt «nege?» ge çauar verudıñ ornına, — çürt: «vüññ vjlmegeñj çoq» deıdj. Osı egındj özj çyrıp egetjn vjr saıman nege sьqarmaidı?

— Sьqaradı, asьqrasañ.

«Sьqaradı» degen sözdj Altınsarь senjmdj aıta almadı. Yitkenj, sьqaragın, qalai sьqaratıñın onıñ özj de vjlmeıdj.

— Мына vjr par atı kjm? — dedj egincj sol kezde.

— Kөne?

Egincjlerdñ qosı çaqtan çjñjcke çolmen vjr par atı keledj. At-arvasь, saımanь vül aranjkj emes, arvadaqьlar orьsca kijnen.

— Jske sət! — dedj arvadan qarqьp tysjp vjr ças qazaq çjgjt.

— Aıtsın aq!..

— Sөлөmatsьzdar ma?

Çat çjgjt qoldasьp amandastь.

— Тапьспадь? — dedj Altınsарь.

— Vül aranjkj emespjz.

— Онь өzjmjz de camalap тұрмыз.

— Qьзыçardan kelemjz.

— Çol volsın!

— Әlei volsın, алтыңылармыз.

Çjgjt kyldj.

— Nege kylesjn? — dedj Altınsарь tysjnjp, — алтын jzdeu aıtır emes. Sapaqlarыñ оң volsın. «Мыңның tysjn тапьқанса, vjrdñ atın vj» деп edj, njspjñjz kjm?

— Таубай.

— Ә, çaqсь...

— Egındj qalai nasar egesjzder, — dedj Таубай aınala qarap, — çer çьрта vjlmeıdj ekensjzder. Osılai çer çьрта ma? Këljkj de aıdai vjlmeıdj ekensjzder, туу, çануарлардың qınаль vyljgenj ai!..

Çat çjgjtññ aldynda egjn çьрта vjlmeu namьsьna ortaқ volqan Altınsарь Таубайqa eldñ egjnge төselmegenjñ aıttь.

— Sovettñ qolьnan kelmeıtjn çoq деп maqtaldь, — dedj vьrjnep көvjrek namьstanqan egincj çjgjt kjrlj terjñ syrtjp, Altınsарьqa aitqan sözjn qaitalap, — egındj özj çьrtatın macına sьqarmaisьndar ma?

— Sьqarамыз.

— Qасам?

— Кесікпей.

— Кәзгі, куні ыуғын неге сьқармайындар?

Таубай моментпен пайдаланьр, қьсқаса тьсҗнҗктҗ тҗмен өкметтҗн, партианьн, онын көсемҗ Сталиннҗн отандь җрҗ көсҗптендҗру планьн, «җрҗ көсҗр» деген сөздҗн мәнҗсҗн аитть.

— Сол уақытта, — дедҗ Таубай сөзҗн аиақтар, — еҗндҗ өзҗ сьғтыр, өзҗ себетҗн, өзҗ оратын маминалар қартар кетедҗ.

— Вҗзге кереҗҗ сол, — дедҗ еҗнҗсҗ қҗҗт, — е, вәсе, солай җстендерҗ!.. Сег көр... Кедеге Советтҗн өзҗ әперген мына қалпақ даланы дал-дал қыр сьғтыр, еҗндҗ көл-көсҗр қыр егеіҗк!

— Вҗрақ, — дедҗ Таубай кылҗмҗсҗгер, — сол мамина сьқаратын өздерҗнҗз!

— Е, қалай? — дедҗ еҗнҗсҗ қҗҗт манадан берҗ оиланыр түҗыр, «өздерҗн сьқарасын» дегесҗн қалсьндар түр екен деп оилар, — ырет вҗзге қалай сьқаратын! Вҗз өзҗмҗз вҗсек, қасар алмас па едҗк алда қасан...

— Менҗн айтқаньм ол емес, — дедҗ Таубай.

— Endҗ не?

— Сол маминаларды сьқару ысҗн алтын кerek.

Алтынсарь сөзге араласпай тынс қана түр едҗ. «Алтын кerek» деген сөзге ол елегзҗр:

— Егер кереҗҗ алтын болса, — дедҗ Таубайды кимелер, сөзҗн вөлҗр, — осы Көксетәу сьҗнҗн асты қайнар қатқан алтынның вүлақь. Өзҗңе қанса алтын кerek?

— Мын вүт болса да көртҗк қылмаидь. Алтын не құрҗым көр болса, мамина сол құрҗым көр владь... Қалқыз еҗн емес, соын қол салынады, автомовил көвеіедҗ, аероплан көвеіедҗ... Аулқа электр, телефон, телеграф келедҗ... Фабрик-завод көвеіедҗ... Ол көweise, кҗмдҗк, җсҗмдҗк, сьмдҗк көвеіедҗ.

— Қымақ орнаидь десеіҗ, — дедҗ еҗнҗсҗ қҗҗт.

— Сенҗн екрҗнҗн қасқь екен, — дедҗ Таубай оқан, — атын кҗм?

— Далавай.

— Атын қасқь екен. Даланын ваығ кезҗне әдеіҗ арнар қойқандай.

— Сенҗ де атын қасқь екен, — дедҗ Далавай, — таудың ваығ кезҗне әдеіҗ арнар қойқандай! Осы тұрқан таудың вәҗ, — дедҗ Далавай айнала қорсақан таудь көрсетҗр, — алтынға вьқыр қатыр... җздер сьққан екесҗн, сенен қьзқанваық. Бар, алтын ал да вҗзге әлҗ айтқандь җстер вьрсҗ!.. Маминаға мҗнҗр таираңдар сьҗрейк. Аитатын едҗ: Совет осылай вҗзге мол ваық қасаидь деп, «қасан?» деп ойлатын ем... Соның алды сен болқай едҗн!..

— Қоста дәм бар ма? — дедҗ Алтынсарь Далавайға, — вил қолаусьлар сусақан сьқар.

— Bar. Əlgjde qımbız kelgen.

— Qımbızqa çyğ, çoldas! — dedj Altınsarı Taubaıqı.

— Uaqas çoq.

«Таубаидың сөзj ойың ва, сын ва?» деп оılaqan Altınsarı qosqa çetkence онымен кеңесjр, çол мәнjsjн асырғақ сұрап еdj, Таубаı Steпnək алтың zavodың Өkmet zорaituqа plan çа-sар, çаңадан асқалы çатқаның, өзj осы zavodтың іңçенерj екен-djgjн айтты. Qosqa kele, пандыру уcjн dokumentjн көрсеттj.

Бсты сыретпеge қуїқан maidың иыз қымызың jсjр отырып, Altınsarı Таубаıqа бар сырың айтa кер, қалтасындақы алтынды алыр көрсеттj.

— Бұл алтынды завод кеңсесjнjң есjgj асылқан кынj вj-гjнcj kjрген kjsj өзjмjз воып директорға алыр барам, — dedj Altınsarı алтынды қолына алыр, çyрек қуанысың сыртна сырағдан Таубаıqа, — менj вjгjнcj staratel деп есептеңдер!.. dedj.

IV.

Elektr сәулесjнен jсj асыр аспанды кындjздеi çарқыратқан ctrektj воilai, сыртнда вjрzent сулықы, алақында улкен етjgj бар Altınsarı сахты jсjнде kele çатты. Betj: іңçенерdjң кабинетj. Сахтының төвесjндеgj poroda тастардың çjgjнен сарсықан су оның çалбақайына кеide тырылдар тамсылайды, кеide fontандаı атқылайды. Cтрек воilai салыңқан çjңjcke темjр çoldармен кер тасықан электр вагонеткалары зырылдар, ерсjл-қарсы өткенде, Altınsarı бұқысыр çол вередj де тақы да jлгерj çyредj.

Басынан кеккен кейngj өмjрдjң, басынан кечетjн алдақы өмjрдjң қолымен оның ойы электр вагонеткаларынан кем зырылмайды. Алақын атақан саиың оның көзjне ескj өмjрдеgj қараңқы сахты, тар сахты елестедj, қараңқы, тар сахтыда қолына ұстақан керосjн лампының әлсjз çарқырынан алдында екj адам çер erkjн көгjнвейтjнj елестедj. Кәзjр олай емес, кәзjргj сахты ертегjлерде айтылатын, jсj самалдай çарық, кең алтын сарай...

Altınsarı вjлегjндеgj сақатына қараса, тусkj уc екен. Ycte сахтыдақы кабинетjне іңçенер Таубаı kelmekcj. Оı асырғақ васыр кельсе, сахтының вjр тас қуысындақы кабинетjнде Таубаı қараз çазыр отыр екен.

— Быгjngj норма toldы ма? — boldы Таубаıдың вjгjнcj сұрауы.

— 220. Кекке сеjн 280 ге арағамыз.

— Çақсы.

Stalındjк Конституtsia воыңса sailau пайданы çариланғаннан кейн, Altınsarı өз вригадасын «Çаңа заң» деп атар, Ол Sovettjң sailауына нормасын кyнде екj çызден асыра орндау-

men varam dep sert vergen edj. Sodan berj normanь 220 dan kem qor kergen emes, keide 300 ge araradь.

— Gorkomnыj sekretarь Samat mьna qaqazdь berj edj, — dedj Taubai vjr qaqazdь usьnr.

Altьnsarь alьr qarasa, «Saqat altьda «Altьn taq» kolhozьnda sailausьlarьdьn mitingьsj voladь, soqan senj belgьledjk» dep җazьrьtь.

Altьnsarьnыj smenasь җumьsьn saqat 3½ da vьtjretjn edj.

— Ylgьremjn! — dedj ol zapiskanь Taubaiqa kьrsetjр.

— Ylgьresjn.

Saqat uc җarьmda smenasь vьtjр, normanь 292 protsent orьndaqan mьlьmetjn inҗener Taubaiqa berjр, Altьnsarь tьsqa sьqqaь doctasьр җatьr edj, telefon sьldьrladь.

— Allo! — dep Taubai qьlaqьn tostь da, — senj! — dedj

— Allo!.. dedj, Altьnsarь, — kьjm?.. Сауьrkel?.. Саqть аузындамьн!.. Ғаqsь... Сьqam!..

Сахтьдан liftren¹⁾ kьterjлjр serjкterj men Altьnsarь tьsqa sьqsa, avtomobil «Nal» tьr eken.

— Mjn! — degen dausь estjldj Сауьrkelдjн.

— Ystjn su qoi... Yi җаqьn, җаiau varam... Nege keldjн?..

— Gorkom asьqтьrьр... Tez эkel... dep... Atai tapqan mal җоq... Macina kьр... Tozsa, taqь vjрj... Kell..

Altьnsarь yijne җаiau kettj. Onьn yij сахтьдан alьs emes edj, onьn pьterj zavodтьn ulan baitaq qalasьnыj vjr җаq cetjne, qalьn qaraqai jсjne mamandaqqa, staxanovsьlarьqqa arьnar salqan altь vьlmelj җаnа qaraqai yilerdjн vjreuj edj. Altьnsarь pьterjне кер җуьndь da kьktemde Mьskeude volqan altьncьlar җinalьsьna varqanda tьktjrgen koverkot kьstumjn kidj. Kraxmal җаqqaь aq kьllegjne galstuktj qatьra valladь. Sarь xromnan tьkken җаnа vьtjnkесjn җaltьratьр syrttj. Sodan keijn «sopra jсuge uaqьtьm җоq» dep озj җаqsь kьretjn qoidьn semjz etjnen vilkamen tьrt-ves qamtьр asar... ystjne drap polтesjn, vасьna җаnа qalraqьn kijр, tьsqa sьqть.

Macina daiar tьr eken.

— Qaida varamьz? — dedj Сауьrkel.

— «Altьn taqqa».

— Xьr voladь.

Сауьrkelдjн аузынан сьqqaп ijske qaraqanda, «аq җоqqaпь» azdar qaqьр alqan eken.

«Altьn taq» men zavod arasь җьrma саqьrьm җer. Ekj ara-

¹⁾ Lift — җоqарьдан tьmenge, tьmьnnem җоqарьqa kьsj сьqарьр tьratьn macina.

ның қолы тақтадай тегіс. Бұл қолдың бір беті Ақмола, екінші беті Қызылқар. Zavod та, «Алтын таң» да осы қолдың үстінде.

Аздар қызылқар алқан Сауыркек сүгісті 80 ге салып айдан көнеді.

— Столғада соқпасаң болар еді! — деді Алтынсары қатар отырған Сауыркекге кылжымсирей қарар.

— Уа, қойсы, сен де! — деді Сауыркек, — «воіауць, воіауць дегенге сақалыңды воіамай!»

— Macina сенікі екенін білдік.

— Антұрған ау, менікі деген кім бар?

— Қайта, сенікі емес пе! Сүгізетін сені!..

— Көрсің қоймай ақ қой!.. Мен сенің ат қосың. Оның несің кылтелеісің!

Бұл оқиғаның орта кезі еді. Көксетіу қерінін кызі кесірек туып, егінді бай «Алтын таң» колхозы ұлгірмеген егінді қырман басында соқыр қатқан.

Олар «Алтын таң» қа ізде келіп қалды. Қолхоз танды етегіндегі білақты қіектеі салқан алпыс сақты ұй еді. Үйлердің бәрі де қарақай. Кеңсе мен мектеп орталығында.

Кеңсеге келсе, кызеті әйел қана бар екен.

— Басқарма (бастықты ол қақ солан деітін еді) қайда?

— Егін басында.

— Басқарма мысесінен кім бар?

— Бәрі егін басында.

— Аулада кім бар?

— Бәрі егін басында.

— Тіпті аулада қаң қоқ па? — деді Алтынсары кылж.

— Қаң қоқ.

— Кемпір-қал қайда?

— Бәрі егін басында.

— Олар не алды?

— Қылыс бар деп кетті.

— Қайдағы қылыс?

— Қырман басында!..

Қырманды Сауыркек де, Алтынсары да біледі. Бұлар барса, егінді слосні молотилкамен бастығыр қатыр екен.

— Кім? — деген су естілді.

— Өзіміздің Алтынсары! — десті бір несе даус қосыла, Алтынсары автотомбilden тускенде.

Қырманның басы тау-тау бор үйлір қатқан соқылқан бідан екен.

«Сілкейкі!.. Қасайт!» деген даустар сыққанда, қырман сақты қығылас қыгіттер мен замандас әйелдер тұғысқан Алтынсарыны қан көбелек ойнатыр, көтеріп алпы кетті.

— Ақығын!.. Вјг çerjn mertjktjersjnder! — degen qartaq adamdarдын сөзjn тындамай, çastar Altınsarғын vјgaz uaqyt qaqсыqan asьqtai qaqraqыldady.

— Altın sende көр pe, vјzde көр pe? — dep sұradь entjkken Altınsarғын bosatqan qıgьvьlarь.

— Senderde de, mende de көр, — dedj Altınsarь demjn alьpa alьp.

— Altınqa ne çetsjn? — dedj vјreuj, — vұnyь atь — vıdai.

— Altınnıyь altынь osь, — dedj Altınsarь, asьгьp aitqanqa, torqaidıyь çımьrtqasындаı derjkk jrj qьзыl vıdaıdan vјr uьsьp qoьpa alьp, — vūdan artьq altын volady deımjsjn?

Altınsarь traktorсь Dalavaidan egjn çайп sұrap edj, «Altын таң» vıyl 1 300 gektar ekken eken. Gektarғынıyь artь 12, aldy 25 sentner.

Qьgьman vасына jcjne çyzden asa kjsj ornaласарыq сьmnan cocala салыqan eken.

Soqan çұrt çınalьp, eң aldymen susындаp qьmьz jctj.

Qьmьzdan keıjn mitingj asььp, Altınsarь Stalındjkk Konstitutsia çana Oь Sovetke sailau turalь, Konstitutsianьyь, sailaudыyь maьzьzь, maqsatь turalь saqatqa çaqьp sөiledj. Sөzjnıyь aqьgьnda ol Oь Sovetke deputat ұsьnudy çana qandai adamды ұsьnudy aıttь.

Mitingjde sөileucjlerdjı vјr auzdan ұsьnqan kandidatь çoldas Stalin. Stalındj nege ұsьnatьndьqьp sөileucjlerdjı vөj de vасына ornaqan vaqьttь tūrmьspen dөleidedj.

— Menıyь ekjncj kandidatьm, — dedj sөz alьp sөilegen Dalavaı көrtjı Altınsarь çoldastь ұsьnuqa toьqьmen qosьlatьndьqьp aıttьda, — çoldas Altınsarь!

Çapalaq du ete tьstj. Dausqa salqanda çıььsqa qatnasqandarдын qoь tegjs көterjldj. Qol көtergeni çұrt daqьrtıpen көtergen çoq, kjmge, nege көtergenjn çaqсы vјldj.

Mitingj vor çұrt duьldap sөiler çatqanda, Çauьpkel vosaqada syienjр, oıь keskjnmen tyreger tūrdь.

Oпьq varьq oıь Altınsarь turalь. Altınsarьғынıyь tuqannan vөj өmјrj mұnyьq alaqaында, ekeuj vјr çyl tuqan tөл, vјrge өstj, vјte qainady.

Bala kezjnde Altınsarьdan vıl pьsьq edj. Altınsarь sөzge nanqьc, uәdecjı, motьp vala edj. Özjn onan qu sanaitьp Çauьpkel oıьndarda Altınsarьғынıyь talai «taqьg mұzqa oььgьzьp» aldadь. Oqan Altınsarь көne vөrdj.

Bertjn kele, voz-vala Çauьpkel Altınsarьdan taqь da qıььqьp asьгьp, oıьp-toida sьvaqanь odan vūgьp çep çurdj.

Aqьgьnda, «vөjınen qoi vaqьp qoıьrtraq jcken ozar» degen

gasqa сықар, Алтынағь, Сауьркелдїн тьсїнїгїнде, сықар көккө сықар кетї де вїл ҫерде қалды.

«Көккө сықары емеї немене? — деп оїлады босақада тұрған Сауьркел, — роїзқа да, автомобилге де, аеропланға да мїнетїн осы; Алма-ата, Мәскеудї аралайтїн осы. Кїмге де, тамаққа да вїл менен әлде қайда мол»...

Алтынағьның осындаї сат тұрмысын ол вїгьн кундеїтїн едї, вїл ҫоль босақада сьїенїр тұғьр, вїрїнсї рет ол Алтынағьға сьїїндї.

«Дүгьс, — dedї їсїнен, 1927-ҫылы туындь алтынағь таласқаны есїне тьсїрїр, — сондақь мїнның сөзї газса сықты. Eldї ваїбатты алтын екен».

«Өкмет, өкмет деї веретїн едї, вїледї екен... Паї... паї!.. Өкметте мацїналы малдаї валалатыр өсїрдї ау!.. Вїл неткен көр мацїна!?. ҫер де мацїна, көк те мацїна, ау да мацїна, қала да мацїна...»

Сауьркелге осы мацїнағардың вәгї Көкцетаудың алтынына їсетїр ҫатқан сияқтандь. Ол алтындь тавусь да, қазусь да Алтынағь. Endece, el вїннь ардақтамақанда кїмдї ардақтасын.

Сауьркел өзїн-өзї кїналды. «Eger мен ол kezden вельсене алтын қазсам, вїлаї вор ҫурмес едїм!» деп оїлады.

Сауьркелдїн «вїлаї вор» деїтїнї себевї: әуелї ол аулда ҫатты да ҫалқалық қарны асырғасын алтын қазудан ҫеңїл көгїр, соғерїїктї йїрендї. Кәзїр ол айыла сегїз ҫыз алды. Вїрақ, ол ақсапын көвїн «вәгї вїр ваїымаїтын» деп їсїр қойатын.

«Қої! — деп қайрады өзїн-өзї босақада тұрған Сауьркел, — Алтынағьға ҫетеїн, өнїмдї еңбек етуден артықь ҫоқ екен!..»

Мїтїгї вїткен kezde ьмырт ҫавьльр, қас қарайған едї. Вїраз ҫүрт грузовикке мїнїр, уїде ҫавдырғьмыз вар едї деп қалаға кетї де вїразь, әсїресе, ҫастар ҫақь, қырман васында оїп ҫасар, сонда қалды.

ҫастар оїына Алтынағьны да еїїктїрїр едї; ол:

— Erteң ҫүмысьмын вар едї, тынде де ҫүмысьмын вар. Рақмет! — деп ҫапыр-ҫалрайр әгең degende лїқсат алды.

Zavodqa қайтуға тьсқа сыққан Алтынағь төгрегїне көз салыр, аз уақыт тұрды.

Тып айы, ҫүлдызды ҫарық екен. Ол ара ҫан-ҫақь erkїн көгїнетїн адығлау ҫер едї. Адырдан завод та айып көгїнедї екен. Zavod қаласында ҫанқан электр санының ҫїїлїгї aspandaқь ҫүлдыздан кем емес. Әлде қайда Cortan ҫақтан кетїр вара ҫатқан роїз паровозының унї келедї. Әне!.. Көкте екї қызы ҫүлдыз ақыр варады. Ол ҫүлдыз емес... Қызылардан Қарақандыны беттер tartқан самолёт.

Алтынағьның көзїне айы тындї aspandy велуарлаған Көксе

tystj... Baiaqьda ылыqьны kызetjne varqan tynj... Kөkce turalь oilaqan oi tystj...

«Ras! — dedj ol jcjnen Kөkcege qadala qarap tьrьp, — senj ыrtqь sьlulьqьny Grek, Rim kьrkem ьnercjlerjnj oilaьp, qoldan ыasaqan ыever ыьqarmalarьnan ьlde qaida sьlul.. ыerden tekelenjр aspanqa ыаныла ыьqqan senj Q-ыetpesjndj; ыьrьb tostaqanda qьiqan qьmьzdai, qьsaqьna alqan ыьb meruerttei mөldjр kөлjndj; etegjne ьstaqan kymjs oqada dөngelene ыьrtьndь ainalьp ыatqan ыavaqьndь (kөл atь); senj sьlulьqьndь eljktei ыaralqan ыьtьran-dь ьpraqatьndь; solardьny vьrjn qausьra qьsaqтар, «vьltьny sytjn jcjр er ыetken» (Avaidan) ьzjndj, qandai xudoqnik osь qalptarьnda sala alar edj?.. ыoq, sala almaidь!.. Senj ьzjndei qьp ыan vjtjre saluqa, mymkjn, mьndaqan ыьldar kerek volar!.. ыever tabiqat senj sьretjndj million ыьldar volь salqan!..»

«... Sen Kөkce!.. ыьrtьny sьlu vor qana ыaralqan ыoqsьn. Senj jcjnd de sьlu.»

«Senj qaqьbьqьny qaima altьn, tykjrgjnd tyime altьn!.. Sen ertegjde aitьlatьn altьn sandьqьny qavьsьn!.. Senj astьnda altьn dөria!.. Senj sol altьn dөriaqьdь aqtarьp tarqan kjm?..»

«Stalin!.. Sonau... Aspanьny ыj ыьldьzь kynge kьzjn qalai tj-gjр, kyn ыөulesjnen qalai suarьlsa, suarьlqan ыөulege qandai qь-martsa, qalq — ыьldьzь, Stalin kynj — senen ыөulelenjр, ыьldьzdai ыarqьraqan qalq, ьb Sovetke senj vjр auzdan sonдаi kyn volqan-dьqьny ycjn sailaidь!..»

Altьnsarь avtomobilge kelse, ыauьpkel kabinada otьr eken.

— Әi, Altьnsarь! — dedj ol, — osь senj men endj qьbьp ыetem!..

— E, ыet! — dedj Altьnsarь ol sөzдж nege aitqanьn tysjnvei.

Zavodqa qaitьp kele ыatьp ыauьpkel qьsqaca ьzjnj Altьnsarьda qol qoiqanьn, ьz vasynda volqan qatalьqtardь, endjgj oьb aittь.

— E, vөse! — dedj oqan quanqan Altьnsarь, — baiaqьdan osьlai jstemei, tьjр!.. Өzjnd ыaңa razь voldьm qoi!

— Razь volsaң, sol. Endj ne jstegenjmdj kьr de tьr!

— ыaraidь!

Ekeuj qol alьstь.

— Ala vjlgenge Kөkcenjny vailьqь ыetedj, — dedj Altьnsarь,

— vьbьny astь altьn dөria ekenj ras. Bьl — Altьn aimaq!..

Sьrau.

1. ыьqarmayьny atь neljkten «Altьn aimaq» qoiьlqan?

2. ыьqarmayьny vastь adamь kjm?

3. Altьnsarь vьbьn kjm edj? Qazjр qandai? Qandai ыьmьs jsteidj?

ыatьbьqu.

1. Әngjnenjnd әr vөлjnjne laьqьtь at qoiьndar. Syitjр, әngjmenj ьz sөz-dergjmen aittьp vьrjnder.

2. Сауьркел мен Алтынсарынь салыстырь айтындар. Айтqанда, әнгименің тіістї çerінен сөз келтірїңдер.

3. Әңгіменің тауды, суды, аиды suretteitjн çerлерің теріп көрsetіп, ондағы көркемдегіс сөздердї айтындар. Ондай, қаратылысты surettegen çerің келістїрїп оқыр берїңдер.

4. Қоылqан тақырып воыпса әңгіменің II-бөлімің мазмұндар қазындар.

ASQAR TOQMAQJAMBETOV .

(1905-қылы туqан. Ordendj ақың).

ӨМІР ГЫЛДЕРІ.

— Ай, ақайлар, ақайлар!
Қызқалдақты қығ қарқан,
Қырда виввїл сайратқан,
Сасандыққан, қадьратқан
Қаздан сїлу бар ма екен?

— Ай, балалар, балалар!
Қызқалдақтаі қыздары,
Erkїн өскен ұлдары,
Қауқасындай қайнаққан
Қаздан сїлу бар екен,
Ол — өмірде қысы қоғ
Сталіндік қаз екен.

— Ай, ақайлар, ақайлар!
Алтын қияқ ай серіп,
Күміс күрек күн серіп,
Қатар ұсқан қаздақты
Қаздан сїлу бар ма екен?

— Ай, балалар, балалар!
Сығарқан сығар сындықты,
Құрта вїлген құлдықты,
Тағрып таудан салмақты
Судан сїлу бар екен,
Ол — өспейтін таң екен,
Сталіндік заң екен.

— Ай, ақайлар, ақайлар!
Ақ қауығын, көл сыға,
Көlden ұсқан күн сыға,
Көлдїң көркі қаздақты
Қудан сїлу бар ма екен?

— Ай, балалар, балалар!
Арпақ ұзы өттерї,
Қызы алма өттерї,
Көлде ағын көптікен,

Қудан сїлу бар екен,
Ол — өлмейтін ана екен,
Сталіндік бала екен.

— Ай, ақайлар, ақайлар!
Көздїң желін сылқан,
Eldїң çerің таратқан,
Тын тындїгїн сырықан
Күннен сїлу бар ма екен?

— Ай, балалар, балалар!
Өмір берген, күн берген,
Бақыт берген, тіл берген,
Қындз де бар тынде де бар
Күннен сїлу бар екен,

Ол — Октавр таң екен,
Ол — Стаін дана екен.

— Ай, балалар, балалар!
Үйренїңдер, вїлїңдер,
Теж воындар вїлїмді ер!
Аспанда да ұсындар,
Аспанда аиды құсындар,
Көкте күндї кїсендеп,
Қерге де erkїн тусїңдер!
Теңіз воысн теңгедей,
Тауың воысн сөнгедей.

Омьрауға ordender,
Гыл орнына қадасын!
Sender өмір гылдерї,
Sender бақытты адамын!
Күлем десең, erktї,
Үсам десең, erktї!
Den саулықың темірдей
Sender қандай көрктї!

Mjne, oşndai zamandь,
Kemenger, dana, tavandь,
Baqьt bergen adamь —
Stalindj syijnder!

Biljmnen sauьt kijnder,
Biljmnen taudь yijnder!
Əsjrgen otan, ƣerjndj
Ƣaudan qorqai biljnder!

Ƣattьqu.

1. Əleqniь sьrau men ƣauar retjnde aitylqan ƣerlerjn vjreujq oqьr. ekeujndjn vjreujq sьraudь, vjreujq ƣauartь oqьrdar.
2. Əleqdj keljstjrp oqьr berjnder.
3. Oqьtucььnь kɵmegjmen əleqniь mazmьnь tysjnjnder.

ALTьN ƏLKE.

Keq-baitaq, kɵlemj aььr, altьn əlke,
Tastadь tar tamьqtь¹⁾ artьna əlke.
Elj vai, ƣerj semjz, ƣelj ƣьrag,
Suь val, səvj dəgj, calqьdь əlke.

* *
*

Astьqtь, qoinь qazna, kɵmjrlj əlke,
Kɵmve altьn, kymjs qūima kɵjldj əlke.
Mekteptj, mədəniəttj, qalalь aul,
Ərcjgen, əsker, əngen əmjrlj əlke.

* *
*

Er əlke, erkjn əlke, aivьndь əlke,
Ƣauьnger, qūьs, əskən aidьndь əlke.
Bar vailьq alaqaпnьq aiasьnda,
Ainadaı ai nūrlь eljn aldьnda, əlke.

* *
*

Mūnaiь, mramorь, zavodьtь əlke,
Metalь, temj, coiьn sauьttь əlke.
Baqьnda Stalinnjn gylge oqamьr,
Saıraqan sandьqactai sauьqtь əlke.

* *
*

Qazandai mььs, mььspen qainadь əlke,
Ƣarqьgar ƣauqasьndaı ƣainadь əlke.
Kɵmvain, traktorь, macinalь,
Toltьra tölge əjstj aidadь əlke.

1) T a m ь q t ь — azartь, auyьlьqtь, ƣindьqtь maqnasьnda.

* *
*

Qaşyň, qalqy aýyňdy, baqalyň öлке,
Senjñe¹⁾ çau çolatрай бақадь, öлке.
Sairandap san samolet seruen qūra,
Qanatyn senj tori qaşady, öлке.

* *
*

Er çettj er çyrektj erjñ, öлке,
Berjñmes, çauqa qamal berjñ öлке.
Samurai sala almaidь adьm attar,
Aiaqyn qia wasьr çerjñe, öлке.

Sūrau.

1. Gyldegen Qazaqystandy aqyn qandai kerkemdegje sözdermen suret-
tegen? Öleñnen oqьr berjñder.
2. Qazaqystannyñ vai öлке ekendjgjn öleñññ qandai sözderj көrsetedj?
3. Öleñdj keljstjrp oqьndar da çattar alьndar.

АЛЫТАР ТУРАЛЫ ЕРТЕГЈ.

I.

Qai qaşy, qai mezgilde, qai zamanda
Bolqanь alyq emes, ol maqan da.
Erteden ertegj vor kele çatqan
Bül özj ertegj eken el auzьnda.

Ertegj сыққан emes erjkkennen,
Ertegj söz alynyñ terjьn bergen.
Açarlar, әsjreler, әdemjler,
Qaznasyn el ertekren berjь kelgen.

Bül daqь sol сықылды vjr qazьna,
Qazьnanьñ qaramañdar көр, aзына.
Degendei: «azdan alyñ, көрten kymьs»,
Tьñdarlyq volsa — qьmbat, voi çazьla.

* *
*

... Vjreudjñ volmasa da ùl men qьzь,
Volьrty çürt tañ qalar vjr өgjzj.
Өgjzdjñ өñjn, siqьn suretteuge
Toqtaldьm volmasa da söz negjzj.

1) Сенјде — setjñe, seğjñe мақнасында.

Tyksigen tygj taudyň tynegjndei,
Adamnyň, çynj çümyň wilegjndei.
Kölçjktei döngelengen köz çanaryň
Qainaudyň qos çelbezek tywegjndei.

Arqanyň çotasyndai çonyň çalraq,
Keň keude, kemdjigj çoq, çatyň çalçaq.
Qos myjz çota çarçan syň syňkydyň,
Arasyň at çartyňym, wjtken alçaq.

Et çendj, ernj taudyň etegjndei,
Qoinau bar, qoian çortsa, nese kyndei...
Wüçaqyň wüirat qümmnyň qyrtysyndai
Aitqanda däl anydyň çete wjlmey.

Qulaqyň qulama çar qüzçä tongen,
Demj ыстыq çanar tudaı çañä söngen.
Kelmesteı Sьrdьň suь siraqьnan
Bar ma eken, sьrə, mündaı ögьz көrgen?!

Qyruar qyrys moıyn, çoiqyn çelke,
Alrys qoi çaiwqandai, çetpjs serke.
Çailaudai çazyq çatyň çauyňnyň,
Syweljk syrleu tartqan wjg keň ölke.

Sıymсыз сыртқы сымбат, сияқтары,
Som wjtken yı ornьndaı tüiaqтары.
At sıyr, acасынан adam öter,
Asьғыр айтқаным çoq wüiaqты әlj.

Сотыр сөмелелер çese çыçыр,
Kөл суың çöldegende wjg aq qьlқыр.
Tүгьрть kytujnde alrys adam,
Aitqanda әsjrelemeı anyq сыг qьр..

Dyniege sirek keler mündaı ögьz,
Өzj алыр, өzj sülu, өzj semьz.
Mен emes, osьlai dep el aitaды,
Demenдер: «өtьrьkcь aituçь sьz!»

* *
*

... Çegjlyp çetpjs çygjt çetegjne,
Wjg köldjň әkeljptj etegjne.
Kөл суың azьыnanndaı ögьz түрдь,
Degendeı: «Wjg jçuge çetedj me?»

Sjmjrjr ozvyr eñec, tartt sudь,
Qaz, yirek, qu qiqular ььььldь.
Köz tartьr kölemj zог çatqan vjr көl
Ekj ürttar, көtermedj vjr çütudь.

Kөл suьn eгjz türdь jсjр аьр,
Тьрьглар taidai tular qaldь valьq.
Vjr çaiьn çel audarqan dөñvекtei vor
Avьgьр alas ьrdь, susьz qalьр.

Çer savar, çelvezegj çelreñ qaçьр:
«Aıgьldьm qas qaçqanca көlden naçьр?»
Degendei qüigьqьmen qua serjр,
Kөл vetjn osьр çatьr oıran salьр.

Çarlanьр çaңsa, çaia, tyktj çalь,
Qos çeve tyksidj acu сьqarqalь
Kөk culan taudьñ tarqьl көvesjndei
Köz tartьr аьр veine qüvьlmalь.

Qaıьгьр qüigьqьmen soqtь eгjzдж,
Өkjрjр eгjz çardь qülai syzдж.
Levjmen çaiьn tartьr vjr aq qьlqьр,
Tamaca tañ qaldьrdь türqan vjzдж.

Kөл, eгjz — ekj аьрть çütть qosa,
Qьsььр qinalqan çoç çütuqa onca.
Dөñvексjр, teñkerjлjр, toiattanьр,
Çarqьrap аьр çaiьn çattь oңasa.

... Kenetten dyleilenjр, dauьldatьр,
Seldetjр, nөserletjр, çaıьndatьр,
Ekрjnj Elvrustь ekjlentjр
Bykkendei vürcaqtata tauьrdь atьр...

Qanatь kynnjñ көzjn qarmaqandai,
Müz qülaç, qandь qavaç, vatьr maңdai,
Təp-Çan tau tьrпаqьna vjr jljnse,
Aspanqa өз-өzjnen atьlqandai.

Vjr qüs кер, çaiьndь jldj qıьndьdai,
Çyn-çürqa, — ьctь çaiьn — çıьndьdai...
Çaqlala savaç jlgen qandai volsa,
Aldь da kete verdj, vül da sondai!

Alyp qıń demde kózden boldı qalıp,
Kökke örler, kóterilip, tañ qaçaıp.
Kөл de çoq, egiz de çoq, qaıń da çoq,
Bız qaldıq ańtarılyp qır sompaıp.

Çer soqıp, çerde çetpıs çigjt qaldı,
Qas qaqpai kökke kózjn tıgıj qaldı.
Aıylyp köl de sudan calqıp çatqan,
Tovarsıp torıraqı cıqıp qaldı.

Qıqılap qıran-toran qızqıç qaldı,
Aq moıyn, kök ala yirek keldj oraldı.
Çarqıldap altın kyrek, al qaırsın,
Qu men qaz doctasudıñ әnjn saldı.

II.

... Саңқай тус, ала сабырт аспанда бүлт,
Selt etken bjr de çan çoq, dala çым-çырт.
Savatta qoi kyiezdep, çылq çusap,
Sai-sala. saqıtm vasıp tartqan sırqıyt.

Samaldı keldjn ijr qabatında,
Serkelj көр qoi çattı savatında.
Serkesj seruendese — serjsj edj,
San qoidıñ saltanatı ed, rasında.

Myijzj taudıñ egiz senğirjndeı,
Sondıqtan qalai qalsın көzge jljnbei.
Tygeldep көrkjn tegjs baiandauqa
Aitucь söz çetkize otır vjlmei.

San qoidıñ sәnj de osь serkesj edj,
Kөsemj, көz tartatın erkesj edj.
Apai tәs, aıbr tııaq, alyp myijz,
Tau desek, taudıñ da yzдж өркеcj edj.

Çel qaqsа, çelvjreidj aıbr saqal,
Savıgь, avıçьmas bjr aqsaqal.
Saqalь sәskeljkke samal berip,
Çelpitjn qasietj taqь da var.

Köz çetpes көлеңkesj, көлемj ııзақ,
Çatqandai seksen qozь, toqsan ылақ.

Berte çyn çonça vjtken çusan tystes
Tyrlenjр qılırğadı keide sür, aq.

Serke — ana, qoisь — vala kynde erkeleр,
Cjldede köleңkesjп, köleңkeleр,
Siraqьп siraqьпа vailastьğьр,
Çatатып var әdetj jlmekceleр.

Qoi kenet өrjstese, serke västar,
Bөrjne vasь, varь, көsemge üqsar,
Oiatьр valаны da jlmekteulj,
Ertedj ketken emes sjrә tastar.

* *
*

... Kyndegj qoisь çattь әdetjmen,
Nөr aьр qoңьr salqьп köleңkeden.
Kyiezdep serj serke manaurar tür,
Kyijs vor kыnj voib jcjr-çegen.

Qalyqtar, qanатыmen kyndj vьrker,
Asьqrai anda-sanda vjr aq sjlter
Serkenjп myijzjne qondь vjr qüs,
Manaurar türqanьnda qaita kyisep.

Serke onь sezgen de çoq, vjlgен de çoq,
Myijzge tysken salmaq vjr belgj çoq.
Sьvьndai sьңqа өrlegen sьrlar üсьр,
Myijzde otьrđь qüs mitjмdei vor.

Çaibп, көl, өgьz — vөrj maңçamьnda,
Temjrdei vьrgen cengel çan-çaqьnda...
Bütarlar vorcalamai, çüьр çütsa,
Qüz vardai qular çattь ar çaqьnda..

Өgьzdjп çjlk, çamvas, qavьrқasь,
Çaibпньң çamvas syiek, omьrtқasь
Sidibьр sьđьğььр tysjр çatьr,
Çaubьгп, çalpaq çaia çaq-çaqasь.

Kөл suь түrқan çastai көzge yijjр,
Tamььdai tam-tüm tamьр, tür qüibьр
Çetkьzvei onь da çel çerge dүrьs
Çan-çaqqa vьrkjр çatьr sьrқ yijjр.

Tyk sezvei köleñkede qoıçь vala
Carcaqan çygjumen qoi suqara.
Kөsijjр, köıvei tysjр üııqtар çatь,
Qattь üııqь qındaqьna ар qasaqana.

Keñ qalac — çaurьn syiek domalanьр,
Qoıçьnьñ oñ көzjne tystj varьр.
Qoıçь onь qьlau dep te sezvegendei
Tastadь көzden aьр sipар qaıьр.

Qoıçьnьñ oсыdan sez aьртьqьn,
Kjm vjlgен өtjrk, сьn, aьртьqьn.
Ertек qьр дәl oсыlai eı aitadь,
Bolqan dep ec kjm de aıtrас aььq vugjn.

Ervijр türдь qoıçь Elbrustai,
Qisьnsьz qüs tüguь endjgj ücraı.
Әstelep aьр qanat sermei serjр,
Vor kettj vara-vara vjр uьstai...

Oquсьm, көр өtjnje: çaььqraңdar,
Aıdьñda taqь talai aьртar var.
Aььь aьртardьñ әlj çımvaq,
Erjnvei ertektj oqьр, aььqtaңdar!

III.

... Aı çarьq, çazdьñ salqьn, көrkem tynj
Carcatьр çaььqтьrmas çolaucьnь.
Kөk çasьl kemjр qosaq çelj tartьр,
Tөveden төңkerjlgен көk catьр.

Сьнçьrлар «Aq voz at» pen «Kөk voz
atь»,
Çьçьmai «Temjр qazьq» mylgjр qartь.
«Qaraqсь çetj» vjрdei toguıldар,
Var çüldьz çьmьñ qaqьр vjгjn vaqtь.

Yrjijр «Yrker» keljр tas төвеge,
Elegzjр oтьrqandai әlde nege.
Aq saңdaq «Colpaңa»¹⁾ çol tartqandai vor
Tyrjijр tyn көrpesjn actь көве.

¹⁾ «Aq voz at», «Kөk voz at», «Temjр qazьq», «Çetj qaraqсь», «Yrker», «Colpaңa» — çüldьz attarь.

Çolaucъ çirgma attъ çele saubъ,
Çarъsъp çol-çonekei aubq-aubq,
Keledj, çol cetjne vjг съqa almai
Taqtaidai keq taqьrdьq cegjn taubъ.

Büdrъsъz vaıqar vülar çol ьqaiьp,
Qьzьqtъ salqьp tynde çyrgen saiьp.
Çarъsъp ekeu-ekeu kele çattъ,
Kөлwegen keq çotamen çatqan daiьp.

Çol sektj tynj voiь, tudъ colpan,
Az qaldъ, çüldъz sөнjр atuqa taq.
Kiljktj çol tümsьqь zorъ veleske,
Kezjnde aq көvjк vor at voldьrqaп.

Attarъp çip-çüvьmen matastьpъ,
Kyn съqьp, taq atuьp çaqьp vjlr.
Dem aldъ çirgma çjgjt, çattъ tegjs,
Çarçaqan vjгj qasъp, vjгj quьp.

Taq sәгj, qülan iek volqan cama,
Kөrjngen көz çeter çer çaqa-çaqa.
Dьgьldar çirgma kjsj at-topьmen
Syireljр vара çatьr, көcjr dala...

Pьsqьgъp arqьmaqtar dysjrledj,
Kөcken çer tulaqanmen tysjrmedj.
Oianьp üiqьsьnan çolaucьlar,
Çyгjrdj, ne volqanьp tysjnvedj.

Varadъ көcjr taqьr aumaqьmen,
Qozqalьp tatьranьq tau çaqьmen.
Altaiь arda tylkj vülaq qaqьp,
Zьrlatьp aьp varad, ar çaqь keq...

Attandъ çirgma kjsj sasqanьnan,
Tylkjnj seskendj dep qacqanьnan.
Çirgmasъ kezek quьp çettj, aqьgь,
Sailь edj qaru-saiman, at çaqьnan.

Tylkjnj soiьdadъ, mьltьq ta attъ;
Tys aua әreп-mәreп zor qülattъ.
Al qьzьl qьrdьq sülü qьgmьzьsъ
Kerjlr алdarьnda tylkj çattъ.

Bularqa əlj cümvaq tyngj taqyr,
Kəruge soqan vərj kele çatyr.
Baiqasa: maldəñ syiek çauyğny,
Qandai mal ekenjne çetpeidj aqyl.

Bolqanmen qanca cümvaq çolaucyqa,
Belgijj syiek çaiy oqucyqa:
Əgjdjñ çaiyn çütqan çauyğny,
Sol edj keñ taqyr vor çatqan qyrda.

Çyğma atty tynj voiy çarğsqanda,
Soqytyr at çeljsjn salysqanda,
Çete almai çer çetjne tañ atqanda,
Soqyqyryr at tumsyqyn qalysqanda.

Çauyğnyñ çan-çaqy aitqan qalac edj,
Keñ taqyr qalactyñ tek arasy edj.
Sjñjr dep oqyçtaqy syirep çyrgen
Tylkjñj ekj-yc aily valasy edj.

Tañdanyr çyğma kjsj keldj qaityr,
Uaqyqa kərdj qyzyq çyruge aityr.
Çavylyr çyğma çerden saldy rysaq,
Tylkjñj əkete almai çyğma atqa artyr.

Tek vjr çaq qavyrqasyñ aldy stlyr,
Kəp eñvek jstegenmen qır çavylyr.
Astlyqy qavyrqasy qaldy ognnda,
Soiulyñ tastar kettj qıyn vjlyr.

Çyğma jçjk çyğmasyña, çyğma tımaq.
Əzdeğj povailady: anyq syqad.
Az olça osy vjzge volmas degen
Erjksjz vjr-vjryne qoidy süraq.

Çənjne kettj eken dep çolaucylar,
Demənder səz aiaqy vjtken syqar.
Oqucy, kəp ətjñc: erjñveñjz,
Alyy alyrtardyñ taqy da var.

IV.

... Jstetjr on kyp oıyn, qyğy kyp tolyñ,
Soidyryr otyz çylqy, seksen qoıyn,

At qoı̄p ɕaɕa tuɕan valasɕna,
Culatɕ ɕatɕ vɕreı̄ ɔlke voı̄n.

Kı̄m kɔrgen mı̄ndai qɕzɕq, mı̄ndai toı̄dɕ?ı̄!
Sonɕama netken vala avɕoı̄lɕ!
ɕɕɕɕlar domɕɕrasɕn bezı̄ldetɕp,
Moldalar azan aı̄tɕ atɕn qoı̄dɕ.

Et degen tavaq-tavaq, vɕlem qı̄ı̄ɕq,
Qonaqqa qos-qosɕnna tartqan sı̄lɕq.
At ɕaɕɕ, vɕı̄gı̄, kyres ɕamɕ atɕsu,
Caɕ ermeı̄ ɕaɕdaɕtanɕ ɕyɕqan ɕyırı̄kɕ.

Sı̄ldɕrlar qɕz-kelɕnɕek sɕlaɕ qaqɕp,
Moı̄nɕna alɕa-marɕan, colɕ taɕpɕp,
Toı̄ toı̄lar, ɔleɕdetɕp, kɔlveɕdese,
Boz-vala, ɕı̄gı̄t ɕyɕed jzı̄n vaɕpɕp.

ɕı̄ɕma atɕa ɕolauɕɕlar artɕp tylkı̄,
Kez voldɕ ɕatqan ɕerge oı̄n-kylkı̄.
Audardɕ ɕı̄rtı̄nı̄ vetı̄n kelucı̄ler:
Toqtadɕ sɕrtta kyres, yı̄de ɕɕɕɕ.

Qaumalar qonaqtardɕ qarɕɕ aladɕ,
Bntɕpɕp esı̄tkence antaladɕ.
Esı̄tɕp toı̄ iesı̄ — vala anasɕ,
Tysı̄tɕp aq otauɕa alqaladɕ...

— Qonaqtar! — dedı̄ ɕailar vala anasɕ,
Tɔgı̄lɕp tı̄zesı̄ne qoı̄u ɕasɕ.
At ɕaɕtɕ, aɕaɕɕna ɕan toı̄maɕan,
Kelı̄stı̄ kı̄sı̄ ed kelgen var tı̄lɕasɕ.

Savɕɕ, salɕn qandɕ sɔzven vastap,
ɕı̄mvaɕtap sɔz aı̄aɕn tyı̄p tastap.
Baı̄andar vastan-aı̄aɕ toı̄dɕnı̄ ɕaı̄nı̄,
Sɕraı̄ı̄ ı̄caɕameı̄ otɕ nı̄sqap.

— Bı̄l menı̄ı̄ — dedı̄ olarɕa, — tı̄nɕɕɕ
valamı̄,

Eı̄ volɕp, toı̄n toı̄lar ardaɕtaɕan.
Qɕqɕnna ɕyɕqan kynı̄n merekeleɕp:
«Dynı̄aɕa keldı̄, — desken, — vɕr kycı̄t
adamı̄!»

«Çaqsъ sөz — çarъm ыгъs» deidj qazaq,
Тоильта көр олмамен boldындар tap.
Balama ыгъm bolsып — silasaңdar,
Bөгjk jstep berer edjm zorqa balap.

Qonaqtar әiel sөzjn qaitarmady,
Bermese: vala vaqъp qatarqanъ.
Balаның qūrmetjne, qуанысьна
«Tylkijnj qimaimъz» dep aita almady.

Cecjldj qançьqadan qъзыl tylkj,
Bjr yidjъ tegjs çisa varlyq mylkj.
Sъqылды vaqъasъ da көrjnjр түr,
Bolub sөzsъz satsa, yijr çыlqъ.

Bjr-bjr at mjngjzdzj әiel qonaqъна,
Әielge riza voldъ qonaqъ da.
Ана:ъ va.асына bөгjk рjctj:
«Bül әlj volmaidъ ma, volady ma?»

Sony aityp kyljmdedj vala anasъ,
«Çълына çetpese de vala çasъ,
Balasъның өзj de алыр, vasъ da алыр,
Sonda, — dep çürt tarastъ, — tamacasъ!»

Bar tylkj çettj vastъң çartъсьна,
Tylkijnj qaraqanda davъсьна.
20 jçjk, 20 tьmaq volar degen,
Sөz tidj qonaqtardyң namъсьна!

Tylkijnj көруге әiel qalqan çerjn,
Bet qodъ toiqa kelgen ertjр eljn.
Qonaqtar adastъrmai алыр keldj
Aityсьр tynj voib көrgenderjn...

Tөbe vor tylkj çatyр төңkerjлр,
Ainala at çartъгъm көrse çygjр.
El volър ekj elj çer qozqar emes,
Sek-qarъp çatyр сьqыр еңserjлр.

Cecjnjр vala anasъ çeңjn tyгjр,
Tylkijnj tyгjn көrjр түrdъ kyljр.
Bolqan çoq tier-times qoldың ұсъ:
Aldыnda çattъ tylkj audarълыр.

Kelgende kerdj kəzvən anā kucjn,
«Eteijn əzjm qəzmet valam ucjn!» →
Dedj de çalqəz əzj ger soı̄p,
Tylkjnjñ ald̄ demde var terjsjn.

Ананьə аьртəьəп kerdj çalq,
Ананьə аьртəьəп çalqqa аььç.
Bolqandai os̄ çerde vjg kəjndj,
Kərmese kəzvən sjrə volmas nan̄p̄.

Çəḡmdar 20 att̄dai vəlgen de çoç,
Terjge onca salmaq bergen de çoç.
Sald̄ da ı̄q̄na çuge verdj,
Terjnj teңge q̄rl̄ kərgen de çoç.

Eleuler el qait̄st̄ toilar̄n̄n̄,
«Os̄, — der, — v̄ı̄n̄q̄ı̄ aitqan: toi qaz̄»
na!»

Анаьь valas̄na vəgjk jstedj,
Qyçn̄n̄ s̄çqan̄na vaiçaz̄çq!

Ertegj el auz̄nda ermek emes,
Ermekke el ertegjn vermek emes.
«Альвь аьртard̄n̄ kjm volar?» der
Art̄nda v̄ıl ertektjn̄ çalqan eges.

Kəl sūn̄ əḡjz ve аьр çūtqan var̄p?
Аьр ра əḡjz, kəldj çūtqan val̄ç?
Bolmasa əḡjz, kəldj, val̄q̄men
Q̄ıs çandai ketken çerden jljr аьр?

Əḡjz, kəl, val̄ç, q̄ıst̄ s̄v̄n̄ q̄rl̄
Kərmesten, sjlkjn̄vesten serke t̄ırd̄.
Bolmasa vəjpnende serke аьр ра?
V̄ıl əzj kerek çylar oilanud̄...

Bolmasa doı̄s̄ аьр ра doı̄d̄ vaçqan,
Əḡjzdjn̄ çaūḡn̄n̄ s̄p̄se çaq̄qan?
20 att̄ tynj voı̄ çarqan syiek
Kəzjne çylau q̄rl̄ volmai çatqan.

Bolmasa çaūḡn̄ va eç аьвь,
Arçactai çatqan oı̄l̄, çoçaḡyl̄?
Çıḡma att̄ vjg tyn çaūp çalaçn̄a
Tjreljr çold̄n̄ çetj doçaḡı̄d̄...

Bolmasa tylkj alyp̄ ra, alyp qacqan?
Çyрма adam, çyрма kelyk tyk bolmastan,
Sylretjp tjsjmenen tartqanьnda
Nese qyr, nese veles oидan asqan?

Bolmasa vala alyp ra tuqan erek,
Qyrqьnan syraı çatyр elden velek,
Tylkysj çyрма atьnyң veyjk syraqan?
Vjreujn eñ alyp der aitu kerek!

Bolmasa ana alyp ra ildь tarqan,
Qalqtyң ortasьnan yzджк syqqan?
Audaгьp qol kycjmen zor tylkynj,
Qinalmai, qьmtьgьlmai alyp qaitqan.

Tavyңdar, oilaьnyңdar, alyp qaisь?
Bolmasьn vjreujne vjгj qaisь.
Salmaqтар әг qaisьsьnyң alqan ornьn
Cecuge sjzder endj ьqtiarсь.

Menjңce, alyptardьñ alybь — ana,
Anadan veyj osьnyң tuqan vala.
Qalq alyp, qalq anasь onan da alyp,
Balalar, sjzder de oıla, dөл vaqala.

Çattьqu.

1. Сығармань ауьса mazmьndar aityңdar.
2. Сығарманьñ mazmьnyң kьrseterljк tijstj suret salьnyңdar. Ol suret-terjñ, сығарманьñ mazmьnyң kьrsetumen vjгge, сығарманьñ planьn da kьrsetetjп volsьn.
3. Әг alypть vjгjmen vjгjn salьstьgьp, qai alypтьñ qandal ekenjn aityңdar.
4. «Alyp anadan» degen qalq aьzьn eske alyp, neljkten «alyptardьñ alybь ana» volatьnyң ьqьnyңdar. Qalq tuqьzqan, qalq anasь ana tuqьzqan zamanьmьzды, alyp-geroilary, olardьñ erljк jstьrj çaьnda vjletjnderjñdj aityңdar.

MUXTAR ӘUEZOV.

(1897-çыbь tuqan).

BYRKJTCJ.

I.

Kuzdjñ taңь vaiaular atьp keledj eken. Qos aңсь qьstaryн ьstap, qoztan сьqtь da ve'deudegь attaryн кер сectj.

Mosqal çastь, vьгьl saqal, qart byrkjtcj Bekvol çuan toгь

аттың салығын веліне қастығыр, енді узыңгіге алақын сала бергенде, арт қақпын ат рұсқарды. Сір тонды, кеспелтек денесін сарсаң бүгір сырт айналарда, Беквол кезең асыр келе қатқан қасқа атты сургінеңі көрді. Мойына мытық асырған, mezgilsiz сурген қолаусь асырғыр қедел келеді екен.

Беквол ерге қонбай, тоғы аттың салығын тартыр, сургінеңі келе қатқан қақпа бүгді. Ауыр бүргіт ұстақан оң қолын ердін устіне салыр, таңырқар тосыр қалды.

Әлі ала көлеңке айыққан қоқ, сондықтан, сургінеңіңің кім екенін дәлдеп тани алмай еді.

— Мынау кім өзі? — деп қас қолдасына қарады.

Қас аңсы, Қәзібек, Бекволдың неге аңырғанын байқаған қоқ екен. Ол да сырт қарады. Бұл ұзын воиль, сом денелі сургіттің бет асарында тау күңіне күйген қою қызыл бар. Қысқа мүрт сыра теңідеп келе қатқан, өткір көзді, сұлу сурді қара күрең сургіт еді. Аңсылар тоғы қайлаған бұл маңай қазірде елсіз еді. Колхоз фермасы боса бұл қайлаудан көсір кеткен. «Октәвр» колхозы бұл маңай қалды осы үс үйлі аңсылар бригадасын қана қалдығыр кеткен еді. Соңғы он сақты күн ісінде бұл бригаданы оқта-текте келетін кісі болса, ол, сол өздеріңіңің колхозынан қатнасын кісілер еді. Бірақ, колхозқа қараған қылыңың ісінде некен-сайақ төвел, немесе, ақ таңай, болмаса, дәл мынадай маңай қасқа қылы қоқ волатын. Ала көлеңкеде маңдай қарғыр келе қатқан баран атты қас аңсы да таң қалды.

— Бәсе, бұл кім өзі ала көлеңкеден? — деп о да аңырды.

Таңданумен қарағын туыр, ойлағыр қалған қарт аңсы үндемеді.

Сыткенсе Қәзібек сургінеңіңің сығамта vastap:

— Е, айрақсы, мынау әлгі көнезаводтың бригадирі Оспанқұл қой. Бұл не қыр оқыс сур? — деп бүгінқысынан да таңдана тусыр, — бүгін несі, бұл? — деп Бекволға қарай берді.

Болғаны ақ сол: — Толайым, үзге қолыңды келеді ау, — деп Беквол тағы үндемей қалды.

Осы кезде тоғы аттың ерне қолы отырған Қызы балақ оқыс-тан дүр-дүр сілкініп қалды. Іс-қонысты тар қостан таза ауаға сырғанға сергіген сияқты. Көк қасы волаттың асарындай асар бар қат-қат қарғысындағы бүргіт қатты сілкінген уақытта қуың үйрген соқ қамыстай су-су етір, судың қатты. Қызы балақтың сілкінуі, тежі, ереке волатын. Оқыс сілкініп қалғанда, атты да, адамды да еркісіз елең еткізір қалусь еді. Аңсылық өмірінде талай қығанды көсір өткен Беквол Қызы балақтың сілкінуінде зор қайрат лебі барын танытын. Сүйсініп, мақтан ете сөйлеген кездерінде:

— Атма, сілкінгені тақ қығар саранды сілкікенді келеді, мыттем, — деліні.

Qызы балақтың масьқына воиь yirengen çuas toғь at yǵkken çoq. Bjraç, çonyñ тырситыр, jçjn tartты да ауздьқың қана сьлдьг-сьлдьг сainaр qoidь.

Çənjbek çyrgjncjnj toсьp çyresjnen oтыр edj. Onың qoыñ-даqь qoi vala byrkjt Qarager oң aiaqьныñ көк tūiaqtarьñ sal-дырлатыр, tomaqasьñ qaqь vastadь. Būl qūstь Bekvol osь az kypnen berj qana өз qasьna aлыр, endj vaular çyг edj. Mazasьz mjnezj көр, əlj tentek, savьrsьz qūs. Əг dəjjm tomaqasьñ qaqьp tysjrp, çarьq dьnienj çalañ vas kyide көrgjsj keledj. Degьjrsjz.

— Qaqtьrma, qьmtьp ūsta valaq vaуьñ. Bjr-ekj ret qaqьp tysjrse, masьq qьp aladь... dep qoыp, Bekvol taqь da çolaucь-qa qaradь.

Qasqa attь çьqьсь çaqьndар qalqan eken. Çjtj çyгp kele çatqan qasqanьñ er-tūrmanь сьлдырладь. Сьмдь çerdj kerte vas-qan tūiaq dьvjг de estjle vastadь.

— Mьnau, əlgj, Oktəvr meiramьna vəigege qosqaly çyrgen qasqa vedeu eken au, — dedj Çənjbek.

— Açarь qandai edj çanuardьñ, coqtai çainar tūr qoi əzj. — dep Bekvol da syisjnjр tūr edj.

Syitkence Ospanqūl da çaqьndар кер, amandьq aittь.

— E, çanьm, ne qьp asьqьs çyrsjn? Malьñ aman va edj? — dep Bekvol alqac oilaqan kьdјgjn, aldьmen, sūradь.

Ūiqьсьz eңbek tьnjnde vjraz caldьqьp сьqqan çana qavaqьp-da carcau men qatar keijsj var Ospanqūl əzjnјñ ne çaimen çyrgenjн vaian ettj. Çьlqьсьньñ əñgjmesj qьsqa edj.

Bygjn tьnde anau Sarьmsaqьтьньñ qoinaуьnda konezavod çь-дьсьньñ vjr toвь çaйьqan eken. Osь Ospanqūl vrigadasьna qa-raqan сьlqьньñ jçjndegj eresekter toвь. Kyzdjн tьnj əгj pzaq, əгj oтken tьn: vūltь qalyñ qarañqь, daуьldь tьn voldь. Sonь-men, ijrude çьlqь çaңa çusai bergende vjr nərseden qattь yrkjр, сūrқьrap, dyrkjrei çonelgen. Əzj semjz, əzj toq çьlqь qaйru vermei vьt-сьt vor ketjр varьp, tañ aldьnda zorqa degende çьlqьсьlarqь ьrç verjр, vasь qūralьrtь. Bjraç, vaqana tañ vjл-ner-vjлnvesten Ospanqūl əzj çyгp tygendese, toqьz jгj çьlqь çoq vor сьqьrtь. Çьlqьсьlar men Ospanqūldьñ kьdјgj voйьnca alqac yrkkende de vjrdemenj көгjр yrjktj. Sol ala sapraңda vjr suьq qoi aralасqan da vjr top çьlqьнь vəljр əketken siaqtь.

Sonьmen, çan-çaqьda kjsj çapтьrumen qatar, Ospanqūl, eñ aldьmen, mьna cekaradaqь komendaturaqь keledj eken. Ekjncj, «əiteujr kьnj voиь at ystjnde vor, elsjzдж, tau-tastь aralaидь qoi, esjnde voисьñ, көz salsьñ» dep «Oktəvr» kolxozьньñ aңсьlar vrigadasьna, aldьmen, soqqan eken. Sol çaйьñ aita кер, sөz aia-qьnda Ospanqūl Bekvolqь qarap:

— Beke, тыңың қорған аң қана емес, қасаның қорған Совет қауымың да талайың түпсізге ұрып ұстасың ең. Endj осы қолың қырағылығыңа тақь вжр сын болды. Мына Октәвр мереке-сінде қызыл әскерге ремонтқа береің деп отырған ірікті дөнен-бестімің де үсеуің қоқ. Тек атыңа тез қон да бүгін мына осы Кереге тасты қана сызжр ағытыр бер! — деп сол қақтағы көксілі жікті көрсетті.

Беквол оиланың түрғе:

— Бұл қолды болды ма, қоқ, үркір сығыр кетті ме, әлде?.. дегенде, Сәнібек Беквол сөзіннің алағын тоспастан:

— Е, осы күнде тыныстың қой, қай қану келе қалды деісін, үркір кеткен де... деп веібіттікке сала берді.

Вжрақ, Беквол дәл бұлай деп вайлаған қоқ еді.

— Дәл сол қаудың әзір бұл өңірге келмеі, сол өзіңнің сырт қағында, ана Сағынсақтың ағың қағында, вжр елеусыз адыр, бүіратта бүідр қалмасын. Ондағы есебі: күндіз сонда қатыр, түнде вжр ақ қортыр кер, секараға ілінек. Сен, не де болса, әуелі сол артыңды ағытсаң мақұл болуың еді, — деді.

Бұл қаиды қылығыңды өзің де оилаған, екегені екен. Соньмен, Оспанқұл өз күсінің варлығын сол мақаларды ағытуға сіверітті.

Ол қағы қамтамасыз екенін естіген соң, Беквол тағы да вжраз оиланың түрды да, ағыңда, атына мінжр, вүркітін вайлағына қондығыр, тізгінін қымтыр алыр:

— Ендесе, сен тез комедатураға қет, қаидыңды айттыр құлақтанды. Ал, вжр мына Оңарға сығамыз! — деп оң қақтағы қарақайлы көк тасты нұсқады. Оспанқұлдың күйіңің бұл емес еді. Оның ойыңса Сағынсақты қағында қалмаса, қаудың нақызы рана-лаитын қері сол қақтағы Кереге тас. Ол өзің әзі қың тас, әзі Сағынсақтыда аттанған қауда нақызы түс, өкпе ұрымтал вжік. Кереге тас сияқты ұғың қойың, қасығың далдасы көр вжікті Беквол ағылтырса, өзге кысы қансалық көр болса да ойдағыдай ағылта алмайды. Сың мен қүз вар ма, ағыр қым, тас кесу вар ма, қорым, қой тас вар ма — варлың қырығын вжілетін бұл өңірдегі атаулы қерсі Беквол қана. Қолыңан әдеің бүіғыр, ат өксітір келгенде, енді кер Бекволдың Оңарға сығам дегенің Оспанқұлға қағрады, таң қылды.

— Beke, мен сенен көмек тілеі кер едім. Оңар дегенің қалай? Атралдай тоқызы қылың қолды вөр отырғанда, вжр күн ала-тын төртті-бесті тылқынды артың саналды вә, бүіңің не? — деді.

Оспанқұл тілді қығит. Өзің әзі қалдығыр, әзі күйіңің те түр. Сондықтан, тез қатырлау вөр, таусыла сеілеуге қағың түр. Беквол оның осылайса қығары түрған қалың аңғары, қатты серіреің

dedj de yndemei, jrkljrp qaldь. Bjaq, өз vailauьnan qaitqan çoq edj.

Osь kezde Çənjbek pen Osranqul da attarьna mьndj, Çənj-bek soьqь ekj-yc kynnen berj Oçarqa сьqида асьqиь volatьn. Yitkenj, Kerege tastь kecegj kunge ceijn Bekvol ekeuj vjr çimadai syzjr сьqqan. Bünь qol vala vьrkjtj de sol tasta aiaqtanqan edj. Alqac сьqqan yc kyn voьnda Qarager de üdaьmen yc tylkj aldь. Bjaq, tylkj ataulь valaq adьrlarqа сьqьp kettj me, әiteujr, soьqь ekj kyn voьnda vular mardьm-dь ec nәse jljndjre almai, endj ne de volsa, Oçarqa сьqamьz dep vailasqan edj. Bjaq, konezavodьtь çыqьsь, onь çaudьd әketuj de oqai emes. Sonьmen, vaqanadan yndemegende Çənj-bek jctei ekj üdai edj. Endj qula төbel attь jlvjte vasьp, Bek-volqa çaqьndar ker:

— Beke, vьgjn ne çauqа сьqaiьq ta, ne aqqa сьqaiьq. Özj-mjz de ekj çar volmaiьq, mьna Osranquldь da ekj talai qьl-maiьq ta, — dedj.

Osranqul Bekboldan көrj münьd çauavьn tәujrjek көrjр edj. Bjaq, ekj aңsьndь sozalaqьn çaqtьrmai, kekete söiler:

— Qaitemjz. Sender de көp tylkj аьp, kolhozьdа көp kjrjs kjrgjzemjz deitjn сьqarsьn. Toqьz çыqьdan toqьz tьcqan da volsa vaqalьraq vor tür qoi... Endj ne volsa, vailau sözderjndj aityьdar! — dedj.

Bekvol endjgj көp saudanь ornсьz dep vjlrp edj. Sondьqtan, kelte qaiьrp, Osranqulqa:

— Sen komendaturqa vağasьn qoi? Endece, vağsьmen Aleksandrqa ait: Bekvolqa Kerege tasqa сьq dep em, көпvesten Oçarqa kettj de. Bьz vьgjn kyn üzьn sonda volamьz. Jzjmen quьp jndetjр oтьrdan çauьd çoq. Qolmen qoimaqan soq, qaida tьqьlqanьn kjm vjlrptj. Saqtьq ycjn әr çaqtь qamti qaraqan maqul... dedj de vüdan әj oilanьp vөгelgen çoq. Adьgьn tev-jnr, attьd vasьn Oçar çaqqa vüra berjр, Çənjbekke:

— Çyr! Bьz tylkj de alamьz! Bül vetjmjzde var volsa, çaudь da calamьz! — dep çөnei verdj.

Osranqul da qoc demesten qasqa vienjь vasьn сilqьtьp aiaqdai çөneljр edj. Bekvol çuan toğьndь daqьdь vьlkegjne salьp tauqа qarai tartьp verdj. Osranquldьdә dәl өз vasь Bek-volmen vügn көp jstes volqan emestj. Sьr mjnez de emes volatьn. Bjaq, әiteujr, «cekaradan ötem degen çau ataulьndь naqьz zәuljsj, pogram oтredqa көp көmek etjр, zог eqьek sj-ңjrgen атаqtь kolhozсь аңсь» degenge qana qanьd volatьn. Kelgende de sonьmen keljр edj.

Bjaq, qazjr sölesjр airьlqanda vül ьza vor ketjр vара çat-qan çoq. Onьd oьncsa soьqь sözdj Bekvol çөner adьnqа aittь.

Qazır ol ańsýlar ketip wara ńatqan wette ńau da, ńylq da ńoq. Ne de wolsa, Osparńıldıń endıgı senetjń pogram otrad pen ńz kucj. Qasqa wedeudjń tızgıńjń wıraz wosatır, lep werdj de sń-ńırtta ńoneldj. ńortır wara ńatır, kezeń asa wene, eń sońqı ret ańsýlar ketken ńaqqa taqı wır qaradı. Jcınen «qaita oralmıs pa eken» degendei edj.

II.

Bekwol ńz degenjnen aıńırtatır. Ekj ańsı Ońardıń Sarımsaqı ńaq sńrtıp wette alır tartır waradı. Qoldarńındaqı qos qońır wırkıjt qıwır etpei, ńansız zattai tynere melcırj qartı.

Wıj kezde kın sńıuqa taqar, sńııs ńaqtaqı kık ńiek mol qızıń nırdı malıńır, kıl qızıń wır kerkıeı wıstap edj.

Ekj ańsı kele ńatqan wıktır — sńıı tıtas wetegej tıskei wolatıp. Bekwol wıqar keledj. Tın wıltıt tın wır ńse de ńauıń ńaıtaqan eken. ńır wııında tırtı ńıq ta ńoq. Tırdılaw alań men tastaq ńerdj wısqanda, attarńıń tııaqıńnan ńaq da sńıadı. Kırj ańsı ekj ret oń ńaqına, qadalap Sarımsaqı ńaqqa kık ńıwerjır, sodan sńrt aınalıp, art ńaqtarńında qalıp wara ńatqan Kerege tıstıń da ńızne mıljım wıktırjnen sailarńıń colır ńttj. ńlj aınalada ńarıt pa, tıman wa, ńıteujır, kıkıjı wıaldır wır. ńwıj sarqıqan dala ńotalar da, ńım-ńırt wılqan wıjk serek tıstaq da wıdralır kırjngenmen, wırdıqai kıkıjı qońırqai tartır tır.

Aspar ańıq. Kızdıń ńdemj wır ńaqırtmaq, ńalı kınj tıır keledj. Wıraz ńırjır, taqı wır aınalıp qaradı, Kerege tıstıń ńıu-ńıu, irek-irek tas wıkterjne kın sıulesjńıń jljngenjń de kırdj. Atqa da, adamqa da ńalı wıktır ńelj estj. Ońardıń sńrtıp ala ńırjır, ortalıq sailarńına ńaqındaqan sailıń tau qoıńnan sńıqan tın salıqıń wıljne wıstadı. At ıstjnde ńeljır kele ńatqan qalırında ekj ańsıńıń qılaqına kızgı tıńıq, taza auanıń lewı ńım-ńım etjır yzdıksız estjır sezjgendei.

Bekwoldıń qoıındaqı Qızı walaq wırer ret ńaqırtır aldı. Kırj ańsı wıı ekj rette de qalt etkızweı, ındemeı, wıqar keledj. ńaqırdıwı taza, arpaq. Qıııńıń wııw taza, denj tetjk sıaqı. ńaqıraq tıstai kık tımsıqıń kıtere ıstap, tau ńeljń tıcırkene tıńs etjır, sergı wıstaqan sıaqı.

Osılaıca wıraz ńırjır, Ońardıń ortalıq tııımen qatarlasqan kezde, ńıńbek Bekwoldıń wıgıńgı ńırjıjne tań qala wıstadı. Qart ańsı tıudıń ńızne qarai tıra tartır qoınaıwına kırudıń orńına, wıqı sńrtıtap, wıktırler ńırjır, kıldeneń tartır keledj. Tıu-qa erte kırjgende, wıren-saran qoırtıńıń tııınan tomaqa tartır qalıuqa da wıııı edj. Sondai, wılgjıj, ırdımtal colıardıń wırazı da keıjń qaldı. ńıńbek:

— Ыла! сургмеимъз ве? — деп вѣр-екъ рет ескертъ те кѳрѣ
едъ, Беквол ундемеи, вѣгънѳъ ветрен тарта вердъ.

Соънмен, кѳз мѳлсер воънса Сагъмсагътмен қатарласър,
ѳкре тѳстай келген иақътта қана Беквол унемъ төмен қарар
келе қатқан қалрннан ѳзгеръ, ендъ Оқардън Қаван сай деген
орта сайна қарай сѳқы вѣгъла сѳнелдъ.

Сѳнъбек артта келе қатър едъ. Бекволдън соъннан о да тез
вѣгълдъ. Вақаданан бергъ қиқас сургъстъ «Бекволдън вѣр оиқа
тисър кеткендѣгънен вольдъ ау» деп торъладъ. Таиқа қарай вет-
тесънмен Беквол тогъ атъ теънър қалър, текътър сѳле соқраққа
салдъ. Тогъ ат, теънде, сѳлсжер волмайтън. Сѳнъбек қѳла төвел
атън орта сѳлсжмен келър ақ, Бекволдън қатарна ѳлестъ.

Сѳнъбектѣн ендѣгъ кѳз қаданан дѳл осъ келе қатқан вет ал-
дындақъ вѣр кѳсѳлеу қогъм тас едъ. ѳзѣнѣ ар сѳқ тоънде де,
опан соң, сол сѳқ қатаранда да екъ ѳрѳмтал соқъ вар екен. Со-
нън екеуѣнен де томақа тартармъз деп келе қатър едъ. Саидън
сетъне ѳлне бергенде қатъ сургъстен ѳркѳлър, Беквол аианқа са-
дъ. Ат дувѣрѣнен аң угъкпесън деген сияқъ, Сѳнъбек те ваiau-
лар едъ. Вѣнън кѳзъ қогъм тастън аиналасън солуда. Сѳйткенсе
Беквол ѳи огъндай вѣр ақ кѳденѣн тѳсъна кер, тақъ да төмен
қарар, атънън васън ѳркѳр қалдъ. Азқана қадалър тѳгър, сол кѳ-
денѣн вар кѳлемън аиналър сѳгъ да Сѳнъбекке қарар:

— Сѳ, вала, ендъ сен беръ таман кел! — дедъ.

Сѳнъбек теънър, сѳтъ vastъгър келгенде, Беквол екъ ѳс тѳ-
иақън ѳзѣн кѳрсетър:

— Сақадъ ѳлѳ ересек демер ре едъ? Мънанън ѳснде вѣр
қѳлн, вѣр тай да вар қѳи... деп вѳгелър қалдъ. Сѳнъбек те қѳлн
мен таидън ѳзѣн аиқън кѳрдъ. Вѣрақ, кѳрѳсжмен кѳлър сѳберъ:

— Овай, Беке, сѳгъ тартъм деп тѳр ма ең, тѳлър! Кеце
осъ арада ѳзѣмъздѣн аттар сѳилқан. Мънау Съмақън қѳлндъ
вiesъ емес ре? — деп тақъ кылдъ.

Беквол сѳуар қатрай, дауласпай, сол ѳздердъ сырлеуѣмен ѳлге-
ръ қарай сургъ. Вѣрақ, тақъ да сѳмъ тѳтас аласа тѳгъз тарлау
екен. Ѕз сѳқалър, ѳсѳр қалқан сияқъ. Беквол осъ вет алдындақъ
тақъ вѣр кѳделъ сѳрге таман тартъ. Сѳйтър, сѳлъ арқан воъндай
сѳрге варър, Сѳнъбектѣ тақъ сақъгър ар:

— Кеце вѣздѣн аттардъ осъ ардан тѳс ауа қайтартър алмар
ра ек? — деп тѳгър, — ал, мънау теzekтѣ қарасъ, вѳл кеце тѳс-
тегъ емес, сѳс теzek. Осъ тѳн, немесе, осъ таң самасънда тѳс-
кен теzek! — деп тақъ вѣраз ѳлгеръ сѳлсър вардъ да:

— Ал, сѳрақ, ендъ кѳр. Anda вѣр теzek воlса, артъ мѳнда
кер тѳскен. ѳзъ сасъла тѳскен. Вѳл сауър келе қатър тастақан
теzek. Саисъльдақъ сѳилъстақъ сѳлъ вѳйтрейдъ, — деп ѳз ѳснде-
гъ вѣр вайлауъна веки vastaқан сияқъндъ. Сѳнъбек ѳснен «Сѳилъ-

Ыстааф ҫықь да вјгjn вјгј тјстеі теујр quatънь volады. ҫаудығ огаіъ Kerege tas dedj qoi. Sonjkj дүгъс. Binda qalai qarasañ da, ol ҫықьнь tappassъn, Beke» dedj. Bekvol sezjn qıastau pј-сјnmen тьддады.

Syitkence Bekvol тааф вјг таафгlaу ҫерге кер, qadalър тўгър:

— Endece, тьпақан ne deısjn? — dedj ҫәnjбектјн јсјндегј kydјgjn sezјr, сопымен daulasqandai vor тўгър, — тьпау сөр-тердјн ыпқан, ҫарығлап тугјн көр. Qattъ тјгген тїаақтың ҫа-рғыданы. Anau вјгеu ұсыр тysken tastъ көрдјн ве? Bүгънотъ ҫа-тқан огнь, сүдғы тјнекеі! — деп вјг қыдығу ҫерде ҫатқан вјг јздјн маңдай тўсын көрsettј, — сарқан ҫықьньн тїаақынан ұс-қан tas, — деп онь вјг тўсығър qoidъ.

Dәl осы ҫерде Bekvol өзјнјн вақанadan бергј вақылауыньн қортындьсып ҫасauда айналан екен. Bүқан север volқан ең зог аїдааф тақ өзј тўрқан ҫерде, оң ҫақ yzengјnјн астын ala вјг тур көде тўр екен. Соның cetkј вјг соаф тамығ тувјгјмен ұсыр тy-сјr, соıы salьmdai ҫерdegј вјг quгақан at қўлақтың vasyна јл-пјr қартъ. Тааф да dausz апық, пақыз сарқан ҫықьньн аїааф ұсығър тysјrgen көде. Oсы aradan тўгър ең алқас тоқтақан кө-desjn mөлcerler солыр қарар edj, оқ воıьндаі ҫерде қартъ. ҫана тур-тузу, вјрақ, ҫолдың воıьндааф велгј — аїаақтар siaқты ҫәnj-бекке endj вјг ҫolata ҫенген pјсјnmen ҫыmia қарар, salmaqpen сөілер:

— ҫаıыьста ҫyгјr өзджгјнен сарқан ҫықь выитјr тура сар-рас volar, — dedj.

Bүқан ҫәnjбек te dau aita almady. Oсынь aita salьсьмен, Bekvol асыафь вјг vailauда kelgendeı voldъ da:

— Al, вјрақ, қўр Oҫарда kјrgenјn вјлgenмен, qaida тьқыльр, qai ҫerdj daldalap ҫyrgenјn qaidan вјлемјz? Oҫар — ylken tau. Onan соң, ондай neme qazјr tas-tastың vasyна qaraуы da qoıьr sen ekeumјzдж көрјr te отығ qoi. Јzјmјzge тysјr ҫyг me осы nemeler деп sezјktene vastasa, тааф ҫаıы emes au, ә, ҫәnjbe-гјm? — деп Bekvol аıьгыҫа вјг kyıjne kelgendeı vor, көңілde-пјr kylјr алыр, — endece, vala, tek тұрмаıығ! Ekeumјz аңсы emes pe ek? Sol аңсыльдымьзды јster, veıvјt vola qoıaıьq. Syıtјr, tylkј qaqa отығър, ҫыҫі вағыр qana, ҫатаағын samalaıьq. Uқтың qoi? — dedj.

ҫәnjбек пққан da, пқрақан da edj.

— Endece, Beke, өзјн тьпа соаыда сыда qoi! — деп sol ҫақтааф оңасалау тўрқан вјјкcenј көрsettј de өзј атын теvјnјr јлгерј qozqala берјr, — men тьпа алдындааф қогымды қаафр vereıjn. Тақ осында tylkј ҫатығ! — dedj.

Bekvol maqұл degen sezjn aıtpastan aq, toгънь теvјnјr sol

ҫаққа қараи өрлеи ҫөнелди. Ығраз минут өткен кезде, ол биікce-
ниң васына сықар, Қызы балақтың томақасын да тартқан еди.

Merzjmdj қыған томақасы альпысьмен, көзј ҫайнар асылр,
қавақың вјг дақты да дыр дыр сјлкјнјр альр, ҫәнјбектјң алдыңа
ҫақына қадальд. Anda-sanda ердјң қасын тьқылатьр, ақығын қана
ьсқыға тьсјр, ҫәнјбек қорым тастың етек ҫақың әрлј-верлј сызјр
ҫығ. Бұл өңјрдјң тылкьсј әлј қасқылық-қуақылық көрген ҫоқ. Қо-
рым тасқа тынгј ҫортуьлдан таң ата кер ҫатқан тылкј дәл устјнен
тьспесе, қаса да қоимайд. Сондықтан, ҫәнјбек бұл cattь ағыла
қарар ҫығ.

Қызы балақтың қызы сегјр көздерј «қайдасын?» дегендеи
вор вјг sai воьн тјнтјр, сансылр қарть, Bekvol тылкј ҫайн қысь
мен ҫәнјбекке сөнген тәрјзди. Томақа тартьсьмен, Қызы ва-
лақтың сысьмын альр велјне қьстьрдь да өзј Оҫардың селдјр қа-
рақайлы тас биіктерјне көз ҫјверјр, ҫақалаи қарар тұрды. Әзјрсе
вјрде-вјр қьбығ өткен қара-құра да, өзге белгј де вјлјнвейди.
«Оҫарқа векјндј ме, ҫоқ өтјр кеттј ме? Bekjnse, қарақайда ма,
таста ма? Көр cat, қүздың, кер қарақайдың қайсысьн таңдады
өкен? Оҫарқа Қаван саймен кер кјргенјне қарақанда әдеи қың
сыңдарға ватьр, ҫоқалаиың деп келген қои. Әи, көрјр, ҫер вјлетјн
сарқыңды сүмдар аул Nemese, сондаи ҫерҫјл-варҫьсь вар топ ау.
Ось өңјрден сыққан вјреу, не қыса да, вар аул» деп тырлј қи-
сьнды ҫайды торсылар тұр еди. Syitkence, вјр сәтте, ҫәнјбек аң
көргенде јстейтјн масьқына сар, саңқ өтјр дауьстар қалды. Sol
даус ҫетер-ҫетпес, leзде, Қызы балақ та Bekboldың балдаққа са-
лыр тұрған қолың серпе теујр ҫјверјр, атқи ҫөнелди. Құр дауьс-
пен ұсқан ҫоқ. Көрјр ұсқан сияқты өтветјнен тьскендеи вольд.
Қанатты екј-уь ret сарсаң сермер қьсыр қалқанда Оҫар-
дың васына ала өтлер салыр, қайаң дақтыр биіктеи берди. Усқань
ҫаңа қана вольса да талаидан қанать ҫазылыр, төселјр, көсјлјр ұсыр
келе ҫатқан ҫеңлј қүстай самқай ҫөнелди.

Қызының вильды тьлегј талаи ҫыдан бергј вјг ойдақыдай вор
өткен армансыз тьлек сияқты еди. Oсьлаица «ә» dese «тә» деген-
деи вор, титқиблдың өзјнде ақ, азынай сермер ҫөнелуј қысьмын
ось кездегј зор кыијн, нақыз вавьн вјлджргендеи вольтың. Қара-
дай дақтыр ҫырсе де ось он ақ кыниң јсјнде колхоз қорына отьз
тылкјнј вјр өзј кјргјзјр отьрған Қызы балақ «кыисјзвјн» деп
aitpasa kerek. Qūs keregјnce биіктер ар, ендј қалқыр ұсыр, вјр
сәтте, ҫәнјбектјң алдына қарай қысь өте берди. Bekvol тевијнјр
ҫјверјр, соқының васынан сайға қарай тьсјр келеди. Ekј көзјн
Қызы балақтың қимы қүбыльстарынан айрмаи келе ҫатыр еди.
ҫәнјбек те лектјр сауыр варады. Тылкјнјң воьн Bekvol әлј
көрген ҫоқ. Тас-тастың ҫотасына сықрай далдалар зьтыр вара
ҫатқан тәрјзди. Қызы балақ ҫәнјбектен оқ воьндаи өтјр варады

da taqъ vjr ret, soqъ ret, ыqъqandai vor, tettiъ, soraң etti. Öler сыqъp ap, sol sətjnde, çarq verjр, сiуы вiуғыр төмен qarai zu etjр, qilai çoneldj. Ainitъn qus emes, «qolъnda ölemjn» der aq qüdiqan siaqtъ. Tura tastaqan tastai canсыр кер, qorъm tastъn ar çaq qavatъna, vjr aq çoq voldъ. Çanjvek te caуыр vaғыр, atъnan tysjр, ūmar-çūmar vor qaldъ.

Qъзы valaq sorqalai çonelgende Bekvol atъn jrkjр, «Qalai ты-şer eken, teujр qaita сыqar ma eken, çoq vjr aq aqasar ma eken?» der onъ da vjr sьn qъr, vaqъp tūr edj. Ec vjr uaqъtta өзjnjң salqъn savығыnan, sergek sьnsыдығыnan airымaitъn, ūstamdъ, tartъmdъ Bekvol qoi. Osъndai qan qъzudyң ystjnde de qъзы valaqсы Qъзы valaqъ da өзjnjң ynemj vaqъlaуыnan vosatraitъn. Endj ne volsa da voldъ der, aqъғыn qana aiaңdap oтығыр, qorъm tastan asъp tystj.

Çanjvek vül kezde ölj tylkjnjң tlijn suғыр ap, көrjnjң alqъr qъraпын qъзыdatъp oтыр eken. Bekvol attan tyspei tūrъp:

— Ne vortъ, qalai tysjptj? — degende:

— Teujр tyskende veljn sьndығыр çjberjptj, mjnekei! — der çairap çatqan qъзы taqъnyң vuktetjлjр tysken veljn nūsqaдъ da, — әi, sorlynyң der kezj aq au deijm! Bilyqъ çы taq osъlai tyskenjn alqac көrgenjm osъ! — dedj.

Qūsъnyң сы vavyна Bekvoldъn da көzj anyq çetti.

Syitkence vülardyң төve çaqъnda vijkte zu etjр, qanat-qū-ғыръ suыldap, vjr qūs qalqъp ötjр varadъ eken.

Çanjvek vjr qana qarap qoia salъp edj Bekvol at ystjnde calqai taғыrқap, әlgj qūsqa qadalъp qaldъ. Çai qana aq vas kycjgen eken.

— Bū qaida varadъ, ә? Bjrdemenj көrjр ūcқан tәrjzдж au vū qūzqъn, — dedj.

— Kөrese, Qъзы valaqъn ūcqanъ men tylkjsjn көrgen de, — der Çanjvek төмен qarap, tylkjnj ainalдыqan vetjnen vasъn da ketergen çoq. Bekvol:

— Bjzдж qara tartъp ūca, ainalsoqtar edj. Özj tystjкке asъqqandai samqар ūcъp varadъ au. Oçardyң ylken vijgjn mez-gerp varadъ! — der artqa vüғыр taqъ aspanqa qarap tūrъp:

— Toqta, сыraq! Mъna vjr көrgenj taqъ keledj. Būnyң da vetj solai. Әi, osъ tegjn emes! Tylkjnj qorçыnyңa sal da tez atъna mjncj! — der сiуы өзgerjр, asъqa vastadъ.

Çanjvek, tegj, elgezек, carcaң çigjt volatъn. Aңda çyrgende Bekvolqa ekj aitqъzvaусы edj. Op-oңai әzjр voldъ. Syitjр, Qъзы valaqъ Bekvolqa әperjр, өзj de tasta oтырқан Qaragerjn alъp, atъna qondъ. Bekvol әlj de aspanqa ainala көz çjberjр tūr eken. Әzjрce, ūcъp өtken qara qūstar çaңaqъ ekeuj aq. Eger vūnyң

kydjgj dırǵs bolsa, əlj de ər tıstan da andau kerek. Endj Bekboldıń kɵzj Qaragerge qadalır, vjraz oilanır tırdı da:

— Sen, osı arada, mınau qorǵm tasqa sıq ta qozqalma. Men sonau Tek tırdı vaǵır sıqam, — dep sol qolymen qamcısınǵı savın sozır, osı saıdǵı tɵzındegj vıjk qızıl tastı kɵsetır tıǵır, — sol aradan ısrı! — dep belgı bergenjıde, Qaragerdj qoıa berıj vjr. Qızıl balaq ań kɵrmese ısradı, qıǵısqı, kəj neme qoi. Qaragerındj ısqısqı qır vaulıqan kɵr eıvegıjı va edj. Əzj qızıl qol vala qoi. Čana «rıctekter» saıǵısqı mınezj de va. Osınǵı vəj qazır vjr kerekke mıqtar čaraitın vor tır. Al, sen osında qal! — dep toǵın qamcılar, saıdı ɵler, soıta čoneldj. Čanjektıj «čon, terjs» dərlik čauavın da tosqan čoq.

Azdan soń ataqan Tek tıǵına vaǵır sıqtı da Bekvol vɵgelısten «ısrı» dep qolın sermedj. Tomaqasın tartqan da sol edj, Qarager atqır aspanqa sıqıa verdj.

— Sın sever bolsaq, taq osı qol balan ɵzge qıstai emes, ɵzıjımen ısrı čırır, tylkıj ɵzj qaqatın qır vaulımız! — deıtın Bekvol. Soıqı vjr čıta voında Qarager ısqısqı, jzdeıjı vor alır edj. Ras, əzırce ol ıcudan paida da, zıan da volatın. Ań kɵjıvese, Qarager əvberı ısrı čırır, itke, balaqı qarai, nemese, aul ıstındegj vjr qızıl-mızılqı qarai da salır ketetın. Vjraq, əzırıj yireıenj, ətıejr, elgezek, ne deseı kergımeıdj, oınai čoneledj. Tız qıstıdai ızaq ıcatın qanatı vekem qıstı vor kele čatır edj. Čanjek qıstın ısrıqır čıberıjımen aspanqa qaradı. Syıtse, vaqanaqı ekı aq va ısqan vətke qarai endj saıcaısaıcaı vor, ıstırt alır qaralar andı keledj eken. Qarager, vaında, ɵzıjımen, kyndegj mıcısqısa, sailar dı colır ısrı edj. Vjraq, tıstına anau kycıjender četkende, vı sıqır vıjkteı verdj. Syıtır ar, endj vjr sətıe jrkes-tırkes kele čatqan ekı qarıstı soına tısjr, elıjır ar, «syu» dep solardı artınan saldı. Sıqır čoner verdj. Čanjek vıstı kɵrgende, «qıstınan aıǵıldı au» dep qatı qısqısqı, Bekvolqa qarai saıır edj. Vıstı četkende, Bekvol tyk saıırtı. Əıj aspanaqı va qıstıstı asır ketken vjr čotası, vjr soıraqı va edj. Sol čaqqa čana kɵzıjı qadar tır eken. Čanjek ɵzıjıj renıejı aıtır kelgende, ol čaidan ləm demeı, qolındaqı Qızıl balaqtı čas čıjıtkı ıstıstı:

— Endj ɵzge sɵzıj qoi. Mə, mınan qolıa qondırır al! — dedj. Čanjek: «Qaragerden aıǵıldı degenı au. Ətıejne berıj tırdı au esı kərıjıj» dep jınen alar-almasın vıstı, daqdarır qar edj:

— Əı, tıejr, vaıstı vıstıjı tırdı čoq, ıstı mınan! — dep vırkıjtı čıjıstı qolına qondırı da, — berımeıjı, berımeıjı-

ajm: Qaragerden airıqamız çoq! Yndeme, vjr çoq vjr çoqtı
tavaiın dep tır! — dep saspaı nasvavaiın atır ar:

— Bül çau osъ Oçarqa vekjngen voldsъ. Ne de volsa, mьnai
çotanıq arqъ vetjnde Çaqaqъ qaraqüstardъ tystjkke saqььp
çatqan solar. Men vjsem, olar vjr qıyn qoinauqa vekjnır ar, ana
çalqьz qılvndъ soıьp çatır. Acqaraq nemeler aıqaldanır kjrjrs-
ken de kyn közjne çarqьratır soıqan qoi! — dedj. Çanjektjñ
köljne vül sөzder endj әvden qona vastadъ. Bas cılıqьp qostai
verdj. Bekvol өз tıspalıñ varpen aitır tırır:

— Sol qılvndъ vugjn olar çer me eken, vjz çer me ekenvjz,
өzj? — dep mьrs verjır kuljır tırır, — al, valam, endj ne qaldъ,
syitj? — dep taqъ vjraz tırır, — sen, mьna qüstъ qolьıa üsta-
qan vetjnde kәzjır vөгelmesten komendaturaqa Aleksandrqa çar!
Senderdjñ qaita oralatın camaıda men vjrdeme qьp Qaragerdj
ısььp vaqarımь. Oğaiñ kelse, solardıñ tap ortasınan ücьrar-
mьn. Çatqan çerjn көrsetetjn atoi beljı so da. Al, endj tart,
cьgaqьm, çolьıñ volsın! — dedj.

III.

Çai mәljm, sөz qьsqa, Çanjek: «Vjrgе, vjrgе volsın, Be-
ke!» — dep qart aңsьıa syisjne qarar alır, vırьla çoneldj. Tas-
tan tyse salьsьmen, sьdьrtır çortır kettj. Baldaqъ men cьsьmь
qana var, vjrkjtsjz kәj aңsь toğъ attъ çai vastььp, qaraqüs-
tar asqan çotaqa qarai өrlei verdj. Balaq taulardan өtjр, töskei-
degj qaraqaiqa kjrdj. Çanjektj çoneltken mezgilde kyn arqan
voıvndai көterjlgен edj. Ças çjgjtjñ komendaturaqa çetjр, qaita
oralatın mөlcerjn kynmen meçeler alqan-dь. Osъ kyn taq
Oçardıñ vatьs çaq çelkesjne jljngenge ceijn, Bekvol çau çata-
qьn tauьp, өzjñ uәdelj belgjsjn verjır ylgjruge kerek. Vjraq,
Oçar — qılın tau. Aıaıñnan artıq çyruge attıñ өkpesj qavьnadъ,
tıtьqъ tez qırıdъ. Ne de volsa, ügьmtal, tөte çoldar tauьp, çerdj
üta çyruđj oilau kerek. Sondьqtan da, Oçardıñ өз vjgjne qarai
tura tartatın çotalardъ taıdar, solardıñ qьr arqasın çalььlar
keledj. Qazjrgj kjrgen qaraqaiñ sonđai çoldaqъ vjг veldeu
edj. Vjraz sьzdъ, salqьn levj var kynjirt qaraqai jçjn aralar kele-
dj. Anda-sanda saıьsqan cьqььqtar ücьp-qonadъ. Oqta-tekte tөve
çaqьnda keide qalqьp, keide elvjrep ücqan kyikentai cьqььqtaıdı.
Өzge vөten yn çoq. Ne kjsjner, ne pьsqьrqañ cьlqъ ynı de
estjmeıdj. Qarager de saqьmaıdı. Saqtıq, sergektjkrpen tьñ
tьıdar kele çatqanь volmasa, Bekvol ol ynderdj Oçardıñ vül
vetjnen esti qoiam dep te senveıdj.

Endj vjг azda, toğъ attъ aңsь qaraqaidan өtjр cьqьp, Oçar-
dıñ iөqьna jljndj. Suьr vөrk, sür tonđъ çalqьz çyrgjncj ynsjz

ҫым-ҫырт сӱр тастардыҥ қават-қават сӱһна кјрдј. Арқар соқрақ-
 тыҥ ҫым-ҫымьн аралар келедј. Тау вась өзгеce вор қалқыр,
 тыҥқан, сонсалық вјр унзјз тыһыстық қалрында екен. Сақырмақ
 әдемј кыз кунјнде мынау тәңертенгј меzgјлде мөлдјр таза
 ауазь қанса ҫӱтсаҥ да, қанқысыздаі. Bekboldыҥ воһн қатты
 серgјтјр, оһна да улкен қайрат, қимы екрјнјн бергендеі boldы.
 Endј асықу керек. Вјр улкен ҫақпар тастыҥ ыһна кер тогь атты
 төмен қалдығыр, өзј ҫаіаулар өглер, васьна сықты. Оҫардыҥ арқы
 өгјрј далаһыр, ҫаінар, асыла қалды. Оі ветј де тастан төмен вјр
 велдеу вор вјткен қарақай edј. Sol қарақайдыҥ ара-арасын, ҫыр-
 ры-ҫырры, терең-терең қуз cattar вөлјр өтедј. Әр ҫерде қарақай-
 дан оқсау-оқсау вөлјнјр тұрқан орқас-орқас ҫақпар тастар бар
 екен. «Вӱл cattардыҥ қайсысында? Саіда ма, төскеіде ме? Тасты
 паналады ма, қарақайқа тықтыды ма?» Воһн соzvai, вјр мүгьн-
 сақ тастыҥ қаватын далдалар тұрқан қалрында Bekboldыҥ оһна
 јздеу, зерттеу сӱрақтарыныҥ талаһ кер edј. «Әлј де артта қалма-
 ды ма екен?» деп тегіс анық көгјngen art ҫақтарынан да солыр
 өттј. Bиж таудыҥ екј өгјрј мен сонau алыһрақтады көкcјл то-
 қып оранқан egјn — еңбек далалары, колхоз, кonezавод далалары
 да сонсалық көркем, сонсалық ҫанына ҫақып, қадјрлј, өзјнјкј.
 Елвөгјмен ақтайтын, қырады, сергектјгјмен сақтайтын өлkesј.
 Кјрсјкзјз вор мөлдјрей ҫаінақан осындаі vai, вақытты өлkesјнјн
 амандық, тыһыстықына дақ салуць ҫыртқыстар Bekboldыҥ іегјнјн
 астында, осы өгјрде тықтыыр отыр. Қара туннјн, қарақыды јstјн
 воргьқатары, кун көзјнен тықтыыр, вӱһныҥ да көзјн адастырмақ,
 таидырмақ. Көңіліnde қақығы қайрат леvј вјр толқыр кер: «Тава-
 мын ҫауымды. Қығамын тјлерseгјн!» degјzдж. Вақанadan бергј
 јз аіақарын tygel көгјр кер, endј айғысам:

«Bekvol volмайын, тјртј қара vassyн менј!» деп кер атына
 қайта мјнјр, оң ҫақтады вјр сerek тастыҥ қасына варды да вась-
 на сықыр, тақы да көр қадала қарады.

Вақанады қустар да ҫоқ. Әлј ес вјр белгј вјлјнвей тұр. Қал-
 қызы ақ вӱл ҫерден Оҫардыҥ et вауығына ҫарыса кер тјрелетјн екј
 catqal әдемј көгјnedј екен. Оны ағытыр алды. Угьмтал sailar —
 осы edј. Вӱһныҥ паналамарты. Бергј тастарда да белгј ҫоқ.
 Тақы да атына мјнјр, endј аіақас сыққан тасыныҥ sol ҫақына өтјр
 сықыр, тақы вјр тұрқадан қарады. Вӱдан да ағылта қарар тұр. Endј-
 гј syzgenј қарақай edј. Enј тар volsa да көлвей созылқан қалыҥ қара-
 қайдыҥ sol ҫақ cетјнен тусјр tyre қарар тұр edј. Дәл өзјнјн
 тыһна тақай бергенде, вјр қалыҥ вјткен соқ қарақайдыҥ устјнгј
 ҫақында volымысыз қана вјр белгј eles etkendeі boldы. «Сын ва,
 қақас көргем ҫоқ па?» degendeі вор, көзјн сыртјр ар, қайта
 қадалды. Bolar-volmas қана вјлјngen көкcјл vualдыр өзге мӱнар-
 дан көгј қоһырақ. ҫана дозқалқан тәгјzденјр ығқалыр, толқыр;

vaiau qana seijledj. Aspandar vijktemei aq, көз уcjnen çoqальр қатыр. Bekboldьн vjr ваққан belgьsj ось edj.

«Әi, tytjn. Tytjn aq ось...» деп тақь да vjrtalai вақьр түр-дъ. Alqacьдан айқьн vor қоиланқан çoq. Bjraq, vjr қана ret çoq vor yzildj de артына қайта сьқьр, қоқалақтақан тәjздendj.

«Qisьньн ось aq! — деп Bekvol көз almai түгьр, — вәсе, өзге çerde алаң, асьққа tytjn саьр, сьрегj муьjz deimьsjn? Tas emes, қарақайдь алуь esep qoi вұньн! Сьгьндьсьн! Ottь qoi, syitjр, вұтақь қалың ylken сьгьстьн тақ астында сьқьр отьрсьн! Bұтақь аралар сьққанса seijlр, тагар сьқадь deisjn. Қана ottь mazdatьр сьқраисьн, тамьзьқтар, узвей сьқиуқа тьгьсасьн. Купj воь сьтраққа bekjngesjn. Асьқьр, қалың mor салатьн да сөнjң çoq» deidj.

Tas arasьnda yn, sarьн да сьңқьгьқьр әиелер ketkьc vola-дъ. Bjr қьдьгу сьлқь var. Bjrde-vjгj kьsjner qoisa da «Men mündalar» түрадь qoi. Қарақайда, қалың вұтақ arasьnda yn атаулы vaiau da мықан... Bekvol вұнь да пақьз тарқьр, zercjл ақьлмен талдар сьқты.

Сә, вұл Qarager nege сьқьрмаидь? — деп vjr oilai vastadь da, — ә, оның унjң өсjру уcjн қьзыдатьр, сас қанқа отьрқьзьр qoidь au! Вавьн вұздь ау... деп, вұл сьайдь сьре oilar вагьр cegerjр qoidь да endj асьқьр кер атына mьjнр, ьldilai сөнeldj.

Tau wasьnda түгьр, көз mөлcermen сьасақан vjr meсesj var edj. Қарақай jcjne kьrse de sol новаь adastьrмадь. Az aq uaqьттьн jcjnde сәu сьатақьньн тақ устjнен кер tьstj. Қалың ақас jcj eken. Вұнь olar көрдj me, çoq pa? Ne de volsa, Bekvol endj тура varmaqқа bekjngen-dj. Сәi қана kele сьатыр, endjгj көз салқань сьаудьн сань edj. Bjraq, kьsjнjң воь көгьнveidj. Сәиларьн attarь қана vjldjрjр түр. Qattь сьгьjs артынан сьтыр qoiquan attar қалмақса vailaulь eken. Qazaq erjmen erttelgen ekj торь vjr çerde de vjr құла мен тақь vjr сьiren at vjr çerde eken. Er-tүрмань Qьzai¹⁾, Suan²⁾ ylgьsjne keledj. Arqь vettjң ұгьсь voluқа laьқ. Tegьs emendei қатқан сьарau attar volsa da, vьgьngj сьгьjs вұлардь қан-sorpa қьр terletken eken. Омьrau мен сан, tьlersektej сәңа керкен terden айқьз-айқьз vor түр. Saq ұгьлар өзге сьықьнь да сьайььсқа сьjvermeptj. Azqantai aia-da aqac vas saьн ekjden, ycten vailanқан noqtalь қүр at, tu vieler түр. Olardьн terj anau mьngьc attardan sona қүгьм қалың. Tütqьldьн савиьльна тьsjр syгьjn көрген semjzder. Қан-сьнь араласьр қьзы mai vor, erjр түрқан siaқты. «Qoidь volқан keсes malь Ospanқıldardьн adal еңвегьjнjң көркj volқандаi

1) Qь z a i — Orta сьз qazaqtarьньн Naiman degen руньн jcjndegj vjr vөлjмjнjң atь.

2) S u a n — Uль сьз qazaqtarьньн ru atь;

jrjktj saigylkter, qoṛ volqanъ aq çanuarlardь!» dep Bekvol jçjnep тыпър keledj. Endj oṛ voıymdai taqar ta qalyр edj. Kjsj degennjñ әlj voıъ көrjnveidj.

«Uıqtar çatьr ma vılar әlde? — dep Bekvol, — olai volsa, oıatpайн, vasqa esep oilaıyn» degendeı vor atьnъ vasyн kjc-kjne jrke verdj.

Bjraq, дәl osь sәtte vıпnъ var qozqalyсьн vaqьp tırqandai, çana endjgj өзgerjsjn tani qoiqandai vor, tap çelke çaqьnan vjr daus saṇq ete tystj.

— Toṛtal — dedj.

Bekvol byrkjttjñ valdaqьn vjr qozqar qoiьp, saspai çana sьrt ainaldь.

Qarasa, çaṇa vıl çanьnan өtken sol çaqtaqь ylken cьgьctьñ orta tıсьnda vjr çansьz qara sır vандь мытық kezep tır eken. Qalyñ vıtaqь çuan aqactьñ vasyна cьqьp, voıyn tasalar, Bekboldь vаqanadan vaqьp oтырған kuzet qaraуыь osь eken. Endj vıtaqtardь serjр tastar, vas ren oтырауын көrnekke cьqarьp aptь. Bekvol azqana taңьrqaqan nьsaiqa mjnr, көz almaı qarasa da vıпnъ tьsjn tanьmadь.

— Tьs attan! — dep vандь taqь komandy verdj.

— Tьseijn, cьraqьm, — dep Bekvol çai çana tьsjр, tьzgjnjn erdjñ çasьna jldj de:

— Seskenbe, azamat, sen de tьs. Elmjsjn, çaumьсьn dep sırasaṇcь, sıqьm мынау, өзjм çара-çalqьzвьн. Çasanьp кер tırqan quqьncь deımjsjn? Aṇcьмын. Qıсьmdь çoqaltьp çьr-mjn, — dedj.

Vıl sөzderj soncalьq vjr çai, momьn, veıvjtcjlk pçjnmen aıtylqan edj.

Vандь sense de, senvese de aqac vasyнан sekjр tьsjр, çetjр кер, aṇcь qoıьnan toṛь attьñ cьvьgьн çılyр aldь, sodan әj tjl qatpastan, aial etpesten Bekboldьñ artьna cьqa verdj de мытықьнъñ yçjmen attar tırqan çaqь nısqar vııgьq tьrjnde vasyн çana vьlqaṇ etkjzдж.

Bekvol qalt etpesten vaqьndь da toṛqa qarai tartь.

Endj vaiqadь. Özge yc vандь da yc aqactьñ tьvjnde vaspа qьp oтыр eken. Мытықтарьн ұstai-ұstai qarсь aldьnan tıra-tıra qaldь. Qarager osьnda oтыр. Orta tıstaqь vıgьl saqal ıgьnъñ taq aldьñqь çaqьnda qu tomarqa oтырьp ap, көk sandьrdь өler-deı tartqьlap oтыр eken.

Bekvol taqai verdj de qıсьnan asьp, sol qartaṇ vандьqa qaradь. Tesje qarai verjр, cıqьl өзgerdj, aṇ-taṇ volqandьqtan selt etjр aṇgьp, toṛtar ta qaldь. Sol sәtte anau da tanьdь. Öñjnde vjr taṇdanu belgjsj men vjr suьq müz kezек çarpьs-qandai vjr sәt voldь da, tez aq:

— Bekvol senwjsjn, әi? — dedj тапса да тугь суьд, унј çat. Bekvol воиьп тез вилер аьр, таладан сақьпър қўстар волқан çан кугерjn көргендеi вор, вар ынтасымен:

— Sәtbek? Qairan Sәtbek әi, тгј me edj, вар ma edj? — dedj қуаңқан тәгјздј. Ekj çaq byjrden сьққан ekj vандь вўl kezde Bekvoldь qorçар, тақар keljр edj. Bekvol vjг-vjг qарар aldь. Bjгaq, olardьq jcјnen көр таьсть ысғрата алмадь.

Sәtbek Bekvolqa endj тақai берjр:

— Elmjsjn; çаумысьп? — dedj. Çағаақь Bekvol рјсјnj çау-льқтан аьс көгјnse de арьпър алмақ сәкјлдј. Byjrdегј ekeuj men алқас Bekvoldь aidар әkelucj арттақь qара сўг усеuj аңсьпь çalma-çан тјnte vastадь, çўlmalai тјntjр, qоинь-qоңсьп агытьр çатыр. Bekvol өз воиьп erkjmen solarqa берjр, алқас Sәtbektj тапьқан, соқан қуаңқан қарьнан өзгермедј. Көзjмен qadalьр, көңjлмен қўlai ымтылqань да sol qana siaqть.

— Elmjn. Eljdmjn, Sәtbek! — dedj.

— Сьп ва?

— Сьпьп!

Bандьлар воиьп агытьр воьп edj. Tyk tappai serpjle бер-гегде, Sәtbek те «qоиньдар» degendei icarat çasadь. Әlpetjne qараqанда, vastьq өзj siaqть.

Соқса сақальна вугь кјргенj volmasa, ves çьl өtse de vaia-қь рьсьд, qунақ қалрь eken.

Bўl өңгredегј ең сьгьндь ala aiaqтьq vjгј edj. Tўqьмь соң-çар, өзj atqa mjner volsa da sol kezdegј овьс әкјmçilgјnjнj vасындақь vjг qьzmetkerge qьзп берjр, sol çjgјttjнj panasь-men vaі kulak көпseskesјne jljnvei, erte voi tasalar ketken-dj. Artьnan әг kezde estjletjн emjs qavarlar воиьпса vjгreuler: «Sj-vjгrde eken» dep, тақь vjгreuler: «Tәcken çақьна qьzmetker vor ketjrtj» desetjn. Тақь vjгreuler: «өлjrtj» dep те сөилер edj. Әг çerge jz tastар, әг çotadan vjг qьlt etjр, көр сьгьда сальр çyг-gen qoi. Алқас çоқ vor ketken 29-çььнда vjг qьстьq jcјnde әгј Sјvјг, әгј Tәckent маңьп vjг-vjг syzjр сьққань gas volatьп.

Bў da vjг çақьнан аңсь edj. Bekvol ось Sәtbek аульпьq ма-ңьндақь kedei. Әmjгј Sәtbektjн әkesj men өзjнjн qўсьп ұста-қан çалқьз attь çалсь, qарась volatьп. Qўгьыlas volqansьр çyг-se de Sәtbektjн сўгqia, овьг mjnezјnen Bekvoldьq өз vасы мен yl jcј көрген çоқсьььд, qорььqтьq өзj de ұсан теңjз edj. Bek-volqa Sәtbektjн тақь vjг сьгь mәljm. Ol çауғьпь çerge тјгence aila çasaitьн әгј saiqal, әгј өtјгјkcј. Endj тьnadai суьд çyгјste çyргегде odan nenj volsa da kytu kerek. Bekvoldьq endjгј халj zor qaurta. Talaidan көрген qattь qьstalaңьпьq vjгј ось edj. Ne de volsa, вўгьпь Bekvol vor көгјnuden vasqa aila çоқ. Sәtbek вўпь varлар вақьр, çalar çerjn аңдьқандаi торьр qараидь:

— Degenjñ cып volsa, берj cыг! — деп от васына әкелjр оть-
қызды. Өзj қара вақыдыñ астына тамызьқтар қана от қақа васта-
ды. Bekboldыñ келуjнен вүгьн вақанақы айлмен қақықан от
осьпыñ өзj қақыр отьқан от екен.

Endjgј cedel sұraqan sұraqыпыñ вjгj:

— Аңсь несеи edjñ? Çoldасыñ kjm? Ol qaida? — dedj.

— Çoldасым çоқ, çара çалқызым. Qұсымнан айылыр қалқы-
пым да сол қои. Bolmasa, қақысыпыñ алдынан қасқан аңға қол
çjберjр қана қолма қол алыр отьгмас па ем, — dedj Bekbol.

Bұқан сенег сенвес вор, Sәтбек Qaragerdj nұsqар:

— Мынау валаран, көгjнген қызыла саватын çаман қол вала
қои. Sen ұстақан құс осьндай волусь ма edj? Kjsjñjñ qұсы емес
ре? — dedj.

Qadala қақыр оть. Үстар çегj ось. Bjraq, Bekbol saspastan
мыгс берjр kyldj de:

— Танисыñ ау, Sәтбек! Degenjñ gas. Bjr вала çjgjtñjñ вүзы-
қан құсы екен. Tyzer алқаньмызса со вор cыг, — dedj.

Sәтбек yndemei қалды. Bjraq, көзjñjñ астымен ылақи вақыр
қарар оть. Bұл kezde Bekbolқа алқас kezdesken asau қара сұр
да әг алуан сұрақтар вере вастар edj. Oқан вjр azdan соң өзге
ekj vандь да qosылды.

Bұлардыñ сұрақаны: «Qұдыñ var ма, mal jzdegen çоқсы var
ма? Kесе кecten берj kjmdj көрдjñ?» degen сияқты дәлқазjр өз-
дерjne керектj қаварлар волатын. Bekbol qұсынан васыа tyк вjл-
meitjñ, tyк көрмеген момьн, меңjгеу қана çал vолды. Bұл рj-
cjñj Sәтбекке тақы вjр sezjk вjтjргендеи вор, qaita qadалыр:

— Çа, el екенjñ cып volsa, вjзге eresjñ. Bұқан ne deisjñ?
— dedj.

— E, вәсе!

— Ia, ia көне, осьқан ne deisjñ? — деп өзгелер де төне
tystj.

Bekbol cыпымен веjл берjр, вekjngендеи волыр, Sәтбекке қар-
гар, çart cыгjñjр алыр:

— Ei, Sәтбек. Ekj сөзге kelmei: erdjm desem, сөзjmdj çал-
қан дер edjñ. Bjraq, sen tys çaimai, ваiaқы Bekbol de de ваia-
қы Sәтбек вор вел сес. Ne saudасы var? — dedj.

Осықан kelgende Sәтбек çауар қатпастан өз çoldастарына
қарар çetке қарай ым қақты. Төрт вандь yndemei тұгьр вагьр,
attардыñ ар қақына сықыр, азқана кеңесе қалды. Bekbol ol çер-
ден de Sәтбек көзjñjñ вақыр тұрқанын sezjр, sekem алдымас
усjñ қыбыг etpedj.

Сонымен, азқана иақыт өккенде, вандьлар ekj ұдай вор дау-
гьқыр egесе сөйлесjр, qaita cырдj. Алқасқы қара сұр Sәтбекпен
cындар ұрсысыр, отьгаулар kele çатқан сияқты. Өзге ekj ұгь да

osьqan vejim. Sətvek çalqьz qalqan siaqtь. Analar keldj de Bekvolqa tap berdj. Огньнан тұрғанса, es çiqьzbastan ker mjne tysjр, qara sūr vandь sargь rьsaqtь çarq etkьzdzj. Özge ekeuj Bekboldьñ aiaq-qolьn vasa qaldь. Rьsaqtь keñjrdegjne taqar ker endj ora berjр edj, so kezde Sətvek ker qara sūrđьñ vjlegjnen çarmasa tystj.

— Ei, çjgjtter, men desenđer, öltjrmenđer! Zamanьm vjr qurьvьm edj. Eñ volmasa, tjlgе keltjrnđer! — dedj. Bekvol vьpьñ özj çasaqan vjr qьr ekenjn tysjnen sezdz de yndemedj. Arьtn tospaқ voldь.

— Ne tjl? Ne qьlqan tjl? — der vьpьñ ystjndegj urьlar arsars etjр edj.

— Eñ volmasa, vül vaqьrdan vjrdeme tjle de, sonь orndamasa, öljrcj! — dedj Sətvek. Çasaqan ailasьnьñ tetjgь osь arada eken. Bekvol özderj aitsьn der taqь da yndemedj.

Endece:

— Ne көsem, vjrgе көrdjm, ösem, vjrgе өldjm. Erdjm! — desjn vül calьñ. Әitpese, vaubьzdar ketkennen vasqa çolьm çoq. «Qьlьc ystjnde sert çoq»... der qara sūr Bekboldь taqь vjr ret tjzelep çberdj. Bekvol da qorqьnьctan belgь çoq, jcjn kernegen ьza edj. Sətvektjñ vaiaqь әlsjz, pravosьz kedeidj aldar, aupaьp çeudegj sьm-surgia әdjsj. «Quarqan qan qulь. Maqan çalьnьc sөzderdj aitqьzvaqsьn qoi, sonьmen özjne qorqalatьp. özjn aibьp alqan kjsj volmaqьn. Taqь da «qarьzdar» kjsj qьp almaqьn qoi» der jcnen vьrьnqь varьb көrgen çaubьzđьqtarьn tegjs esjæe tysjrgendei voldь. Namьs rep acuqa qattь vekjnjр ar edj. Çaularь qanca tossa da vüdan yn cьpradь. Sətvek soqan aculanьp ker:

— Әi, özjn tjljñ var ma? Nege yndemeisjn? Men saqan volььp, çandь ortaqa sap тұrқан çoq pa? — dedj.

Bekvol qattь aculь рjcnmen:

— Al әрман, endece mьnaubьñđь ystjmnen! — der vülqьnьp qaldь. Qoqan-loqьmen otьrқан urьlardь Sətvek or-oqai тұrқьzьp çjbergen voldь. Mazaq rep qorьbьtьñ olaq oinь. Vjraq, aila qьp vөгei vermese, taqь volmaidь.

Bekvol vosaqan soq, Sətvek:

— Çә, senjñ vasьna men kerjл volaibьn. Çalqьz aq vjzge er de vьgjn tynde esevjn tauьp, vo көrsetpej mьna maldь çoldaqь otьrdan alьp өtjs. Әgj өtken soq, mjndetjñ menjñ moinьmda. Vaiaqь Bekvol, Sətvek volamьz. Kөndjñ ve? Volmasa, mьna тұrқandardьñ senj vaubьzdaitsьnь cьn! — dedj. Sətvektjñ alqac cөjlgenj osь edj.

Bekvol yndemei, saspaј qur qana toсьp otьgьp, vardь aitqь-

зыр алды. Endj көр санданың орны чоқ. Кундј ваикар едј, Оңардың җелкесине қарай қүдир қарты.

— Ei, Sätvek, ei җıgıttı! — деп Bekvol оңдалыр, воиы тызер алды да, — сол degenıң degen ақ! Söz vıttı, völdı! Pısjı mьnau etıñdj, җeıjk te atqa qonaıyq! Özımnıñ de oılaqanым осы volatьn! Ne mьҗıtьnь var, tek җoıьmьz volьn! — dedj.

Urılardıñ bıñqan degen җıraıь endj өзgere verdj. Sätvek тақы vjr cyıleu ycjı:

— Bəj vjr, endj qolqa tyssen, cekarada vızven vjrge ty-sesjn! Ondaqь өлımnen sen de qıtьnь җatqan җoqsьn. Solai emes pel? — dedj.

— Uai, endjgı sözdj doqarь, җanьm! Qolqa tyspeımjz! Aman otemjz! Boldı! — деп Bekvol endj tıptı analardan asa söiledj.

Осыдан соңқы sözderj Sätvek pen Bekvöldıñ җai sırasqan veıvıtcıjık sözderj edj. Et pıstı. Endj sonь tysjıp, җeuge asьqьsьp edj.

Bekvol дәл etke oтыrar алдында Qaragerdj qoıьna qondьrьp, kунdj тақы vjr volҗady da:

— Al, tez җep alaiьq ta qazjr atqa qonьp, iek artpa, kјre verjs tastьn vjrjne җetjr alaiьq! Bolьñdar! — dedj. Özj asьqqan sıaqtь. Bandyлар аңсьnьн vıl aqьnьn maqıl көрген edj. Kyn fızyн vjr җerde җatudь olar da laıьq demeitjn. «Ғон» desken аҗарларн vaıqaqan соң, Bekvol endj qıсьn көterjñkјrep тұrь:

— Ғә, туыр-өскен җep suqа Sätvek ekeumjzden qalqan vjr veıgј sen vol! Balaq vaubьñdy da almaıьm! Var, җanuар, qoc vol! — деп Qaragerdj әuelete laqtьrьp җıverdj. «Алдында җem tatьp alqan neme fıcrai җyre me?!» деп qattь qaur qьp тұr edj. Bıraq, Qarager аңсьnьн көр tərviесjn aqtaqandai völdь. Atqьp fıсьp, vıjkteı verdj. Oınai fıcqan sıaqtь, aınalьp җyгјp vıjktep varady. Qıstь qımaqandai qarap тұrьp-tұrьp varьp, aqьrьnda Bekvol ot vasьna keldj. O da etke oтыrdь. Mol asьlqan semjz qılnьnьн etjn өзгелер qartь-qıryл җılnьp җıtьp җatьp eken. Тавақ чоқ, vjr kјr oramaldьн ystjne yıjp salqan, busanqan etke ot җaq cetjnen кер, Bekvol da aralastь. Baqьr otta eken. Bıraq, ot өсuge җaqьndap qartь. Ettj qamtı oтыrь:

— Sorpa suьp qalmasıьsь! — dedj de vaqanadan eskerjı qoıqan vjr ıьs җarьraq pen qu җөртj cala coqtьn ystjne tastai verjр, yrlep-yrlep җıverdj.

— Öi, yrme! Öi onьn ne? — деп Sätvek vjraz omьraular edj.

— E, qaitedj? Sorpa suьmasıьn! — деп qannan-qapersjz pı-җımnen etke qoıьn sala verdj. Atьlqan mьltьq tytjıñdeı volqan vjr cuda, aıqьn көk tytjn coq qaraqaidьн ystjnen bıñq etjр көrjıp te qar edj.

Осы ettj meıljınce җep, endj artьn vjtjre bergen kezde, ana-

dai çerде qalmaqca vailaulь tırqan ekj torь attь qılaqь qatargan eleң ete tystj.

— Əi, mьnau ne kerdj?! — dei sala Sətbek sol çaqьndaqь mьltьqьna tap verjр edj. Özgeler de dyrk verjр qarularьn carcar üstai alьstь.

— Qar, kuzet te qoimail — dep Bekvol da əkjne verdj. «Endj keler pəle çoq, maңaida qьnan cartьgmьnan verjde tjrj tьcraң çoq» degendj aitьp, vərjn veivjt qьp qoiqan əzj edj.

Bandьlar əg aqactьq tuvjne tarai, çygjre verdj. Sətbek atqa çaqьn vjr aqacqa qarai ümtьlp edj. Bekvol sonьq soңьnan çygjrgen. Bülardan çьrma qadamdaı çerge cьqa vere aq, qara sür vandь mьltьqtь vasьp qaldь. Aңьq aq quqьncь çetjrtj. Sətbek pen Bekvol ec kjmьnj qarasьn kərgen çoq edj. Mьltьq unjne çall qarai vergende, ekeuj delezde qarсь atьlqan mьltьq unjn estj dj. Sol sətte qara sür vandь calqasьnan ücьp tystj. Qazaqca, orьсca qatar aitьlqan vüirьq komandь da estj dj:

— Zdavaisə!

— Tasta qarubьdь! — dep varьq ainaladaqь qaraqailar əmjр etken siaqtь. Çoldasьnьq qılaqanьn kəre salьsьmen Sətbek Bekvolqa qarar auzьn aqsitьp, mьltьqьnьq qılaqьn qaiьra verjр:

— Ala əleijn, vəlem! Çastьqьm... dei vergende, Bekvol aqьrьp:

— Tasta qarubьdь! — dep sekjрр ümtьlp ker, mьltьqьnan da üstadь, tьzeden de teujр çjverdь... Eskj dүcraпь, cьgьndь vandьmen carpa-car alьsa tystj. Bjraq, vjr ainaluqa kelmesten aq çau vüraң etjр Bekvolдьq astьna varьp vüirьq ete tystj. Bekvol əzj əlj oncalьq çьqa qoiarьlьq qimьl da jstemegen siaqtь edj. Syitse, Sətbektjң artьnan ker çülqьp, vьkter tysken Aleksandrь eken. Bekvolдьq talai çьlqь dostь, talai qьstalaңda qatar çyrjр, vjrgе sьnasqan, senjsken dosь Aleksandr. Komentantьq əzj. Ainalaпь qorcar alьp, vaspa qьp tırqanda, Aleksandrдьq eң aldьmen oilaqanь Bekvol edj. «Qьsьlqan vandь Bekvolдь zaqьm qьp kete me» dep seskenjр edj. Dəl attardьq qasьna çetkence ataka çasamaqanь da sol vəlatьn.

Bjr vandь əldj de yc vandь tütqьn voldь. Osraпqül, Çənjvek çana varьlьq qьzьl əskerler vailaulь çьqlarqa vettedj.

Bekvol Aleksandrдь qücaqtар Sətbekke alьp ker, qacqьn sonçardьq kəzjne nүsqar türьp, əuelj qazaqca:

— Mьnau Sətbek! Men tuqan çьlь vjrgе tuьp, Sovet ornaqanca, saqalьmьnьq aqьna seijn, moпьma mjnjр, qanьmdь sorьp kelgen vorсьqьm edj. Sətbek atьn menen kəp estjmer pe eң? — dedj.

— Kəp estjgem. Çaqсь vjlem! — dedj Aleksandr.

— Endece, sol Sətbek — osь! — dep Bekvol Aleksandrдьq

өзjne бүгьдь да қана кылр, endj оғьса таза сөйлер қола берjr:
— Осьмен несьнсь қасқьндь ұстасьр тұрмьн, Александр! —
dedj.

Aleksandr Bekboldь қолтықьна аьр оңасарақ бұра берjr:
— Ну, Bekbol, қутты болсьн! Бұл — сен ұ-тақан он тоқьзын-
сь парucitel! — деп көрj аңсь досьньң қольн қатты қьсьр, ұзақ
sjlktj.

Ағада вjr несе қьл өттj. Тақь да Октəврдjң əдемj вjr
сақьрмақ, мөлдjr кунj edj. Көлемj үлкен, вай колхоздьң ьлқj
қаңа, таза ылерj əрj көнектj, көңjлдj, əрj тыңқидан тоқ рjсьнде.
Ось колхоздьң тар орта түсьнда қьзыл темjr сатығы вай əдемj
үлкен вjr ыи тұр. Бұл вjздjң Bekboldьң ыи. Көрj аңсьньң өзj
үлкен вөлмесjнде вайақь айньмас дось Aleksandrmen вjрге отьр.

Тəғривелj қарттың соңқь қьлдардақь еңбегj бүгьнөқьсьннан да
артқан. Қазjргj еңбек тjзjмj Сəтвектj ұстақан он тоқьзынсь
уақидадан сона құрьм молайқан. Бұл кунде Bekbol ардақты,
ордендj колхозсь. Əзj қана емес, қазjрде Қəнjвектj де дәл
өзjндеi көреген, алқыр қас қьған қьр вайлар аьр edj.

Анау васақада тұрқан Қьзыл балақ та тұқырдан тайқан қоқ.
Қьл сайьн кыздjң екj айньң jсьнде «Октəвр» колхозьнньң қорьна
130 — 150 тылкjнj кjргjзуден о да айньқан емес. Отан қауьна
қарсь қауьн сала қимьлдайтын, саналь көрj қьған Bekbol вольса,
май тавар қайтпас қьған Қьзыл балақ. Екj серjk əлj қасьдық, то-
қьрадьқ деитjн емес. Қайта көзjr ең ақарь, ең əдемj куйjne
kelgen сияқты.

Соньң ең вjргjнсь велгьsj Bekboldьң өзjнде. Оi соңқь екj қьл
воьнда зер сальр, Aleksandrдьң дегенjн jстєр қьрjр оғьса қат
таньр алқан edj. Бұрьн тjлге қьйрк вольса, endj өздjгьjмен газет,
кjтар оқитьн да вөр алқан. Соньмен вьгьjн Aleksandrдьң əдеi-
лер қонаққа сақьгьр, вjр қьмват кjтартан кей вjр тьсьнвей қалқан
қерлерjн сұрастьгьр отьр. Екеуjнjң ортасьнда қолдан-қолға ауь-
сьр отьрқан қьқалау сұр кjтарсаньң сьртьнда алтын қазу вай.
Оi Қазақ ССР-ньң Конститутсьсь.

Қьз он вjргjнсь стаяньң түсьнда Bekboldьң вjр велгьsj вай.
Соқан ыңjлjр отьгьр: «Отаньң қорқау ССР азаматьнньң қасiеттj
мjндетj» деп вjр несе рет айтьр сьқты.

Bekbol Aleksandrmen вjрге Konsitutsianь да, сайлау заңьн
да мьқтар талқылар ұқыньр сьқраққа сөз вайлақан. Екj дос та
вұнь, əсrese, ұль, зор мjндет деп вjлjседj.

Сұрау.

1. Бұл əңгьmede не айтьладь?

2. Сьқарманың в сть адамдарь кьмдер? Олардь несе топқа вөлуге во-
ладь? Олардь несьне қарай вөлемjз?

3. Bekvol bandylardь űstau ucjn qandai amal asads?
4. Bandylar Bekvoldь qaitreksj voldь?
5. Bandylarqa Bekvol nege ermedj?

attьqu.

1. Əngjmenjə ər vəljmjne laiqьtь at qoibьdar.
2. Əngjmenjə əuelj ər vəljmjn eke-eke mazmündap aibьdar, Sonan soq, əngjmenj tütas mazmündap aibьdar.

MAQAL.

auqqa anьqьdь versen e
Sьgьqьdь verme.

AMANGELDIN RAMAZAN.

QALQ VATьRь.

YIEN ARLьQьN ESTJGENDE.

1916-ылдьqь yien arльqьn estjgende el yreilenjр attь qorьq-
tь. Vьtьrap otьrqaп ауьl jrge tyijstjрjр, aqьndasa qonьstь. El
auzьnda vjг aq masele voldь: ol — tek qana patcаньqь yien arль-
qь edj. ылаu-сьqtau koveidj. Carualar əzjnqь aruacььqьna
moibьn vьrmadь. «Basqa jljngen temjр noqtadan qalai vosanamьz?
19 ven 31 astьqь arasьndaqь ɵndjrcекtei qьrcьn astь qalai et-
kende aman alьр qalamьz» qana voldь, el auzьnda.

El adamdaгь top-top volьр vastarьn qosatьn voldь. «Patcань
qorqau ucjn vaгьр qьgьlqanca, onan da ɵz vetjmjzven ɵleijk,
ɵz erjmjzde ɵleijk. aiqasьр ɵleijk» destj ɵkjnqь vjгj.

El adamь tegjs atqa mjndj. Eпkeigen cal-kempjр men etegjn
imaqan as vala qana yide qaldь. El-eldjп arasьna kьn-tьn qatьр
savarman cartь: «Daibьndalsьn, daibьnvьz!» destj.

Cal-kempjр alqьzьna arماسьр, votasь ɵlgen jngendei voz-
dap, egjлjр ьlaitьn voldь. Eпjrep ɵksjgjn vasa almaibьn voldь.

«...Сьпьqmen aq, alqьzьm,
Ketemjsjn soldatqa!
Kjm ie volad mьndaqь
Kempjр-cal men mal-basqa...»

dei keljр, olar patcань vьlai dep qarqaitьn voldь:

«Quarьр qalqьr qu patca
Taқьtьnan tysjр quarььn!
Basьna qara tьn tuьр
Vjzdei volьр culasьn!

Ekj kəzjn cel vas̄p̄
Kəre almai çar̄ḡ tulas̄n!..»
Sytj̄p, olar kərer taq̄d̄ kəzderjn̄en at̄q̄zatȳn vold̄.

GUBERNATOR KELGENDE

«... Torqaiqa gubernator keldj» degende elegjz̄p ot̄yq̄an el v̄p̄t̄ȳn̄q̄dan da veter yreilene tystj.

«Endj qaittjk, ne jsteu kerek?» degen çastard̄n̄ ynj aimaqqa tarai vastad̄.

«Qoi, qorq̄p volmas! Onan da kelgen dəudj̄n̄ əzjne varam̄z. M̄n̄t̄m̄z̄d̄ saqam̄z. Çastard̄ ālp̄, vjzderdj zarlatpa deimjz. Eñjretj̄p eksjtpe deimjz» destj qalq.

Mjne, qalq Torqaiqa varam̄z dep qara q̄irtca qartap keledj. Torqaid̄n̄ t̄is-t̄is̄n̄an att̄s̄ att̄, çaiaȳ çaiaȳ top-top vol̄p̄, toptar̄n̄ çazvastan soq̄ȳmaqtana kelj̄p qalaqa ene vastad̄.

B̄il siaq̄t̄ vudaqtana kelj̄p, vyrkjt̄tei tyijlgen kərtj̄ kərgende gubernator̄d̄n̄ zəresj̄ p̄s̄p̄ kettj. Kərtj̄n̄ dumpuj̄ne, tofq̄nd̄ ky-sj̄ne qalai tosqaub̄l çasar̄n̄ vjle almai sast̄, ne aitar̄n̄ vj̄lmedj de:

— B̄il ne q̄ylq̄an qartap ketken q̄ȳq̄ȳzdar?¹⁾ — dedj ol çan̄p̄ndaq̄s̄na.

— Sjzdn̄ q̄ürmetjn̄jzge kelgen volu kerek...

— Kjm̄ vjlsjn̄, tysterj̄ t̄m̄ sūq̄ eken...

— Kydjktenven̄jz, çuas eldn̄, saqaradaq̄ mot̄n̄ eldn̄ tulaub̄ mymkjn̄ emes.

— Olai volsa, sep var olarqa. Ç̄ı̄s̄n̄ q̄ȳq̄ȳzdar, səz səileimjn̄. — dedj edjrek m̄ürt gubernator qas̄ndaq̄ taspa qarasȳna.

Qalq qalan̄n̄ alaɣ̄na qalmaı çı̄ld̄. Gubernator kərtj̄n̄ ortas̄na keldj. M̄n̄daq̄an̄ kəz gubernatorqa qadal̄d̄. Vas̄ndaq̄ furac̄kas̄n̄ qas̄ndaq̄s̄na verdj. Oñ dol̄n̄ kəpke qarai vj̄t̄ ret soza tystj de rañdan̄p̄ taq̄ da yndemedj. Qalq onan kəz almaı əlj qarap t̄r̄.

Ol p̄zaq̄ səiledj: aq̄ȳp̄ ta, vaq̄ȳp̄ ta səiledj, məimə̄q̄keletj̄p te, aldar ta, arvar ta səiledj. On̄n̄ q̄il̄ səzjn̄ taspa qara t̄j̄lmac camas̄ kelgenj̄nce əñden̄kj̄rep ç̄ürtqa tysj̄ndj̄rmek vold̄:

«Q̄ȳq̄ȳzdar deidj v̄il kjsj. Aq̄ p̄atcan̄n̄ aitqan̄n̄ ekj etpesjn̄ deidj v̄il kjsj. 19 ven 31 aras̄ndaq̄ çastard̄ ç̄ı̄p̄ verj̄nder deidj v̄il kjsj. Ālp̄ ketemjn̄ deidj v̄il kjsj. Zəujmen kelgenj̄mde kənbəsə̄nder, kəgendeimjn̄ deidj v̄il kjsj».

Kəp çaq̄tan:

— Vjzge toq̄ eterjn̄ ait, ne t̄j̄leidj eken?!

Kərtj̄ qaq̄ çar̄ḡ: keñ mañdail̄, orta voil̄, m̄ȳq̄m̄ denelj, ot kəz̄dj, qara s̄ür çjgjt̄ taspa qaraqa tən̄j̄p kelj̄p:

¹⁾ Patca ykmetj̄ qazaq̄t̄n̄ ült̄t̄ȳq̄ at̄n̄ ç̄ı̄p̄, «q̄ȳq̄ȳz» dep at̄aq̄an.

— Sen özjñ ne aitraqsññ?! 19 ven 31 arasñndaqđ çastardь kөгendegen qozьdai tьzjь vere veru me?! Ne deisjñ sen vñqan?!..

Taspa qara selk etkendei, ne derjñ vjlmедj.

— M... M... Мына, мен — мен ве?

— Ia, tap senjñ özjñ!

— Menjñmсе, aruaqqa сет volñau kerek, aq patсаñьñ qaharьña qalьp, qarqьsьña ùсьramauьmьz kerek. 19 ven 31 arasñndaqđ-lardь verujñmьz kerek. Mjñe menjñ pjkjrm osь, — dep sөzjñ-aiaqtai bergен Qaraldinge соqьрмаqtalqan çürt zjldenjь сñqcia qaldь.

Çürttñ kökeiñdegjsjñ aqьtqandai, Amangeldj Qaraldinge ta-qđ qadaldь:

— Анауьña ait. El vileimjñ degen patсаñ volsa, ekj sөileme-sjñ. «Erdjñ ekj sөilegenj өlgenj» degen. Baiaqьda it terisjñe mөг vasьp, qol qoiqan cartьmьz var. Patca alçaspasьñ. Onьñ mьlөimьsьqanьña көnetjñ el de çoq, elden сьqqan er de çoq... Patсаñ volсьñ, mьña turgan cуда murgтñ volсьñ, qaisьsь volsa meilj onьsь volсьñ, calavьñ caiqamasьñ. Анауьñ esj varda eljñ tapqanь çөн volar. Patсаñ qorqauqda varatьñ adam çoq! — dep Amangeldj sөzjñ vjtjrgende:

— Mñje dűrьstьq!

— Bas kespek volsa da tjl kespek çoq, — degen — aqьtññdar armanьñdь!

— Atьs kerek volsa, atьsamьz, savьs kerek volsa, savьsa-mьz!..

— Onьsьña da varmьz!..

— Nege çeljktj mьñalar? Tysjñdjь, — dedj edjrek mürt gu-vernator qasьndaqđ көzjldjьktj qaraqa.

— Oì... oì... m... m... Mьñalar... Adam... adam vermeimьz dep çatьr. Qolьnan kelgenjñ aiamasьñ dep çatьr... Atьsamьz dep çatьr. Savьsamьz dep çatьr.

Gubernatorдñ көpjrjь sөilegen ekjñcj sөzjñ taspa qara taqđ da perevod çasadь:

— 19 ven 31 çastñ arasñndaqđylardь versjñ. Qarsььq qьl-masьñ. Əlj de aitamьñ, eskertemjñ dep tür mьña kjsj, — dedj ol.

— Bermese qaitedj eken, onьsьñ vjlemjsjñ?

— Atamьñ deidj, asamьñ deidj, өrteimjñ deidj mьña kjsj.

— Baiqadam, анауьña tysjñdjь: eldj ac çatqanda көrmegende, eldj çalañac çatqanda көrmegende, eldj vjreu zorlap, ekjñcj to-nap çatqanda көrmegende, endj vьlсьldar turganьña çol volсьñ?! Qazaq valasь patсаñ qorqamaidь! Ekj aitarьm çoq!—deidj Aman-geldj.

Tөne tysken qalqтан төbeles tuьp qalar degendei, qara pөues-

kege otъr, «valem, saqan va?» dep gycjlder gubernator kelgen jzjnse Ogьnвогqа çonep verdj.

DOQALЪ ÇIBLBSЪ.

Lek-lek qaptaqan qalьq qol Doqalь suatьn vetke ьstap, aulь ystьn caьdatьp saulьp otьp çattь. Qalq vugьn vьrьnqь qalьpndaqь-dai emes, çyзderj çaidarь, kənjilderj tьm kəterjnkj siaqtь. «Nege vьlai? Bьlar quanьp, eңsesьn kətergendjktei ne çaqсыльq estj dj?» destj kəldeneq kərjп tьrқandarь.

Yide qalqan çan çoq tərjz dj. Doqalь vasь qalqqa ьq toldь. Qalq qara qurtca qaptap kettj.

Kəpten vьrjп-vьrj kərmegen cal-savandar kezdesьp kərj-sьp çattь. Amandьq sьrasьp, saguacьсыльq xal çaiьn vьljsьp çattь.

Çastar çaqь qosьlp öleq aittь. Öleq aittqanda: özderjпnj va-qtьsьz ömьrjп aittь. Qalqqa qara kьp tuьp, qalqтьq qamьqqanьп aittь, eldjп egilьp çьlap zarьqqanьп aittь.

— Au, Amangeldj sarvazdarьmen kelьp qaldь!

«Bьz kəpveimьz patcaпьq çarьlьqьna
Qianatь, qьsьmь tarьlьqьna.
Bьrlesemьz, kəpveimьz kedel ьlь,
Bьz qarьsьmьz vai men vek varьlьqьna.

Qoғьqraimьz çasqanьp ec vьr çaudan,
Qan keckence təzemьz omьraudan.
Qьlьc ьstap, sarvaz vor, mьndjk atqа,
Niet, vьrljk kьctьrek talap taudan.

Sert qoiьsьp ьmtьldьq tavьmьzven,
Bostandьqtь alamьz qolьmьzven.
Qanca qьrқьп kərsek te aulь jstь,
Qaçьmajьmьz, qaitraimьz çьrgen jzden.

Qatarlanqan tərtьppen sarvazdar sap,
Aq semserdj sermeimьz qolьmьzqа ar,
Amangeldj bastaqan qalьq sarvaz.
Bьrljk, ьiьm çasasьn eңbekcь tap».

Sep dyzer sartьldatьp kele çatqan Amangeldj sarvazьpьnj mar-çьna çibьlqan qalq qadala qarap, qalcьp qulaq sala qaldь.

Qoi vastaqan serkedei, kək vedeudj kijktei sekьrtьp Aman-geldj sarvazdarьpьnj aldьnda arqan voib kele çattь.

Çarqьldatьp qarь asьnoqan sarvaz çьrtqа medeu volqandai, zor ymьtь volqandai qattь quantь.

Amangeldj сьѳѳѳ кѳрке сѳз сѳiledj. Ol вьlai dedj:

— Au, qalqьm! Mьna sьm zaman вьгьнѳѳѳdan da сьaman tana-
вьп tartь. Qalq qьsраqta qaldь. Patсапьнѳ сьaгьѳѳѳ вьj tarьпнѳнѳ
qauьzьna siqьzьdь. Eldj kuizeuge tysjrdj. Egilьr сььlaqamьнѳ kѳz
сьasьna etek toldь...

Bьl kezeq — tar kezeq. Bьl kezeq: erdjн etjgьmen su kecьr,
atьнѳ auьzьdьѳьmen su jcetьn kezeqь. Ne aqьldaгьн var? Mьnau
qamaldь qaitkende вьizамьz, mьnau tьiьqтан qaitkende сьѳqamьz?
Kѳkei tesken sѳzderjнdj salьндar sararqa! Oilaьq, tolqaiьq!

Kѳp dausь:

— Өz pьkьrjнdj ait, qaraqьm, Өz pьkьrjнdj ait!

— Qaiьsраi qarsь tьгьr соqьsамьп! Bьdan wasqa сѳl сѳq!
Mьne, menjн aitarьm! — dedj Amangeldj.

— Dьrьs aq, qosьlamьz, qosьldbq!

— Taisalmaimьz, taiьnvaimьz!

— Basta Өzjн! Erdьk соqьнnan! — degen kѳp dausьь сьalqasa
tystь, kѳp dьmpuj, kѳrtjн сьjgerjь yпj aspan alavьn сьaнqьrtqan-
dai volьp kѳkke kѳterjldь.

Qalq osь arada вьj auьzdan mьnadai qauьqа keldj:

«Bьjncьden, qaru-saraq соqu yсьn qьrdan ьsta dykenj qьrь-
сьп. Bьl сьimьstь wasqaru jсьj Bekterьbergen men Baiezitke tapsь-
гьсьп. Ekьncьden, oidan ьsta dykenj qьrьсьп. Ol сьimьstь was-
qaru yсьn dyken vastьѳѳ etьr Seiten ьsta taqaiьndalsьп. Yсьncь-
den, el jсьnde вьдгар сьyrgen eskь citь mьltьq, qos auьz mьltьq,
aivalta, naiza, sarь, qььс az kьnnjн jсьnde qalmai сьiьсьп. Tѳr-
tьncьden, «Dѳvei» zavodьnan tas qazьp, qorqasьn aqьzu yсьn ekьj
сьuz сьjgьt vѳlьnsьn. Besьncьden, Batраqaradaqь Laugocov sѳude-
gerdjн dykenjндеgьj qorqasьn, dѳrьj, вьtьra, qьs mьltьq kьnьj вь-
gьnnen vastar aьnsьп. Altьncьdan, соqьs сьimьсьна qaсettь kijm-
kecek, azьq-tylьk eldjн vailarьnan aьnsьп. сьetьncьden, Qaidausь,
Aqquьm, Qaraqoqa, Qara-Torqai, Kѳr-Torqai, Sarь-Torqai, Qьzьl
сььqьl, Tasьп, сььbalaq volьstargьнѳ qoььndaqь tьzьm tartььp
aьnsьп. Segьzьncьden, mьq wasь, sarqasker (ves сьuz wasь) sai-
lansьп. (Olardь osь сьiььsta sailadь). Toqьzьncьdan, Qostanai, At-
vasar, Torqai, Ъrqьz, Calqar, Baiqoьrь, Qarsaqvai, Qarmaqьs,
Qьzьl-Orda, Qazalь qalalarьmen tьqьz vailanьstь volu yсьn pocta
qьrьсьп...»

Qaiьн сььrt osьndai qauьqа keldь. Eldьн talapkerlerьj veldь ve-
kem вььp, osьdan vastar ьlь сѳrьqqa, ьlь kьreske saqadai saila-
na bastadь.

KERTANDAQ.

«Cecьngen sudan taiьnvас» degendei el azamattarь tьuekelge
veldь bekem vudь. Olar el-eldь, auьь-auьldь araladь. Olarqa сьaнa

күс, қаңа қол қосып қатты. Endjgj пьсана: қандарм мен воһьсть қалақа қараі қадам вастьрмау. Олардың қолындақы тьзждь тартьр алу...

Секеп воһьстьң ауһь Қоқалы көлjne қақында қана қонқан едж... Көі вась көкпеңбек, көлдж кумьстеі аррақ суь айнапһь ветьндеі қалтыраидь.

Секеп воһьс пен қандарм осы Қоқалы васында елджң 30 сатмалы атқа тьпнег, вай-соголарғын қыр, қасығын жстың тьйjnң сесемьз дегендеі, оқаса кыңкьлге кьрjскенjne үс кьндеі уақыт өткен болатын.

— Осылар не жстеп қатыр екен, сен ертеңе естидьң ве? — дедь Dosan вьр қарсық тезектj қер осақтың васына төгьр қатқан асаң қыздj қырһь өйелге.

— Ой, вичара, мен не ести қоладь деп еджң? Erkek емеспьsjн, өзjң не естидьң?

— Көген васынан ұзар сықрайтһь мен не ести қойды деисьң? Вьрақ, вьр қамансылықтың қоспағын қасар қатыр деі ме, не деидь?

— Ia, ia, сондай суьқ сьвьсть мен де естидьм.

— Endece, сонһь газ волюға айналғань. Көрген-вьлгенjң воһьса, айтсы!

— Кьлең кедейлрдjң балаларғын, вьр yide несеу воһьса да, қалдырмай тьзjр қатса керек. Сонһь жснде сен де бар деседь.

Dosan yndemedь. Tьtjркенjр сосьнқандаі тьпқырап ойға сомды: «Қоі, мен қазьрден вастар қарамды өсжрейjn. Қарыһьста қармаққа jьjnjр, қем воһьр кетjр қьрermjн. Әке-сесеме, ақайһьтуқандьма қетеijn. Соларды рана етеijn. Бұл қер, вьлардың арась мақан ендj қоныс емес... Кетjр қалсам, арты не волары белгьsjз. Әкijнe естен кетпес» деген ойһь дөңбектеі вөивьсенjң саңқ өткен дауһьсь вөлдj:

— Әі, тьр вьлай! «Қьсырақтың yьjгjn қьыр кельjn» деп қатыр.

— Кьм, мен ве?

— Endj кьм деп еджң?!

— Оқан қайау қай уақытта қетпекьjмjn.

— Ана, төренjң Кертандақьн мьн де бар?

— Көгьр қойса, төвеме қорқасын қуймай ма?

— Бар деген соң бар! Қайауһьн сен вермеисьjn, тьһьна, мен веремьн! Қьсырақты алдыр, әлгь вьр ведеу торһьн senderdjң қамыңды олар қатқан игь қақыларға сойамьз. Бар, тез бар! — деп, вөивьсе сайқала васыр yijне кеттj.

«Іарьгаі, осыһьң сөтj волайһьн деп тьр ау, осы. Jздегенге сьнрақан дегендеі, Кертандақтың kez келujн қарасы!..»

«Амангелдj қол қыр, патсалһьн вьйрқыһьна қарсы тьһьр қатыр»

degendj emjs'-emjs estjgen-dj ol. Kertaŋdaqta kəsiltj kele çat-
qan Dosannıñ esjne os̄ məsele taq̄ da sar ettj.

«Tartıtm, Amangeldjge, — dedj ol, Kertaŋdaqta vasyñ Tū-
madaq̄ qalyñ elge tura vır̄p. — Er edj, etegjnen ūstasam, sıl-
kjr taštai qoimas. Men de kərtjñ vjrmjn. Basqa tysken pəlenj
kəppen vjrgə men de tosaıñ».

... Matastıgılcıqan top-top attard̄ kərgende, yı yidjñ arttarında
vastarın qısq̄p vjrgne-vjrgjñ syier qoiqan citj mylt̄q, qos auız,
vıtağa mylt̄q, aivalta, naiza, sar̄p, qıys, qalıñ soıyl sıaqta qıral-
saimandar̄ kərgende Dosannıñ kənjilj tašt̄d̄. Ol: «İa, çalıqız
kəz. Senjñ aldyña var̄p, djze vygetjñ kjsjñ tapqan ekensjñ.
Kertaŋdaq endj taq̄mıça tie qoimas. Bəlem, otırt̄p kettj degen
os̄. Tal tyste qar̄sın tart̄p degen os̄. Saspa, vəlem, vygjn as-
tındaq̄ atıñd̄ alsam, kynj erteñ vasyñd̄ alarımın...»

Lerjrgj asyq̄p çetken Dosan qalyñ topt̄ñ jcjne kjrgj syngj-
dj de kettj.

Ol vastan kecken uaqıqan̄ qaldımaı Amangeldjge vaian
ettj.

— Olar ne jstep çatyr dedjñ? — dep sırad̄ Amangeldj odan.

— Menj çeke tjken aq yidjñ maq̄aıyna çolatpad̄. Vjraq,
maq̄an vjr kjsj aıtt̄: «Kjlen kedeidjñ valasın djzjr çatyr» dep.

— ...«Djzjr çatyr» degendj estjgende zərem ūsq̄p, tıla voıym
qaltırap kettj. Sol aq yı menj çıtatan̄ aidaharqa ūqsadı da tırd̄
maq̄an. Onıñ esjg asyq̄anda, aidahard̄ñ auızynıñ yngjrgj sıaq-
tan̄p kərgjndj maq̄an. Senj qaitkende çıtatan̄ degendeı kərgjndj
maq̄an.

Çoq, dedjm əzjme-əzjm çjger berj̄p. Kəttjm Kertaŋdaqpen
dep, tal tyste tart̄p verdjm.

— Çjgjt ekensjñ! Tusañ os̄ndaı tu! — dep Amangeldj Do-
sand̄ kərtjñ kəzjnse arqaqa qaqt̄.

ATTANBS.

'Amangeldj vastap alr̄s adam atqa mjndj. Varlıqınñ da vėş
qarub̄ saıl̄. Kezdessen̄ dep kezeñ kyttj. Volıst̄ñ auızın vetke
üstadı.

Çazyq̄ dala. Aqıst̄ñ ıst̄q kynj. Əktetjrgj ıḡp keledj. Vjrnese
asulardan da ast̄. Volıst̄ñ auız̄ əlj çoq. Aldarınan asud̄ñ qara
qırgas̄ qoçyq̄-qoçyq̄ vol̄p saq̄ımdan̄p, kəterjlgj kəzge tysedj.
Ol sol kezde əlde nege ūqsadı. Əlde nenj eske tysjredj.

Çıltırgj iek artpadan volıst̄ñ aq yilerjnıñ təvesj kərgjndj.
Çaqai tys. Yjrgj-yjrgj çılḡ qotan ortas̄nda vjrgjrgjñ vaıgına
vasın sıq̄p, vasyñ təmen sal̄p, sılḡp yiezdep tır. Qora-qora
qoılar da maida çaq̄d̄ aspanqa ūsq̄rad̄. Lek-lek sıvıḡp Qoqa-
lınñ suatında vet al̄p, qıldılai vastadı.

Dalada qvьvrlaqaп çaп çoq. Bjrлj-çarьmьdь әielder qana sьr-
dьң emcegьne çarьmasьp çatьr. Keivjreulerj çer ocaq vasьnda-
qь aspaңda vьпn atьp çatqaп on ekj qьlaq qara qazandь qau-
malar otьr.

— Oңtystjkten çьrьma, soltystjkten çьrьma, sьqьstan çьrьma
sartьldatьp salьp keledj! — dedj savarьman пiqьbь-oiau çatqaп vo-
lьsqa.

O! atьp tьrdь da:

— Ne der tьrsьn, ei? — dedj.

— Kесегj sьvьstьң sьп voluqa ainalaпaь ma? — destj yj
jсjndegjler vjrnє vjrn çautaң qaqьp.

— Çasanьp kele çatsa, çazamьzdь tartьrьp ketpese igj
edj?!

Bular syitkence volmai aq, yj sьrtьnan attьң dyrsjлj estjle
bastadь.

— Au, çolьqьp ketjңder! — degen dauь sьqть yj sьrtьnan.
Yidjң jсjndegjler vьrьnqьdan veter yreilengendei әvjgerlenjр:

— Endj qaittjk?!

— Yndeme, әсjр yпjңdj!

— Au, sьqьңdar vjrnj! — degen daus taqь da estjldj. Yj jсjп-
de yп çoq.

Tyijлjр tәne tysken sьrttaqьlar vjlekтеi qьl arqandь çalqas-
tьrьp, соqьrьmaqьlaqaп top ekjge vәljңdj de arqandь taqьmdarь-
na salьp, attarьп tevjnjр-tevjnjр keljр qalьp edj, aq orda qaп-
vaqьtai псьrьldь.

Oпьң tek ornь qana qaldь, tau-tau volьp yijgen çyk qaldь.
Kәrpenjң arasьna tьqьbьp, vәkse çaqь kәrjnjр çatqaп çuaп qa-
rьп, сyи çelkeler qaldь. Çaralaqьtai kәzderj çarasьnan sьqьp Se-
ken volьs qaldь.

Amangeldj attan tystj. Bes çjgjt qasьna erttj. Qalqaп toptь
qaraуьlqa qoidь. Çetjр keljр:

— Tьrьңdar! — der vьiьrdь olarqa.

Varьqь da qoldarьп kәterjр tьra, tьra keldj:

— Çazdьq, çaңьldьq...

— Bjr degen caldarьңvьz qoi...

Qalt-qalt etedj. Çautaң qaqьp Amangeldjge qaraidь. Keivj-
reuj qarauqa vetj çoqьtai tьпçьrap tәmen qaraidь.

— Senderdj mьnda kjm çinadь? Qaida әlgj vjzdjң sьrtьmьz-
dan pьcken tondarьң?!

Yп çoq.

— Senderdj mьnda kjm çinadь deimjn?!

Qoqalь kел vasьndaqь el qalmai cьldь. Keijn qalqandaгь kege adьmdar, volьstьň auьbьna cетkence asьqть. Воiьп cьгьр, qairattanьр entelei tьsedj.

Mjnekei, Qoqalь kелjnň vasьndaqь qalьň el qalmai cьnal-dь. Barьqь da qairattanqan. Olar kездerjn symjreijьp tьrqaп anau altь adamqa qadaqan. Qalьň qalqтьň keudelerj kетerjňkj. Cьdьгьqтарь tyijgen.

Amangeldj tьzjmdj dauьstar oqьр cьqть. Sol kezde qolьma verseň, tytьp cег edjm degendei ьzalanqan qalq olarqa qattь kjcьndj.

— Өltjru kerek!

— At qüigьqьna vaiьar syireu kerek!..

Aq taiaqьna syiengen vьr kemьr Amangeldjňň qasьna keldj. Otьrđь da qattь vьr kyrsjňp aldь.

— Ia, cese, ne aitaьň dep edjňz, aitьňz!

— Maqan sөz verseň, qaraqьm, — dedj qaria Amangeldjge qarar, — mьnau tьs nege tьstj, mьnau cac nege aqardь, vьl vьl ma, kөгj saulьqтьň cасьndai qana cасьm qalqanda menjň vasьma qandai kьp tuqьzđь anau tьrqaп qara vetter. Cалqьz qana menjň vasьma emes, kөrtjň vasьna tөndjrdj emes pe vьl qanь pezerler!.. Kөrtj kөгgen kөzjm var, kөpke kelgen cасьm var, acuqa mьngen valalarьm, osьňň biljgjn maqan verjňder!

— Berdjk! Berdjk, cesei, әdjicьmьz volьňz, әdjл ykьmьjzđь cьqarьňz.

— Endece, cьraqtarьm, anau tьrqaпdar dostarьň emes, qastarьň; cаqьňň emes, cаuьň. «Cаuьп aiaqan cарalь volьmaq». Kөzjп cөiьňdar, qarasьň өcjrňder vьlardьň, menjň sөzjm osь!

— Dүгьs aq! Әdjл bilk, dүгьs ykьm!

— Qalq, — dedj Amangeldj, — eldjň eldjgjn, erdjň erljgjn sьnaitьň kezeň tudь. Mьltьq ьstap kezenetjп, qьlc ьstap bezepetjп kezeň tudь!..

Eldjň erjn kөгenge djzgen cалmauьzdar mьnau — ortalarьň da tьr. Ana biljg әvden dүгьs! Bilk oгьndalsьn!..

Sūrau.

1. Әңgjmede qandai uaqьqa aitьladь? Ol qai cьbь volqan uaqьqa?
2. Qalq kөterjlske qalai daьndaldь? Kөterjlstj kjm vasqardь? Bül kөterjls kjmderge qarsь cасalqan kөterjls edj?
3. Amangeldj cана onьň sarьazdarь qalqqa qandai quat sezjмjп tuqьzđь? Amangeldj sarьazdarьňň aitqan өlejn keltjрjңder.
4. Patca ykmetjне qarsь kyresu ycjn Amangeldj qalqqa ne aittь? Qalq ne dep cаuар qaiьrđь? Әңgjmeden sөz keltjрj aittьңdar.
5. Amangeldj kөterjlske qalai әzjrlendj? Ol ycjn qandai plan qүrdь?
6. Amangeldj bastaqan qalq kөterjlske qalai kjrjstj? Seken volьstь, onьň serjкterjп carqanьп, olardь qalai өltjrgenjп aittьңdar.

Çattьqu.

1. Әңгјмеге әuelj plan çasap, sonan soң, plan woьnca әңгјmenj тоьнq tyrde mazmьndap aьtьp berjьnder.
 2. Qoьtucььnь komegьjmen, Amangeldjge qьsqaca tyrde aььzca mьnez-deme berjьnder. Ol ucьjn әңгјmeden Amangeldjnjь keskьjnь, tьlqasьnь, mьnezjn, sozьjn, jsьjn, qalqьn syietjndjgьjn kersetetjь çerlerjьn terjь aьp, qurastььr aьtььdar. Soqan çalqas, Çambьldьn Amangeldj turalь eleqjьn keljstьrjьp aьtььdar.

М А З М О Н Ь.

Folklor turalь qoьm	3	medjьm	58
Çirence cecen әңгјmelerj turalь	6	Qьььm tappal maqtanwa . . .	59
Çirence cecen әңгјmelerj . . .	7	Kuz	60
Aldarkese әңгјmelerj turalь . .	10	Qaraca, çel toqsan men sol	
Aldardьn elgen kemprjьdj ekьjn- çj ret „eltьrjьj“	11	vьr ekь al	61
Aldardьn Cьq Berges Cьqal waqьa qonaq woluь	12	Qьs	62
Aldardьn әgьz semьrkenj; çьz әgьzdj batraqqa „watyьw“; ke- ruen wazььn ekь aldauь	16	„Awal“ („Awal“ tomanььnd vьrjь- çj tarauььnan)	63
Aldardьn tazcanь „emdeuьj“ . .	18	M. Gorki	78
Aldardьn „toьwaqьa keluj“, „du- nieden çaituь“	21	Arxip atal men Lenka	81
Qoçanasьr әңгјmelerj turalь . .	23	Əljьmьdj çenetjьn ana	100
Qoçanasьr әңгјmelerj	—	Toqьaqlь Satьloqanov — Lenin sьndь dana ьldь	108
Qьrğ өtьrjьk turalь	26	Çambьl	111
Qьrğ өtьrjьk	—	Stalindьk Konstitutsia	118
Ətьrjьk өlen	31	Besьk çьь	119
Nьrçan men Saraqalidьjь çьm- wazьь	36	Balalarqьa	120
Cьььldaуь cegьrtke	41	Çaz çьь	121
Esek pen wьlьw	42	Mal өsьrgen aьmaqqa	122
Qarqьa men tylkj	43	Klьm watyьr (ьzьndj)	123
Qasqьr men gozь	—	Səpai	124
Aьna men maimьl	45	Amangeldj toььna	125
Emennjьdj tyvьjndegьj cocqьa . .	46	Otanьmьnьnd qьzdarььna	126
ьvraal Altьnsarьn	48	Stalindьk cьndьq	127
Kel, balalar, oqьььql	49	Mal	129
Wat men çarьь balasь	50	Altьn aьmaq (S. Mьqanov)	130
Awal	56	Əmьrğьylderj(A. Toqьmaqьwետov)	149
Çasььmda qьььm wazь dep esker-		Altьn өlke (A. Toqьmaqьwետov)	150
		Alьptar turalь ertegьj (A. Toqьma- qьwետov)	151
		ьyrkьtьj (M. Əuezov)	162
		Qalqь watyьr (R. Amangeldin) .	183

Çauarьь redaktorlar: Ə. Çanьzaqov pen Ç. Sərsəkow
 Texnikальq redaktor P. Kьrillcev.
 Çauarьь korrektor Ç. Battin.

25/V—1940-ç. navorqьa wьrjьdj 23/VIII 1940-ç. wasuqьa rьqsat etьldj. Qaçaz for-
 matь 84 X 110^{1/2}. Kolemьj 12 w/t. Avtorььq w/t. esewj 13. Tьraçь 50000. 1-
 zawod. 1—25000. Qazgosizdat № 56. UG. № 2836. Indeks OK-1-a (q).
 Baqasьь 1 s. 25 tььp. Typteuьj 35 tььp.

Qazpoligrafiestьjьn Kьtəp-çurnal waspaqanasь. Zak. № 1405.

Инв. № 1125-40
 БИЛ. АНСТ